



Olosuhdeselvitys

Nea Seppänen

2023 Laurea



Laurea-ammattikorkeakoulu

Olosuhdeselvitys

Seppänen Nea
Liiketalouden koulutus
Opinnäytetyö
Toukokuu, 2023

Nea Seppänen

Olosuhdeselvitys

Vuosi 2023

Sivumäärä 74

Tilanteet, joissa vanhemmat eivät pääse keskenään tai lastenvalvojan luona sopimukseen lapsen hoidosta, asumisesta ja tapaamisesta käsitellään käräjäoikeudessa. Tuomioistuimien voi pyytää lapsenhuoltolain (361/1983)16 §:n mukaisen hyvinvointialueen selvityksen eli olosuhdeselvityksen lapsen ja vanhempien tilanteesta, jotta tuomioistuin voi antaa lapsen edun mukaisen päätöksen asiasta. Sosiaalitoimen selvityksestä käytetään termiä olosuhdeselvitys, vaikka se ei ole virallinen termi. Olosuhdeselvityksen tarkoituksena on antaa käräjäoikeudelle tietoa lapsen olosuhteista, perheen tilanteesta, lapsen mielipiteestä ja muista asiaan ratkaisemiseen vaikuttavista seikoista. Olosuhdeselvitys täydentää tuomioistuimen tiedossa olevaa oikeudenkäyntiaineistoa. Olosuhdeselvitys on tärkeä osa oikeudenkäyntiaineistoa, jonka perusteella tuomioistuin tekee ratkaisun. Selvitys ei kuitenkaan ole yksin asian ratkaiseva osa.

Opinnäytetyöni tarkoituksena oli tutkia lain ja kirjallisuuden avulla hyvinvointialueen selvitystä ja selvitystyön eri vaiheita. Tässä työssä on selvitetty lapsioikeutta ja sen vaikutusta selvitystyön tekemiseen. Työssä on otettu huomioon sosiaali- ja terveydenhuollon ja pelastusvoimien uudistus hyvinvointivaltioalueiden voimaantumista. Työssä on selvitetty, miten lapsen etu ja mielipide otetaan huomioon selvitystyön aikana sekä tuomioistuimissa. Jotta lapsen etu toteutuu, sosiaalitoimi voi kirjata salassa pidettäviä tietoja selvitykseen. Työssä on tutkittu miten salassapito vaikuttaa selvitystyöhön ja olosuhdeselvitykseen. Opinnäytetyössä on vertailtu lapsen kuulemista käräjäoikeudessa ja sosiaalitoimissa sekä tutkittu kuinka tärkeää lapsen osallisuus on.

Opinnäytetyössä tutkimusmenetelmänä oli oikeusdogmatiikka eli lainoppi. Oikeusdogmatiikan tarkoituksena on selvittää miten, lain mukaan toimitaan. Työssä on tutkittu hyvinvointialueen selvitystyötä lakien, asetusten ja lain esitöiden avulla. Näiden lisäksi työssä on tutkittu oikeuskirjallisuutta. Lapsen oikeuksia on tarkasteltu sekä Suomen lain että kansainvälisen lain kautta.

Opinnäytetyötä varten on haastateltu Uudenmaan alueen sosiaalityöntekijöitä. Haastattelussa on tutkittu, miten selvitystyö käytännössä toteutetaan, minkälaisia tapaamiset ovat ja miten eri hyvinvointialueiden välinen yhteistyö toimii. Haastatteluun osallistuneet sosiaalityöntekijät ovat haastatteluhetkenä työskennelleet kahdesta vuodesta yli kymmeneen vuoteen olosuhdeselvitysten parissa.

Asiasanat: olosuhdeselvitys, hyvinvointialueen selvitys, lapsen etu, lapsen kuuleminen, lapsen oikeudet

Nea Seppänen

Clarification of circumstances

Year	2023	Pages	74
------	------	-------	----

Situations in which the parents cannot come to an agreement between themselves or with the child welfare officer about the custody of the child, housing and right of access are dealt with in the district court. The court can request a clarification of circumstances that are also known as statement by the social board. The statement contains information about the circumstances of the child and the parents, on which basis the court will issue a decision on the matter in the best interest of the child. The purpose of the statement by the social board is to provide information to the court about child's circumstances, the family's situation, the child's opinion and other factors affecting the resolution of the case. The clarification supplements the court trial documents. The clarification is an important part of the trial material on which basis the court makes the final decision. However, the clarification is not the decisive part of the matter.

The purpose of my thesis was to research the investigation of the wellbeing services county and the different stages of the investigation using law and literature. In this thesis children's rights and its effect on the investigation work have been investigated. The thesis has taken into account the reform of social and health care and rescue operations since the entry into force of wellbeing service counties. This thesis has clarified how the child's interest and opinion is considered during the investigative work and in court. In order to ensure that the child's best interests are fulfilled, the social welfare administration can enter confidential information into the clarification. The thesis has examined how secrecy affects investigative work and to the clarification. This work has compared hearing a child in the district court and in social welfare administration as well as explored how important the child's participation is.

In the thesis, the research method was legal dogmatics, i.e. jurisprudence. The purpose of legal dogmatics is to find out how to act according to the law. In the study, the wellbeing service county has been investigated with the help of law, regulations and preliminary works of the law. In addition to these, legal literature has been studied in the work. The rights of the child were examined through both Finnish law and international law.

Social workers in the Uusimaa region have been interviewed for the thesis. The interview examines how the investigation work is carried out in practice, what the meetings are like and how the liaison work between the different wellbeing service counties works. At the time of the interview, the social workers who participated in the interview have been working with request of circumstances from two to more than ten years.

Keywords: Clarification of circumstances, statement by the social board, child's interests, hearing of the child, the rights of the child

Lakiluettelo

Avoliittolaki (234/1929)

Euroopan ihmisoikeussopimus (19/1990)

Hallintolaki (434/2003)

Holhouslaki (34/1898)

Laki hyvinvointialueesta (611/2021)

Laki lapsen elatuksesta (704/1975)

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983)

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 3 §:n muuttamisesta (352/2019)

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta (190/2019)

Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (619/1996)

Laki oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa (370/2007)

Laki oikeudenkäynnin viivästymisen hyvittämisestä (362/2009)

Laki riita-asioden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa (394/2001)

Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä (817/2015)

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000)

Laki Suomen, Islannin, Norjan, Ruotsin ja Tanskan kesken Tukholmassa 6 päivänä helmikuuta 1931 tehdyn avioliittoa, lapseksiottamista ja holhousta koskevia kansainvälis-yksityisoikeudellisia määräyksiä sisältävän sopimuksen hyväksymisestä sekä sanotun sopimuksen täytäntöönpanosta (413/1931)

Laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä (559/1994)

Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999)

Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista (661/2009)

Lastensuojelulaki (683/1983)

Lastensuojelulaki 417/2007)

Oikeudenkäymiskaari (4/1734)

Perustuslaki (731/1999)

Rikoslaki (39/1889)

Sosiaalihuoltolaki (1301/2014)

Sosiaalihuoltolaki 1301/2014)

Tuomioistuinsovittelulaki (394/2011)

YK:n lapsen oikeuksien sopimus (60/1991)

Sisällys

1	Johdanto	7
2	Tavoitteet ja metodit	7
3	Lapsioikeus	8
3.1	Lapsen oikeuksien sopimus	8
3.2	Uudistunut lapsenhuoltolaki	9
3.3	Lastensuojelulaki.....	12
4	Lapsen etu	13
5	Selvityksen hankkiminen hyvinvointialueelta	15
5.1	Sosiaali- ja terveydenhuollon ja pelastustoimen uudistus.....	17
5.2	Selvityksen pyytäminen.....	19
6	Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian käsittely tuomioistuimessa.....	21
6.1	Valmisteluistunto	22
6.2	Pääkäsittely	23
6.3	Tuomioistuinsovittelu	24
6.4	Väliaikainen määräys.....	25
7	Huomioon otettavia seikkoja selvitystyössä	27
7.1	Turvakielto	28
7.2	Esteellisyys, puolueettomuus ja avoimuus	29
7.3	Salassapito	31
7.4	Hyvinvointialueiden yhteistyö selvitystyössä.....	34
7.5	Kansainväliset tilanteet.....	35
8	Tiedonhankinta selvitystä varten.....	37
8.1	Lapsen osallisuus, kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen.....	39
8.1.1	Lapsen kuuleminen sosiaalitoimessa.....	44
8.1.2	Lapsen kuuleminen tuomioistuimessa	48
8.1.3	Asiantuntija-avustaja.....	55
8.2	Tapaamiset ja kotikäynnit.....	56
8.3	Elämäntilanteiden selvittäminen.....	60
9	Sosiaalityöntekijöiden haastattelu	66
10	Johtopäätökset	68
	Kuviot	74

1 Johdanto

Tuomioistuin voi tarvittaessa pyytää lapsenhuoltolain (361/1983) 16 §:n mukaisen hyvinvointialueen selvityksen. Vanhempien tulee yhdessä päättää alaikäisten lastensa asioista, vaikka heidän parisuhteensa päättyy eroon. Jos vanhemmat eivät pysty sopimaan lasten huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta, heillä on mahdollisuus tehdä hakemus tuomioistuimeen. Tuomioistuimella on velvollisuus selvittää vanhempien ja lapsen näkemykset asiassa, ennen kuin tuomioistuin voi antaa päätöksen.

Lain mukaan olosuhdeselvitys antaa tietoa tuomioistuimelle perheen tilanteesta, lapsen mielipiteestä ja elinolosuhteista sekä muista asian ratkaisemisen kannalta tärkeitä seikoista. Terveysten- ja hyvinvointilaitoksen tilastoraportin mukaan olosuhdeselvityksiä tehtiin vuonna 2020 yhteensä 1181.¹

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen (60/1991, LOS) yksi perusperiaate on lapsen etu. Lapsen etu tulee ottaa huomioon lapsen huoltoon, tapaamisoikeuteen ja asumiseen liittyvien asioiden käsittelyssä ja ratkaisussa. Tuomioistuimen ja sosiaalitoimen tulee tapauskohtaisesti arvioida lapsen etu ottaen huomioon lapsen henkilökohtainen tilanteensa, tarpeensa ja olosuhteensa. Jotta lapsen etu toteutuu, tulee hänen saada tuoda näkemyksensä ja mielipiteensä esille. Lapsella on oikeus tulla kuuluksi itseään koskevassa oikeudellisessa ja hallinnollisessa asiassa LOS 12 artiklan mukaan. Lasta voidaan kuulla joko sosiaalitoimessa tai tuomioistuimessa, riippuen lapsen iästä ja tilanteesta.

2 Tavoitteet ja metodit

Tämän opinnäytetyön aiheena on lapsenhuoltolain (361/1983) 16 §:n mukainen hyvinvointialueen selvitys eli epäviralliselta mutta vakiintuneelta nimeltä olosuhdeselvitys. Opinnäytetyö pyrkii selvittämään miten sosiaalitoimi toteuttaa vaihe vaiheelta selvitystyön tuomioistuimelle. Ennen selvitystyön kulkua, haasteita ja huomioon otettavia seikkoja tulee kuitenkin selvittää lapsen oikeudet. Lapsen oikeudet ovat yhteiskunnassa tuore teema, ja ne ovat kokeneet merkittäviä muutoksia vuosien varrella. Opinnäytetyössä on selvitetty oikeuskirjallisuuden ja lakien avulla lapsen oikeuksia ja lapsen etua yhteiskunnassa. Työssä on perehdytty uusiin lakimuutoksiin lakien, asetusten ja hallituksen esityksien avulla. Jotta olosuhdeselvityksen tarpeellisuutta voidaan ymmärtää, tulee tietää, miten riita-asiaa käsitellään

¹ THL:n tilastoraportti 2021.

tuomioistuimessa. Työssä on selvitetty, miten riita-asiaa käsitellään eri vaiheissa tuomioistuimessa oikeuskirjallisuuden avulla.

Tutkimusmetodina opinnäytetyössä on käytetty lainopillista tutkimusmenetelmää. Lainopin eli oikeusdogmatiikan avulla työssä on tutkittu voimassa olevaa oikeutta sekä sitä, mikä merkitys laista ja muista oikeuslähteistä löytyvillä materiaaleilla on. Työssä on tutkittu, miten tilanteissa tulee toimia voimassa olevan oikeuden mukaan. Opinnäytetyön lopussa on haastateltu olosuhdeselvittäjiä, jotta opinnäytetyössä olisi mahdollisimman ajankohtaista tietoa selvitystyöstä ja sen haasteista. Haastattelut ovat toteutettu laadullisena tutkimuksena, jotta olosuhdeselvittäjien omat kokemukset ja näkökulmat tulevat esille.

3 Lapsioikeus

Lasten oikeudet ovat yhteiskunnassa hyvin tuore teema, ja niistä on kirjoitettu oikeustieteessä vasta kunnolla parikymmentä vuotta. Lasten oikeuksien edistämisestä tuli kansainvälinen liike lapsen oikeuksien sopimuksen valmisteluprosessin kuluessa.² Omana oikeudenalana lapsioikeuden katsottiin syntyneen vasta 1970-80 luvuilla. Tällöin säädettiin monia lakeja, jotka koskivat erityisesti lapsen asemaan yksilönä eikä vain perheen jäsenenä. Säädetyt lakeja olivat esimerkiksi laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta sekä lastensuojelulaki (683/1983).³

Suomi ei ole ottanut historiassa tarpeeksi vakavasti huomioon ihmisoikeuksia, joten lapsen oikeuksilla on ollut hidaskas kehitys suomalaisessa lainsäädännössä, oikeustieteessä, lainkäytössä sekä hallintotoiminnassa.⁴ Suomi on edelleen saanut useaan otteeseen lapsen oikeuksien komitealta arvosteluja lasten riittämättömästä osallistumisesta huoltoon koskeviin menettelyihin.⁵ Suomi on saanut myös suosituksia ja huomautuksia eri ihmisoikeuselimiltä liittyen lapsen oikeuteen väkivallattomaan elämään ja turvallisuuden varmistamiseen huoltajuuksissa.⁶

3.1 Lapsen oikeuksien sopimus

YK:n lapsen oikeuksien sopimus (SopS 60/1991, LOS) tuli Suomessa voimaan lakina vuonna 1991. Tämä sopimus katsoo lapsen olevan aktiivinen subjekti sekä oikeuksien haltia. Lapsella on sopimuksen mukaan oikeus vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin. Kansainvälisessä lapsia

² Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013, 18.

³ Aaltonen 2020, 5.

⁴ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013, 13.

⁵ CRC/C/15/Add.272, 22-23.

⁶ HE 88/2018 vp, 3.

koskevassa lainsäädännössä oli ennen nähty lapsi sosiaalisena ongelmana eikä oikeuksien haltijana tai osallistujana. Lapsen oikeuksien kehitys onkin vahvasti yhteydessä ihmisoikeuksien kehitykseen.⁷

Lapsen oikeuksien sopimuksen tärkeimpänä tavoitteena on poistaa lapsiin kohdistuva huono kohtelu ja epäoikeudenmukaisuudet. Sopimuksessa on erittäin tiukkoja vaatimuksia lasten hyvästä ja arvostavasta kohtelusta heidän kaikissa elinympäristöissään. Lasten oikeuksien sopimusta pidetään poikkeuksellisen kattavana ja laajana sopimuksena. Sen suurin osa artikloista koskee lapsen oikeuksia perheen ulkopuolella. Perheen ulkopuolisilla oikeuksilla tarkoitetaan viranomaisten velvollisuuksia lapsiin. Myös muut ihmisoikeussopimukset sisältävät monia samoja oikeuksia lapsen oikeuksien sopimuksen kanssa. Sopimus turvaa sekä kansalais- ja poliittisia oikeuksia, että sosiaalisia, taloudellisia ja sivistyksellisiä oikeuksia. Sopimus velvoittaa sopijavaltioita huolehtimaan siitä, että sopimusta käytetään aktiivisesti lainsäädännön täytäntöönpanossa, hallinnossa ja lainkäytössä. Sopimusmaiden tulee myös huolehtia siitä, että he levittävät tietoa lapsen oikeuksista.⁸

Lapsen oikeuksien sopimus on vaikuttanut ympäri maailmaa lapsen oikeudelliseen asemaan sekä lapsen oikeuksia koskeviin yleisiin oppeihin. Lapsen oikeudellista asemaa määriteltessä pohjoismaissa, on yleisenä lähtökohtana lapsen oikeuksien sopimus. Lapsioikeus on rakentunut sopimuksen ympärille, ja sen perustana on lapselle kuuluvien oikeuksien suojeleminen.⁹ Sopimuksen monet keskeiset lähtökohdat näkyvät lapsenhuoltolain alkuperäisissä säännöksissä. Lapsenoikeuksien sopimuksen artikloihin on sittemmin kirjattu monia samoja elementtejä kuin lapsenhuoltolaissa.¹⁰ Sopimuksessa ei pelkästään turvata lasten oikeuksia perustarpeisiinsa, vaan myös laajemmin lapsen ihmisyksilönä. Tällaisia oikeuksia ovat esimerkiksi oikeus yksityisyyteen, sananvapauteen, oikeus kieleen ja kulttuuriin sekä oikeus saada ihmisoikeuskasvatusta. Lapsen oikeuksien on tarkoitus toteutua myös perheen ulkopuolella kuten koulussa, päiväkodissa, terveydenhuollossa, tuomioistuimessa ja lastensuojelussa.¹¹

3.2 Uudistunut lapsenhuoltolaki

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta on annettu laki nimeltä lapsenhuoltolaki (361/1983, HTL). Lapsenhuoltolaki tuli voimaan vuonna 1984, ja sen lähtökohtana oli lapselle kuuluva oikeus saada huolenpitoa. Lakiin on tehty vain muutamia merkittäviä muutoksia, joiden

⁷ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013, 13.

⁸ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013, 18-19.

⁹ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013, 14.

¹⁰ Tolonen & Linnanmäki 2020, 11.

¹¹ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013, 33.

taustalla on ollut Suomen sitoutuminen kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin, kuten esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimukseen (19/1990, EIS, Sops).¹² Lapsenhuoltolain säätämisen jälkeen käsitys lapsen asemasta ja perheestä muuttui yhdessä perherakenteiden myötä. Huoltolain yleisluontoisuutensa ansiosta lakia on voitu soveltaa muuttuneissa olosuhteissa.¹³

Muutospaineita lapsenhuoltolakiin on tullut esimerkiksi kotimaisesta kirjallisuudesta. Keskustelua on esimerkiksi herättänyt sosiaalitoimen selvitystyöhön liittyvät ongelmat sekä vaikeudet sovittaa yhteen huollon ja lastensuojelun menettelyt.¹⁴

Lapsenhuoltolain uudistus tuli voimaan joulukuussa 2019. Uudistuksessa on todettu, että lapsen etu on lapsenhuoltolain peruseriaate. Lain säännöksiä pyrittiin uudistamaan siten, että kehitys ja käytännön tarpeet otetaan huomioon. Lakiuudistus tunnistaa käsitteen vuoroasuminen, sillä sille annettiin säännökset. Lapsen suojaamista väkivallalta ja sen tavoitteita korostettiin uudistuksessa. Uudistuksen myötä lapsella on oikeus ilmaista mielipiteensä ja näkemyksensä itseään koskevissa asioissa, ja ne on myös otettava huomioon. Uudistus täsmensi säännöksiä tapaamisoikeudesta ja lisäsi esimerkiksi kiellon haitata lapsen ja toisen vanhemman välistä suhdetta. Uudistuksen myötä lapsenhuoltolaissa on myös kansainvälisiä ulottuvuuksia liittyen lapsen osallisuuden turvaamiseen. Lapsen osallistuminen on korostunut lapsen ihmisoikeutena sinä aikana, kun lapsenhuoltolaki on ollut voimassa. Uudistuksen myötä lapsen mielipide on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaan. Osallisuutta on myös korostettu tulkittaessa lapsen etua. Useassa uudistetussa säännöksessä on otettu huomioon lapsen osallisuus, kuten esimerkiksi säännöksissä koskien velvollisuutta antaa lapselle informaatiota.¹⁵ Tuomioistuimille on muodostunut erityisen vahva rooli lapsioikeuden kehittämisessä, sillä lapsenhuoltolaki ja laki lapsen elatuksesta (704/1975, ElatusL) antavat vain periaatteelliset suuntaviivat yksittäisen tapauksen ratkaisemiselle. Vuonna 2019 voimaan tullessa uudistuksessa täsmennettiin säännöksiä monilta osin, mutta ne antavat edelleen paljon liikkumavaraa ratkaisuja tehdessä. Kaikkia yksittäisiä tilanteita ei ole voitu säädellä lainsäädännöllä, joten tuomioistuimilla on hyvät mahdollisuudet ratkaista asiat lapsen edun mukaisesti.¹⁶

Lapsenhuoltolain luku 1 käsittelee lain yleisiä säännöksiä. Luku alkaa säännöksillä lapsen huollon ja tapaamisoikeuden tarkoituksesta. Näitä molempia säännöksiä muutettiin ja täydennettiin uudistuksen myötä. Lapsenhuoltolain uudistus ei muuttanut lapsen huoltajia koskevia säännöksiä mutta näihin säännöksiin tuli erillinen uudistus lailla (352/2019), jossa poistettiin alaikäisten avioliittoja poikkeusluvalla mahdollistanut sääntely sekä maininta alaikäisten solmiman avioliiton vaikutuksesta huollon päättymiseen. Huoltajien tehtäviä koskevia säännöksiä

¹² Tolonen & Linnanmäki 2020, 15.

¹³ Aaltonen 2020, 5.

¹⁴ Tolonen & Linnanmäki 2020, 19.

¹⁵ Tolonen & Linnanmäki 2020, 21-22.

¹⁶ Aaltonen 2020, 7.

pykälässä 4 muokattiin vahvistamalla huoltajan velvollisuuksia huolehtia lapsen osallisuudesta ja täydentämällä päätösvallan piiriin kuuluvien asioiden luetteloa. Uudistuksen myötä ensimmäiseen lukuun lisättiin kolme kokonaan uutta pykälää.¹⁷ Ensimmäinen uusi pykälä 5 a määrää vanhemman ilmoittamaan toiselle vanhemmalle aiotusta muutosta, jos muutto vaikuttaa lapsen huollon tai tapaamisoikeuden toteutumiseen. Toinen uusi pykälä 5 b, määrää ettei huoltaja saa edustaa lastaan asiassa, jossa vastapuolena on hän itse joku, jota hän edustaa tai lapsen toinen huoltaja. Hallituksen esityksen HE 88/2018 ”Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeksi” mukaan kuitenkin pykälää ei ole tarkoitettu sovellettavaksi lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa, vaikka säännökset ovatkin lapsenhuoltolaissa. Lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa ei katsota huoltajien olevan lapsen edustaja.¹⁸ Viimeinen lukuun 1 uudistuksessa tullut pykälä 5 c antaa säännökset edunvalvojan määräämisestä huoltajan sijaiseksi.

Lapsenhuoltolain 2 luku koskee huoltajuuden ja tapaamisoikeuden määräytymistä. Pykälät 6-12 antavat säännökset sille, miten huolto määräytyy suoraan lain nojalla, miten huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta voidaan päättää tai sopia ja keiden kesken ja millä edellytyksin ratkaisuja voidaan muuttaa. Luvun 2 pykälistä osa on pysynyt ennallaan ja osaan on tehty merkittäviä muutoksia, myös kokonaan uusia pykälä on useita. Merkittävimmät muutokset ovat sopimismahdollisuuksien ja tapaamisoikeuden laajentuminen. Uudistuksen myötä vanhemmat voivat sopia huomattavasti aiempaa laajemmin lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta keskenään tai kolmannen kanssa. Tapaamisoikeuden laajentumisen myötä lapselle voidaan vahvistaa tapaamisoikeus muihin kuin lapsen vanhempiin. Henkilön tulee olla erityisen läheinen henkilö, johon lapsella on vakiintunut suhde. Toisen luvun 9 § antaa nyt säännökset nimenomaisesti vuoroasumisesta. Laki säättää, että lapsi voi asua vuorotellen kummankin vanhempansa luona. Lapsella voi kuitenkin olla vain yksi virallinen asuinpaikka. Uudistuksen myötä myös tapaamisten valvonnasta on säädetty. Tuomioistuin voi määrätä tai vanhemmat voivat sopia, että tapaamiset järjestetään tuettuina tai valvottuina tai että vaihdot liittyen tapaamisiin ovat valvottuja.¹⁹

Lapsenhuoltolain 3 luku käsittelee oikeudenkäyntiä koskevia säännöksiä. Siinä ovat lapsen huoltoasioita koskevat erityissäännökset asian vireillepanosta, puhevallasta sekä kuulemisesta tuomioistuimessa. Tässä luvussa säädetään myös selvityksen hankkimisesta hyvinvointialueelta. Erityissäännösten lisäksi on otettava huomioon yleistä lainkäyttöä koskeva sääntely. Oikeudenkäymiskaaren (4/1734, OK) luvussa 8 säädetään hakemusasioiden käsittelystä. Uudistuksessa annettiin tarkentavia säännöksiä koskien sosiaalitoimen selvityksiä ja niiden

¹⁷ Tolonen & Linnanmäki 2020, 42.

¹⁸ HE 88/2018 vp, 39.

¹⁹ Tolonen & Linnanmäki 2020, 100-101.

pyytämistä. Lapsenhuoltolain 3 luvussa on säädetty, että tuomioistuin voi pyytää hyvinvointialueen selvityksen tarvittaessa. Tuomioistuimen on pyynnössään esitettävä oleelliset kysymykset selvitykselle sekä asetettava määräpäivä selvityksen toimittamiselle. Uudistetussa lapsenhuoltolaissa määritellään 16 §:ssä selvityksen tarkoitus ja säädetään lapsen kanssa keskustelemisesta henkilökohtaisesti selvitystä tehtäessä. Uudistus ei muuttanut lapsen puhevaltaa eli omaa asemaa hakijana tai kuultavana mutta lasten menettelyllistä osallisuutta vahvistettiin uudistuksen myötä lieventämällä henkilökohtaista kuulemistä koskevia rajoituksia.²⁰

3.3 Lastensuojelulaki

Lastensuojelulaki tuli voimaan vuonna 1983. Lakia on muutettu useampaan otteeseen sekä sittemmin kumottu vuonna 2008 voimaan tulleella uudella lastensuojelulla (417/2007, LSL). Lain tarkoituksena on turvata lapsen oikeus tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen, erityiseen suojeluun ja turvalliseen kasvuympäristöön. Lastensuojelulain 1 luvun 2 § mukaan vastuu lapsen hyvinvoinnista on lapsen vanhemmilla tai muilla huoltajilla. Heidän tulee turvata lapselle tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain mukaisesti. Viranomaisten, jotka toimivat lasten ja perheiden kanssa tulee tukea huoltajia ja vanhempia antamalla perheelle tarpeellista apua riittävän varhain sekä ohjattava perhe tai lapsi tarvittaessa lastensuojelun piiriin. Viranomaisten tulee myös tukea vanhempia tai huoltajia kasvatustehtävässään järjestämällä tarvittavia palveluita ja tukitoimia.

Lastensuojelulain 1 luvun 4 §:ssä on määritelty lain keskeisimmät periaatteet, jotka edistävät lapsen suotuisaa hyvinvointia ja kehitystä. Arvioitaessa lastensuojelun tarvetta on otettava ensisijaisesti huomioon lapsen etu. Tämä tulee ottaa huomioon myös lastensuojelua toteuttaessa. Tehtäessä päätöksiä tai toimia lasta koskien on otettava huomioon, miten eri toimenpitevaihtoehdot ja ratkaisut turvaavat lapselle pykälän 1 mukaan seuraavat asiat: tasapainoisen kehityksen ja hyvinvoinnin sekä läheiset ja jatkuvat ihmissuhteet; mahdollisuuden saada ymmärtämystä ja hellyyttä sekä iän ja kehitystason mukaisen valvonnan ja huolenpidon; taipumuksia ja toivomuksia vastaavan koulutuksen; turvallisen kasvuympäristön ja ruumiillisen sekä henkisen koskemattomuuden; itsenäistymisen ja kasvamisen vastuullisuuteen; mahdollisuuden osallistumiseen ja vaikuttamiseen omissa asioissaan; sekä kielellisen, kulttuurisen ja uskonnollisen taustan huomioimisen.

Niin kuin uudistuneessa lapsenhuoltolaissa myös lastensuojelulain 1 luvun 5 §:ssä on määritetty, että lapsella ja nuorella on oikeus ilmasta mielipiteensä itseään koskevissa asioissa. Lapsella on oikeus saada lapsen ikää ja kehitystasoa vastaavalla tavalla tietoa häntä

²⁰ Tolonen & Linnanmäki 2020, 210-211.

koskevassa lastensuojeluasioissa. Lapsen mielipiteisiin ja toivoimuksiin on siis kiinnitettävä huomiota lasta tai nuorta koskevaa lastensuojelu arviointia ja päätöstä tehdessä. Kun lapsi on täyttänyt 12 vuotta, hänellä on oikeus käyttää huoltajan tai muun laillisen edustajan ohella itseään koskevassa lastensuojeluasiassa puhevaltaa. Kaksitoista vuotta täyttäneelle lapselle on myös hallintolain (434/2003) 34 §:n mukaisesti varattava tilaisuus tulla kuulluksi itseään koskevassa asiassa. Lapsen mielipide on selvitettävä niin, ettei siitä ole haittaa lapsen ja hänen vanhempiansa tai muiden läheisten ihmisten väliselle suhteelle HE 88/2018 mukaan.

Suomen lainsäädännössä on määritelty eri ikä koskien nuoria ja lapsia. Rikosoikeudessa rikoslain (39/1889) 3 luvun 4 §:n mukaan rikosoikeudellinen vastuu alkaa, kun henkilö on täyttänyt 15-vuotta. Rangaistusvastuun edellytyksenä tekijällä on 15-vuoden iän lisäksi syyntakeisuus. 2000-luvun alussa eduskunta lähetti hallituksen esityksen HE 44/2002 ”Hallituksen esitys eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi” lakivaliokuntaan, jossa uudistettaisiin rikosoikeuden lainsäädäntöä. Hallituksen esityksessä ehdotetaan, ettei vastuun alkamisikää muuteta sillä, näkökulma siitä, että nuoret kypsyisivät aiempaa varhemmin, on monessa suhteessa riidanalainen.²¹ Sen sijaan lakiotteissa LA 11/1999 vp ja LA 61/2001 vp sekä toimenpideoitteissa TPA 141/2002 vp ja TPA 144/2001 vp, jotka valiokunta on ottanut käsiteltäviksi yhdessä hallituksen esityksen kanssa, ehdotetaan rikosoikeudellisen vastuukärajan poistamista kokonaan tai sen alentamista. Vastuukärajan poistaminen olisi ristiriidassa YK:n lastenoikeuksien sopimuksen kanssa. Lastenoikeuksien sopimuksen artikla 40 kohdassa 3 säädetään, että sopimusvaltioiden tulee säätää vähimmäisikä, jotta nuorempia lapsia ei pidetä kelpoisina rikkomaan lakia. Rikosoikeudellisen vastuuikä alentamista 14 vuoteen on tehty vuonna 2021 myös kansalaisaloite. Kansalaisaloitteessa on perusteltu alentamista sillä, että monissa Euroopan muissa maissa se on Suomen 15 vuoden vastuukärajaa alempi. Kansalaisaloite ei kuitenkaan saanut tarpeeksi kannatusta ja se ei ole edennyt eduskuntaan.²²

4 Lapsen etu

Jo alkuperäisessä lapsenhuoltolaissa lapsen etu on ollut tärkeässä asemassa. Lapsen edun toteutumisen edistämisestä on tullut uudistetun lapsenhuoltolain peruseriaate asiaa koskevassa hallituksen esityksessä HE 88/2018. Lapsenhuoltolain lisäksi lapsen etu on keskeisessä asemassa myös LOS 3.1 artiklassa, EU:n perusoikeuskirjan 24.2 artiklassa, lastensuojelulaissa (417/2007) ja sosiaalihuoltolaissa (1301/2014). Lapsen etu käsitettä on käytetty ensimmäistä kertaa kansainvälisessä oikeudessa vuonna 1959 lapsen oikeuksien julistuksessa. Ennen tätä

²¹ HE 44/2002 vp

²² Kansalaisaloite 2021.

periaate on esiintynyt erilaisissa muodoissa monien valtioiden lainsäädännössä.²³ LOS 3 artiklan 1 kohdan mukaan kaikissa lapsia koskevissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntäelimien toimissa on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu.²⁴ Tässä sopimuskohdassa ei kuitenkaan mainita huoltajia mutta sopimuksen 18 artiklan 1 kohdan mukaan myös huoltajien tulee ottaa lapsen etu huomioon. Lapsen oikeuksien komitea on vuonna 2013 antanut laajan yleiskommentin lapsen etua koskevasta sopimuskohdasta.²⁵ Lapsen etu käsite on tuottanut kirjallisuudessa ongelmia sen avoimuuden ja joustavuuden takia. Ilmaisu on tulkinnanvarainen, sillä sen merkitys vaihtelee eri tilanteissa. Kuitenkaan jäykät käytösäännöt käsitteelle eivät ole mahdollisia lapsenhuoltoasioissa.²⁶

Tuomioistuimen tulee ottaa lapsen etu huomioon päätöksissä ja sopimuksissa koskien lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta. Kuitenkin lapsen edun merkitys ei rajoitu vain laissa mainittuihin tilanteisiin vaan se velvoittaa myös huoltajia. Lapsen oikeuksien komitea on määritellyt, että lapsen etu on lapselle kuuluva sisällöllinen oikeus, menettelysääntö ja tulkintaa ohjaava periaate. Eri alat käyttävät ja tulkitsevat lapsen etua käsitteenä eri tavalla. Oikeuskirjallisuudessa on korostettu eri tekijöiden, kuten psykologian, sosiaalityön ja kasvatustieteiden monipuolista huomioon ottamista lapsen edun arvioinnissa. Oikeustieteessä käsitettä on systematisoiden jaoteltu, jotta sen eri ulottuvuuksia voidaan havainnollistaa.²⁷ Lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan pelkkä lapsen edun huomioiminen päätöksissä ja sopimuksissa ei riitä, vaan lapsen edun tulee olla ensisijainen ratkaisuperuste.²⁸

Jokaisen lapsen kohdalla tulee arvioida lapsen etua erikseen hänen tilanteensa mukaisesti. On otettava huomioon hänen henkilökohtainen tilanteensa, tarpeensa ja olosuhteensa. Jos lapsi ei pääse hänen oikeutensa mukaisesti ilmaisemaan vapaasti mielipidettään tai mielipidettä ei oteta asianmukaisesti huomioon, lapsen edun arviointia ei voida toteuttaa täysin.²⁹

Lapsen etu voidaan jakaa yleiseen lapsen etuun ja yksilölliseen lapsen etuun. Kun tutkitaan yleistä lapsen etua, lapsi nähdään väestöryhmänä. Yksilöllinen lapsen etu tarkoittaa tietyn lapsen kannalta ideaalista järjestelyä tai ratkaisua. Lapsen huoltolain perustana on yksilöllistä lapsen etua toteuttavaan asiaratkaisuun tähtääminen. Tämä näkyy säännöksissä huollon tavoitteista. Tilanne- ja tapauskohtaisuutta lapsen edun arvioinnissa korostettiin myös lapsenhuoltolain uudistuksessa. Kuitenkin ajatus lapsiväestön edusta näkyy myös lainsäädännön

²³ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013,31.

²⁴ Aaltonen 2020,14.

²⁵ Hakalehto- Wainio & Nieminen 2013, 31.

²⁶ Tolonen & Linnamäki 2020, 22-23.

²⁷ Tolonen & Linnamäki 2020, 24-25.

²⁸ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013, 32.

²⁹ Hansson-Anttonen, Kaivosoja, Kemppainen, Malja, October, Pakkanen, Tammela, Tervo, Vaitomaa, Viholainen & Vilkkö 2021, 9.

tavoitteissa. Yksilöllisen ja yleisen näkökulman lapsen edusta voi erottaa myös ihmisoikeussopimusten määräyksistä.³⁰

Lapsen oikeuksien yleissopimuksen 3 artiklan mukaan kaikessa lasta koskevassa toiminnassa tai päätöksenteossa on otettava huomioon lapsen etu, riippumatta siitä onko kyseessä julkinen tai yksityinen sektori. Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentin 14 mukaan velvoite koskee muun muassa kaikkia oikeudellisia menettelyjä. Yleiskommentin mukaan lapsen etu käsitteellä on tarkoitus varmistaa, että yleissopimuksen mukaisten oikeuksien välillä ei ole hierarkiaa, vaan lapsen etu muodostuu kaikista siinä määritetyistä oikeuksista.³¹ Lapsen edun on katsottu olevan lapsenhuoltolain yleisperiaate. Lapsenhuoltolaki tuo esiin lapsen etuna pidettyjä seikkoja, kuten vanhempien yhteishuollon ja huoltajien yhteistoiminnan lähtökohtaa, sopimisen tärkeyttä, lapsen mielipiteen selvittämistä ja huomioon ottamista sekä lapsen suojaamista vanhempien riidoilta. Lapsen edun käsite määritellään riippuen laista eri tavoilla. Lapsenhuoltolaissa ja lapsen oikeuksien sopimuksessa määritelmässä on selkeitä eroja. Lapsen oikeuksien sopimus lähtee siitä, että lapsen etu tarkoittaa samaa kuin lapsen oikeudet. Lapsenhuoltolaissa taas lapsen etu on kaikkien laissa mainittujen tavoitteiden huomioon ottamista. Perustuslain perusoikeussäännöksistä ei löydy vastinetta lapsen oikeuksien sopimuksen yleisperiaatteesta koskien lapsen ensisijaisuutta. Lapsen oikeuksien sopimuksessa lapsen edun ensisijaisuus on vahvistettu.³²

5 Selvityksen hankkiminen hyvinvointialueelta

Eroperheiden vanhemmilla, jotka eivät pääse alaikäisten lastensa asioista yhteisymmärrykseen, on mahdollisuus tehdä hakemus lapsen tapaamisoikeuden ja huollon määräämisestä ja vahvistamisesta tuomioistuimelle. Tuomioistuin selvittää uuden asian vireille tullessa vanhempien näkemykset ja pyytää tarvittaessa hyvinvointialueelta lapsenhuoltolain 16 §:n mukaisen selvityksen. Tämä hyvinvointialueen selvitys laaditaan yhteistyössä lapsen ja hänen vanhempiensa kanssa. Lapsi jää usein vanhempiensa erotilanteessa omine huolineen ja tarpeineen, joten selvityksessä on tärkeää lapsen kuuleminen, jotta hänen perusoikeutensa toteutuu. Selvitystyössä hyvinvointialueen tulee punnita jokaisen lapsen kohdalla hänen etuaan häntä kuunnellen ja mielipiteensä huomioon ottaen.³³

LHL 16 § määrää, että selvitys on hankittava siltä hyvinvointialueelta, jossa lapsella taikka lapsen vanhemmilla tai muulla asiaan osallisella on asuinpaikka. Jos henkilöllä ei ole

³⁰ Tolonen & Linnanmäki 2020, 26.

³¹ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti 14, 3.

³² Linnanmäki 2021, 283 ja 288.

³³ Hansson-Anttonen ym. 2021, 8.

asuinpaikkaa Suomessa, hänen oleskelupaikkansa määrittää hyvinvointialueen. Ainakaan vielä Suomen lainsäädännössä ei ole asetettu kelpoisuus- ja koulutusedellytyksiä selvitysentekijälle. Selvitystyöstä vastaavat käytännössä usein sosiaalityöntekijän koulutuksen saaneet henkilöt ja lastenvalvojat. Sosiaalihuollon ammattihenkilöistä annetussa laissa (817/2015) 7 §:ssä tulee ilmi, että ”Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto myöntää hakemuksesta oikeuden harjoittaa sosiaalityöntekijän ammattia laillistettuna ammattihenkilönä henkilölle, joka on suorittanut Suomessa ylemmän korkeakoulututkinnon, johon sisältyy tai jonka lisäksi on suoritettu pääaineopinnot tai pääainetta vastaavat yliopistolliset opinnot sosiaalityössä. Sosiaali- ja terveysministeriö on antanut suosituksen kuntainfossa (5/2019) siitä, että olosuhdeselvityksen laatimisesta vastaisi lasten, nuorten ja vanhempien kanssa työskentelyyn ja laaja-alaisen selvityksen tekemiseen perehtynyt sosiaalityöntekijä yhdessä työpari kanssa. Terveysministeriö pitää hyvänä myös sitä, että työparin tukena olisi tarvittava määrä eri alojen asiantuntijoita tilanteen arvioimiseksi.³⁴ Yksityiset yritykset saattavat joissain hyvinvointialueissa tehdä olosuhdeselvityksiä ostopalveluina. Tällöin olosuhdeselvittäjän pätevyys voi vaihdella huomattavasti eri olosuhdeselvityksissä. Selvityksen voi tehdä esimerkiksi psykoterapeuttikoulutuksen saanut sairaanhoitaja, jolla ei ole valmiuksia selvittää huoltoriidassa olevien vanhempien ja lasten olosuhteita. Tuomioistuimen tulee aina selvittää olosuhdeselvityksen tekijöiden koulutus ja kokemus, jotta selvityksen painoarvoa voidaan arvioida.³⁵

Sosiaalitoimella on monta eri roolia huolto- ja tapaamisasioissa, kuten esimerkiksi perheasioiden sovittelu, vanhempien välisen huolto-, tapaamis- ja elatussopimuksen vahvistaminen, olosuhdeselvityksen laatiminen tuomioistuimille ja täytäntöönpanosovittelu. Sosiaalityöntekijät auttavat sosiaalisista ongelmista kärsiviä ihmisiä ja perheitä antamalla heille neuvontaa, ohjausta, selvittävät ongelmia ja järjestävät tarvittaessa tukitoimia.³⁶ Sosiaalihuoltolain (1301/2014) 31 §:n mukaan olosuhdeselvitykseen vaativa selvitystyössä on kyse sosiaalipalvelusta, jolloin siinä tulee soveltaa lakia sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista.

Lapsenhuoltolain 16 §:ssä on määritelty olosuhdeselvityksen tarkoituksena antaa tuomioistuimelle tietoja perheen tilanteesta, lapsen elinolosuhteista ja muista seikoista, mitkä vaikuttavat asian ratkaisemiseen. Selvitys täydentää tuomioistuimen tiedossa olevia oikeudenkäyntiaineistoa siten, että päätöstä tehdessä voidaan ottaa huomioon kaikki asiaan vaikuttavat tosiseikat. Tuomioistuimen tulee ottaa huomioon jutun kokonaistodistus, joten sosiaalitoimen tehtävä ei ole antaa oikeudenkäynnin kohteena olevan riidan kokonaisarvioita tai ratkaista sitä. Olosuhdeselvitys on tärkeä osa oikeudenkäyntiaineistoa, jonka perusteella tuomioistuin tekee ratkaisun. Selvitys ei kuitenkaan ole yksin ratkaiseva osa, sillä sosiaalitoimi ei saa asettaa päätöksentekijän asemaan selvitystä tehdessä. Sosiaalitoimi toimii tuomioistuinta

³⁴ Sosiaali- ja terveysministeriön kuntainfo 5/2019, 2.

³⁵ Aaltonen 2020, 306-307.

³⁶ Aaltonen 2020, 285.

avustavana viranomaisena ja laatii selvityksen siten, että tuomioistuimella säilyy mahdollisuus itsenäisesti arvioida sen merkitystä ja paikkansapitävyyttä. Luonteeltaan selvitys on ennen kaikkea sosiaalitoimen tiedon hankintaa ja sen välittämistä tuomioistuimelle. Sosiaalitoimi pyrkii saamaan mahdollisimman objektiivista tietoa seikoista, jotka vaikuttavat asian ratkaisemiseen. Tällaisia tietoja sosiaalitoimi voi saada muun muassa lapsen kuulemisessa, kotikäynneillä, havainnoimalla lapsen ja vanhempien välistä vuorovaikutusta sekä hankkimalla tietoja päiväkodista tai koulusta sekä muilta tahoilta, joilla on velvollisuus antaa salassa pidettäviä tietoja selvitystä varten.³⁷

Selvityksen rooli tuomioistuinten tiedonhankintatapana sumentui lapsenhuoltolain säätämisen jälkeen vuonna 1983, sillä selvitystä alettiin mieltämään yhä vahvemmin asiantuntilausunnoksi. Muutos näkyi sillä, että selvitystä alettiin kutsuaan yleisesti sosiaalitoimen lausunnoksi. Tuomioistuinten tuomarit siirsivät yhä enemmän omaa päätöksentekoa ja tehtäviään sosiaalitoimelle. Tuomarit kokivat, ettei heillä ollut tarpeeksi valmiuksia huoltoriitojen käsittelyyn juridisen koulutuksen perusteella. Vielä 1990 luvulla koettiin, että sosiaalitoimi käytti päätösvaltaa huoltoriidoissa, sillä tuomioistuimet noudattivat sosiaalitoimen suosituksia hyvin tarkasti. Tuomareille on nykyisin alettu järjestämään erilaisia koulutuksia, joten tilanne on muuttunut huomattavasti. Tuomarit ovat ottaneet itsenäisemmän roolin asian käsittelyssä ja ratkaisemisessa, sillä heidän tietoisuutensa on kasvanut omista työtehtävistään. Nykyisin sosiaalitoimen selvitys ei ole enää ainoa ratkaisuperusta, vaan tilanne on muuttunut niin, että sosiaalitoimi on avustava viranomainen tuomioistuimelle.³⁸

Tuomioistuin voi päätyä eri lopputulokseen kuin selvittäjät, vaikka olosuhdeselvitys olisi hyvä ja sen johtopäätökset laajasti perusteltuja. Näin voi käydä esimerkiksi silloin, kuin tuomioistuin on vastaanottanut todistelussa jotain sellaista mitä selvityksessä ei ole ollut. Tilanteet ja olosuhteet ovat myös voineet muuttua selvityksen valmistumisen jälkeen. Tuomioistuin vastaanottaa erilaisia selvityksiä, osa saattaa olla suppeita ja osa todella laajoja.³⁹ Tuomioistuin voi pyytää selvityksen täydentämistä tai toista selvitystä, jos selvitys on puutteellinen LHL 16 § mukaan. Täydennystä tai lisäselvitystä voidaan pyytää myös silloin, kun uusia oleellisia asioita on tullut esille tuomioistuimessa.

5.1 Sosiaali- ja terveydenhuollon ja pelastustoimen uudistus

Sosiaali- ja terveydenhuollon ja pelastustoimen järjestämisvastuu siirtyi 1.1.2023 kunnilta hyvinvointialueille. Tätä sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastustoimen uudistusta kutsutaan sote-uudistukseksi. Sote-uudistus on Suomen yksi merkittävimmistä hallinnollisista

³⁷ Aaltonen 2020, 289-290.

³⁸ Aaltonen 2020, 291.

³⁹ Hansson-Anttonen ym. 2021, 20.

uudistuksista historiassa. Uudistuksen seurauksena vastuu siirtyi kunnilta ja kuntayhtymiltä 21 hyvinvointialueelle. Poikkeuksena toimii Helsingin kaupunki, jolla säilyy sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastustoimen järjestämistä vastuu. Sote-uudistuksen tavoitteena on turvata yhdenvertaiset ja laadukkaat palvelut hyvinvointialueella asuville, parantaa palveluiden saatavuutta sekä saavutettavuutta, turvata työvoiman saanti, vähentää hyvinvointi- ja terveyseroja, helpottaa ikääntymisen ja syntyvyyden laskun aiheuttamia haasteita sekä vähentää kustannusten kasvua. Hyvinvointialueiden järjestämistä vastuu kuuluu lain hyvinvointialueesta (611/2021) 7 §:n mukaan asukkaiden oikeuksien toteutuminen, palvelukokonaisuuksien yhteensovittaminen ja järjestettävien palvelujen ja toimenpiteiden yhdenvertaisesta saatavuudesta, tarpeen määrän ja laadun määrittelemisestä, viranomaisille kuuluvan toimivallan käyttämisestä, tuottamistavan valinnasta sekä tuottamisen ohjeistuksesta ja valvonnasta huolehtiminen. Hyvinvointialueen järjestämiä julkisia palveluita ovat esimerkiksi perusterveydenhuolto, erikoissairaanhoido, hammashoito, mielenterveys- ja päihdepalvelut, sosiaalihuolto, vammaispalvelut ja ikääntyneiden asumispalvelut. Uudistuksen jälkeen kunnille jäi jatkossakin hoidettaviksi muun muassa päivähoido, opetus, liikunta ja kulttuuri.⁴⁰

Hyvinvointialue muodostaa kunnista ja valtioista erillisen julkisoikeudellisen yhteisön. Hyvinvointialueella on itsehallinto siten kuin laissa hyvinvointialueesta siitä säädetään. Hyvinvointialueet yhdessä muodostavat hyvinvointialuekonsernin, joka sisältää toiminnan lisäksi muun omistukseen, sopimukseen ja rahoittamiseen perustuvan toiminnan. Laki hyvinvointialueesta määrittää lain tarkoituksiksi edistää hyvinvointialueen toiminnan suunnitelmallisuutta ja taloudellista kestävyttä sekä luoda hyvinvointialueelle edellytykset tukea asukkaidensa hyvinvointia. Hyvinvointialueen tehtävänä on järjestää sille laissa säädetyt tehtävät, eli sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastustoimen järjestäminen asukkailla. Hyvinvointialue voi ottaa näiden tehtävien lisäksi itselleen hyvinvointialueesta annetun lain 6 §:n mukaan lakisäätteisiä tehtäviä tukevia tehtäviä, kuten esimerkiksi kansainvälisen toiminnan tai edunvalvonnan. Lisätehtävien hoitaminen ei kuitenkaan saa vaarantaa lakisäätteisten tehtävien hoitamista. 9 §:n mukaan hyvinvointialue voi yhteistoiminnassa muiden hyvinvointialueiden kanssa järjestää palveluita. Hyvinvointialueella säilyy kuitenkin järjestämistä vastuu, vaikka palveluita hankitaan muualta palvelujen tuottajalta.

Sote-uudistuksen myötä lapsenhuoltolaki muuttui 1.1.2023 koskien olosuhdeselvityksen laatimista. Ennen uudistusta lapsenhuoltolain 16 § mukaan selvitys tuli hankkia sen kunnan sosiaalikulunnalta, jossa lapsella taikka lapsen vanhemmilla tai muulla asiaan osallisella on asuinpaikka. Lakimuutoksen jälkeen 1.1.2023 16 § muuttui siten, että selvitys tulee hankkia siltä hyvinvointialueelta, jonka alueella lapsella taikka lapsen vanhemmilla tai muulla asiaan osallisella on asuinpaikka.

⁴⁰ Sosiaali- ja terveydenhuollon ja pelastustoimen uudistus 2022.



Kuvio 1: Lapsenhuoltolain (190/2019) 16 §:n uudistus 1.1.2023.

5.2 Selvityksen pyytäminen

Tuomari arvioi valmisteluistunnossa yhdessä asianosaisten ja heidän avustajiensa kanssa, onko asiassa tarpeellista pyytää olosuhdeselvitys vai saadaanko asia selvitettyä esimerkiksi henkilötodistelulla ja kirjallisilla todisteilla. Jos selvitys koetaan tarpeelliseksi, tuomari karkottaa ne asiat, joita selvityksessä tulisi selvittää.⁴¹ Lakivaliokunta kiinnitti mietinnössään (LaVM 12/2018) lapsenhuoltolakia uudistaessa huomiota siihen, että olosuhdeselvitykset sekä niitä koskevat käytännöt vaihtelevat suuresti riippuen minkä kunnan laatima se on. Eduskunta edellytti lausumassaan, että olosuhdeselvityksen tekemisestä annetaan ohjeistusta ja koulutusta valtakunnallisesti, sekä arvioidaan tarve säätää kelpoisuusvaatimukset sen selvityksen laatimiselle.⁴²

Oikeudenkäynti on muuttunut paljon siitä, mitä se oli 1980-luvulla, jolloin lapsenhuoltolaki säädettiin. Muutoksen myötä, nykyisin tuomari saa oikeudenkäynnissä paljon sellaista tietoa suoraan vanhemmilta, jota 1980-luvulla hankittiin sosiaalitoimen avulla. Olosuhdeselvityksen tarpeellisuutta mietittäessä, tulee tuomarin arvioida voiko olosuhdeselvityksen avulla saada sellaista lapsen edun selvittämiseksi välttämätöntä tietoa, jota tuomioistuin ei muulla tavoin saa. Tuomarin aktiivisella prosessijohdolla voi oikeudenkäynnissä selvittää vanhempien ja lapsen olosuhteet ilman toista viranomaista. Riidan laatu ja laajuus vaikuttaa selvityksen tarpeellisuuteen. Jos vanhemmat riitelevät ainoastaan lapsen huoltomuodosta, tuomioistuin pysyy selvittämään yleensä vanhempia kuulemalla ja todistelun avulla yhteishuollon

⁴¹ Hansson-Anttonen ym. 2021, 18.

⁴² LaVM 12/2018, 38.

edellytykset. Tällainen tapaus ei yleensä vaadi selvitystä ainoastaan pienen lapsen kuulemisen takia, sillä tuomioistuimelle ei ole tarpeen kuulla pientä lasta ainoastaan huoltomuo-
dosta. Jos lapsi on vanhempi, häntä voi tarvittaessa kuulla tuomioistuimessa. Lapsen etu on kuitenkin selvityksen tarpeellisuuden arvioinnissa ratkaisevin kriteeri. Selvityksen vaatima
aika voi vaikuttaa lapsen etuun, jolloin lapsen edun mukaista voi olla, ettei selvitystä hankita
tuomioistuimen pitkän käsittelyajan takia.⁴³ Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen vuonna 2006
tekemän tutkimuksen mukaan huoltoriidoista 55 % tuomioistuin päätti hankkia olosuhdeselvi-
tyksen. Tutkimuksessa tuli ilmi, että tuomioistuin oli useammin päättänyt hankkia selvityksen
tilanteissa, joissa vanhemmilla oli jo aikaisemmin ollut vireillä asioita oikeudessa. Lähes poik-
keuksetta selvitys määrättiin tehtäväksi tapauksissa, joissa vanhemmilla oli huume- tai mie-
lenterveysongelmia.⁴⁴

Lapsenhuoltolakia uudistaessa vuonna 2019 siihen ei kirjattu tavoiteaikaa olosuhdeselvityksen
tekemiselle, vaikka selvitykseen kuuluva kohtuuttoman pitkä aika on ollut pitkäaikainen on-
gelma. Uudistetussa laissa määräaika selvityksen valmistumiselle on asetettu tuomioistuimen
tehtäväksi LHL 16 luvun 4 § mukaisesti. Tuomioistuimen tulee kuitenkin määräaikaan asetta-
essa huomioida sosiaalitoimen käytössä olevat resurssit. Tuomioistuin voi yrittää vaikuttaa
selvitystyön valmistumiseen kohtuullisessa ajassa esimerkiksi seuraavilla tavoilla: yksilöidä ky-
symykset selvityspyyntöön selkeästi, valmistella asia huolellisesti valmisteluistunnossa, tar-
peettomien selvityspyyntöjen välttäminen sekä yhteydenpito selvitysaikataulujen seuraa-
miseksi. Sosiaalitoimi voi puolestaan seuraavilla tavoilla pyrkiä saamaan selvityksen valmiiksi
määräaikaan mennessä: yhteydenpito osapuoliin heti selvityspyynnön saavuttua, selvityssuun-
nitelman tekeminen mahdollisimman pian, resurssien rajaaminen ja työparin muodostami-
nen.⁴⁵

Ennen lapsenhuoltoasetuksessa ollut velvoite liittyen tuomioistuimen velvollisuuteen yksilöidä
kysymykset, mistä olosuhdeselvitystä erityisesti tarvitaan, on nykyisin nostettu laintasoiseksi
lapsenhuoltolain 16 luvun 1 momenttiin. Yksilöidyt kysymykset edesauttavat olosuhdetekijöitä
selvittämään tuomioistuimen haluamat asiat. Jotta tuomari saa juuri sen tiedon, mitä hän
tarvitsee päätöksentekoa varten, tulee hänen yksilöidä kaikki kysymykset selvityspyyntöön.
Yksilöimätön selvityspyyntö voi johtaa tarpeettomiin selvittelytoimiin. Kysymyksistä tulee
keskustella yhdessä asianosaisten kanssa valmisteluistunnossa. Tuomarin tulee kuitenkin ottaa
huomioon, ettei olosuhdeselvityksen tekijät pysty välttämättä selvittämään kaikkia asian-
osaisten toivomia asioita. Sosiaalitoimella tulee olla mahdollisuus laajentaa selvityspyynnössä
olevien kysymysten ulkopuolelle, sillä selvitystyön aikana esille voi tulla uusia seikkoja. Jos
selvityksen aikana tulee olennaisesti laajentaa selvitettäviä asioita, tästä tulee keskustella

⁴³ Aaltonen 2020, 293-294.

⁴⁴ Valkama & Litmala 2006, 103.

⁴⁵ Aaltonen 2020, 296-298.

asiaa käsittelevän tuomarin kanssa. Olosuhdeselvityspyynnön liitteeksi tulee liittää selvitystyön kannalta olennaiset asiakirjat. Selvitystyön kannalta olennaiset asiakirjat ovat valmisteluistunnon pöytäkirja sekä valmisteluistunnossa päivitetty yhteenveto. Yhteenvedosta ilmenee hakijan ja asiaan osallisen ajan tasaiset vaatimukset perusteineen sekä todistelu. Yhteenvedosta tulee esille asian riidattomat seikat, joita ei ole tarpeen lähteä selvittämään. Yhteenvedon ja pöytäkirjan lisäksi selvityspyynnön liitteeksi laitetaan mahdolliset väliaikaismääräystä koskevat päätökset.⁴⁶

6 Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian käsittely tuomioistuimessa

Oikeudenkäymiskaaren 8 luku säättää hakemusasian käsittelyn tuomioistuimissa. Hakemusasia pannaan vireille hakemuksella, missä on ilmoitettava seikat johon vaatimus tai pyydetty toimenpide perustuu, todisteet, oikeudenkäyntikulujen korvaamista koskeva vaatimus sekä millä perusteella tuomioistuin on toimivaltainen. Tämän jälkeen hakemus annetaan tiedoksi asianosaisille lausumapyynnöllä. OK 8 luvun 7§ mukaan hakemusasia voidaan käsitellä ja ratkaista, vaikka asiaan osallinen ei anna tuomioistuimen kehotuksesta huolimatta kirjallista lausumaa. Tuomioistuimet käyttävät lausumapyynnöissä vakiintuneita seuraamusuhkia, vaikka lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevat asiat ovat luonteeltaan relatiivisesti indispositiivisia. Lausumapyynnön yhteydessä tuomioistuin ehdottaa mahdollisuutta käsitellä asia asiantuntija-avusteisessa tuomioistuin sovittelussa. Jotta asia siirtyy asiantuntija-avusteiseen tuomioistuinsovitteluun, tarvitaan molempien vanhemman suostumus. OK 8 luvun 4 §:ssä säädetään, että riitaisaa lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta tai lapsen elatusta koskevaa asiaa on jatkettava riita-asian käsittelyä koskevassa järjestyksessä.

Hakemusasia ratkaistaan OK 8 luvun 10 §:n mukaan tuomioistuimessa päätöksellä tai tekemällä hakemuksessa tarkoitettu muu toimenpide. Päätös tehdään erilliselle asiakirjalle, jossa on mainittava tuomioistuimen nimi, päätöksen antamispäivä ja -paikka, asiaan osallisten nimet sekä lyhyt selostus asiasta, perustelut, sovelletut lainkohdat ja lopputulos. OK 11 § määrittää, että päätös on annettava joko kirjallisena kansliasta tai julistettava istunnossa. Jos päätös annetaan kansliasta, sen tulee antaa neljäntoista päivän sisällä istunnossa toimitetun käsittelyn päättämisestä.

⁴⁶ Aaltonen 2020, 301-303.

6.1 Valmisteluistunto

Riidaton huoltoa, tapaamista tai elatusta koskeva asia voidaan ratkaista kirjallisessa valmistelussa hakemuksen mukaan. Jos riitainen asia ei mene sovitteluun järjestetään suullinen valmisteluistunto, johon kummankin vanhemman on saavuttava henkilökohtaisesti paikalle. Tuomari saa vanhemmat nähdessään tärkeää tietoa vanhempien välisestä suhteesta sekä siitä, millainen ratkaisu asiassa olisi lapsen edun mukainen. Ilman vanhempien läsnäoloa sovintoneuvotteluita ei pystytä käymään, sillä avustajien on vaikea ilman vanhempia arvioida millainen sovinto vastaa lapsen etua kaikista parhaiten.⁴⁷ Koska tuomioistuimen kutsu velvoittaa asianosaisia saapumaan henkilökohtaisesti paikalle, tulee se antaa heille tiedoksi OK 11 luvun 16 §:n mukaan.

Asiat, jotka liittyvät lapsiin ovat tuomioistuimissa kiireellisesti käsiteltäviä, joten valmisteluistunto pyritään järjestämään mahdollisimman pian lausuman saapumisen jälkeen.⁴⁸ Uudistuneessa lapsenhuoltolaissa 14 b §:ssä on asetettu tuomioistuimille velvollisuus käsitellä joutuisasti lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskeva asia. Ensimmäinen istunto on uuden säädöksen mukaan järjestettävä ilman aiheetonta viivästystä. Mahdollisimman nopeaan ratkaisuun pyrkiminen ei ole kuitenkaan tavoiteltavaa kaikissa tapauksissa. Käsittelyn on edettävä joutuisasti niin, etteivät lapsi ja hänen vanhempansa joudu turhaan odottamaan. Pitkä aikainen yhteydenpidon keskeytyminen voi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) perhe-elämän suojan näkökulmasta vaikuttaa asian lopputulokseen, kun yhteyden palauttaminen perheessä käy hankalammaksi. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 6.1 artikla edellyttää myös oikeudenkäyntien tapahtuvan kohtuullisessa ajassa. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on oikeuskäytännössään monta kertaa ottanut kantaa oikeudenkäyntien viivästymiseen. Suomi on pyrkinyt puuttumaan tähän lailla oikeudenkäynnin viivästymisen hyvittämisestä (362/2009). Lain tarkoituksena on säätää asianosaisten oikeudesta saada kohtuullinen hyvitys valtion varoista, jos oikeudenkäynti tulee viivästymään.

Valmisteluistunnossa selvitetään asianosaisten vaatimukset perusteineen puheenjohtajan tekemän yhteenvedon avulla. Valmisteluistunnossa listataan pääkäsittelyyn nimetyt kirjalliset todisteet ja henkilötodistajat. Puheenjohtajan tehtävänä on selvittää, mikä asiassa on riidatonta ja mikä riitaista. Asiasta tulee karsia perusteluita ja todistelua, joilla ei ole merkitystä asian ratkaisemisen kannalta. Erottelu ja karsiminen on erityisen tärkeää hyvinvointialueen olosuhdeselvitystä varten, sillä näin selvitys voidaan kohdentaa asian ratkaisun kannalta olennaisiin seikkoihin. Valmisteluistunnossa puheenjohtaja yrittää kannustaa asianosaisia käymään vielä sovintoneuvotteluita, ja usein niitä käydään vielä kesken valmisteluistunnon.⁴⁹

⁴⁷ Aaltonen 2020, 239.

⁴⁸ Hansson-Anttonen ym. 2021, 17.

⁴⁹ Aaltonen 2020, 246.

Jos asianosaiset eivät pääse valmisteluistunnossa sovintoon, asia siirretään pääkäsittelyyn. Pääkäsittelyn ajankohta riippuu siitä, sovitaanko asiassa hankittavaksi olosuhdeselvitys. Asian käsittely jatkuu tuomioistuimessa vasta kun olosuhdeselvitys on valmistunut. Valmistuneen olosuhdeselvityksen jälkeen pidetään yleensä noin kahden viikon päästä jatkettu suullinen valmisteluistunto ja pääkäsittely.⁵⁰ Tuomioistuimen on asetettava määräaika olosuhdeselvityksen toimittamiselle lapsenhuoltolain 16 §:n mukaan. Määräpäivä edesauttaa jatkettun valmisteluistunnon ja pääkäsittelyn ajankohdan sopimista.

6.2 Pääkäsittely

OK 6 luvun 2 §:ssä on määritelty järjestys, minkä mukaan asiaa käsitellään pääkäsittelyssä jollei tuomioistuin toisin päättä. Pääkäsittelyn alussa puheenjohtaja käy lyhyesti valmisteluistunnossa laaditun yhteenvedon läpi, jotta asianosaiset ovat tietoisia mihin on valmistelussa päädytty. Puheenjohtajan tulee tiedustella asianosaisten kantaa siihen, ovatko valmistelussa esitetyt vaatimukset ja perusteet pysyneet samoina. Tämän jälkeen asianosaiset perustelevat kantansa sekä lausuvat vastapuolen perustelujen johdosta. Tuomioistuin ottaa vastaan todistelun sekä lopuksi asianosaisten esittämät loppulausunnot. OK 3 §:ssä on määrätty, että pääkäsittely on suullinen, eikä asianosainen saa lukea tai esittää asiaa kirjallisesti. Asianosainen saa kuitenkin lukea asiakirjasta vaatimuksensa ja suorat viittaukset oikeuskäytäntöön ja oikeuskirjallisuuteen sekä hän saa käyttää kirjallista muistiinpanoa muistinsa tueksi. Tuomioistuimen valmisteluistunnossa laadittua kirjallista yhteenvedoa saa pääkäsittelyssä käyttää tarkoituksenmukaisella tavalla.

Valmistelun lopputulosten kertaamisella pääkäsittelyn alussa on merkitystä monella eri tapaa. On tärkeää, että paitsi asianosaiset myös muut jäsenet ovat tietoisia vaatimuksista, jos pääkäsittely toimitetaan tuomioistuimen monijäsenisessä kokoonpanossa. Puheenjohtaja on ainoa jäsenistä, joka on paikalla asian valmisteluistunnossa, joten muut kokoonpanon jäsenet eivät välttämättä ole tarkkaan tietoisia, mitä valmisteluistunnossa on käsitelty. Myös oikeudenkäynnin julkisuus edellyttää, että mahdollinen yleisö saa tietoonsa istunnon alussa asianosaisten vaatimukset persusteineen.⁵¹ Laki oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa (YTJulkJ, 370/2007) määrää 1 §:ssä, että oikeudenkäynti ja oikeudenkäyntiasiakirjat ovat julkisia, jollei tässä tai muussa laissa toisin säädetä. YTJulkJ 14 §:n mukaan asian suullinen käsittely on julkinen, jollei tuomioistuin 15 §:n nojalla määrää, että suullinen käsittely toimitetaan yleisön läsnä olematta. Jokaisella on siis oikeus olla läsnä julkisessa käsittelyssä, jollei toisin säädetä. Tuomioistuin voi 15 §:n mukaan toimittaa suullisen käsittelyn kokonaan

⁵⁰ Aaltonen 2020, 250.

⁵¹ Jokela 2015, 14.

tai osin yleisön läsnä olematta. Tuomioistuimen käsittely käydään suljetuin ovin, jos esimerkiksi asiassa esitetään arkaluonteisia tietoja henkilön yksityiselämästä, terveydentilasta, vammaisuudesta tai sosiaalihuollon tiedoista. Olosuhdeselvitystä käsitellessä istunnossa oleva mahdollinen yleisö voi joutua poistumaan, jos olosuhdeselvityksen liitteenä on esimerkiksi vanhempien tai lapsen terveydentilaan liittyviä arkaluonteisia asiakirjoja.

6.3 Tuomioistuinsovittelu

Tuomioistuinsovittelusta on säädetty tuomioistuinsovittelulaissa (394/2011, TuomSovL). Myös lapsenhuoltolaissa, OK:ssa ja avioliittolaissa (234/1929) on tuomioistuinsovitteluun soveltuvaa säätelyä. Huoltoriitoja käsitellään ensisijaisesti asiantuntija-avusteisessa tuomioistuinsovitte- lussa eli niin sanotussa follo-sovitte- lussa. Huoltoriidat tarkoittavat tässä tapauksessa riitaa lapsen huollosta, tapaamisoikeudesta ja asumisesta. Huoltoriitoihin voi liittyä myös lapsen elatukseen liittyvät erimielisyydet. Follo-sovitte- lun ohella lapsiasioita voidaan myös käsitellä muissakin sovinnollisissa menettelyissä. Suomessa sovittelujen suosio on lisääntynyt suuresti lähiaikoina.⁵² Hallituksen esityksen HE 88/2018 mukaan vuosina 2015-2017 riitautuneista lap- senhuoltoasioista noin kolmas osa käsiteltiin sovittelussa.⁵³

Lapsenhuoltolaki sekä tuomioistuinsovittelulaki velvoittavat molemmat lapsen edun huomioon ottamisen tuomioistuinsovittelussa. Lapsenhuoltolaki toimiikin keskeisenä lainsäädännöllisenä viitekehyksenä huoltoriidan sovitellussa.⁵⁴ Hallituksen esityksessä HE 114/2004 on tuotu esille yleisesti sovittelun hyödyistä ja riskeistä. Esityksessä on mainittu sovittelun hyödyiksi esimer- kiksi edullisuus, nopeus, yhteistyön parantuminen, vapaamuotoisuus ja osapuolien sitoutumi- nen ratkaisuun. Haasteiksi esityksessä on mainittu esimerkiksi menettelyn asianmukaisuuden takaaminen ja vallan epätasapainon huomioon ottaminen.⁵⁵

Tuomioistuinsovittelu on tarkoitettu oikeudenkäynnin vaihtoehtoiseksi tavaksi käsitellä riitai- sia asioita tuomioistuimessa. Sovittelun avulla vanhemmilla on mahdollisuus päästä keskinäi- seen sovintoon riidassaan. Suomessa ei ole pakollisia sovitteluja, vaan sovittelu edellyttää molemman vanhemman suostumuksen. Kaikki tapaukset eivät kuitenkaan sovellu tuomiois- tuinsovittelussa käsiteltäviksi, joten tuomioistuin tekee aina lopullisen päätöksen siirtykö asia sovitteluun. Osapuolilla on sovittelussa tarkoitus itse päästä ottamaan vastuuta omasta asiastaan ja yrittää ratkaista asia sovinnollisesti. Sovittelun perustana onkin yleisesti pidetty osapuolien itsemääräämistä. Osapuolien ei ole tarkoitus kuitenkaan pärjätä sovittelussa

⁵² Linnanmäki 2021, 276.

⁵³ HE 88/2018 vp, 5.

⁵⁴ Linnanmäki 2021, 282.

⁵⁵ HE 114/2004 vp

keskenään vaan paikalla on puolueeton sovittelija tai sovittelijat, joiden tehtävänä on olla avuksi sovintoneuvotteluissa. Asiantuntija-avustajan eikä sovittelijan ei ole kuitenkaan tarkoitus ratkaista riitaa osapuolten puolesta, vaan edesauttaa asianmukaisuutta ja keskustelun onnistumista.⁵⁶ TuomSovL 6 §:ssä määrätään tuomioistuinsovittelun toteutuksesta. Tämän pykälän mukaan sovittelu on toteutettava joutuisasti, tasapuolisesti ja puolueettomasti. Sovittelijan tulee kuulla osapuolia ja neuvotella heidän kanssaan. Menettelyn muusta järjestämisestä sovittelija päättää osapuolten kanssa neuvoteltuaan.

Lapsenhuoltolain 14 §:n mukaan lapsen vanhemmat, muut huoltajat tai sosiaalitoimi toimivat huoltoasiassa prosessioikeudellisina osapuolina, vaikka asia koskeekin sisällöllisesti etenkin lasta. Hallituksen esityksessä HE 114/2004 alun perin ehdotettiin, että lapsi voisi olla sovittelun osapuolena.⁵⁷ LaVM 4/2005 ”Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esitykseen riita-asioiden sovittelua ja sovinnon vahvistamista yleisissä tuomioistuimissa koskevaksi lainsäädännöksi” tulee ilmi, että lapsi ei lapsenhuoltolain mukaan ole asianosainen, eikä häntä ole syytä sellaisena pitää myöskään ehdotetussa sovittelumenettelyssä.⁵⁸ LaVM 4/2005, LHL 11 §:n, TuomSovL 10 §:n sekä LOS 23 artiklan mukaan lapsen oma näkemys tulee pyrkiä selvittämään ja ottamaan huomioon. Lapsen mielipiteen selvittäminen ja huomioon ottaminen voidaan toteuttaa monella eri tavalla. Joko vanhemmat voivat itse keskustella lapsensa kanssa tai tuomioistuin voi kuulla lasta.⁵⁹

6.4 Väliaikainen määräys

Huoltoriidoissa väliaikaismääräysvaatimukset ovat yleisiä, sillä oikeudenkäynnit ovat kestoltaan pitkiä. Lapsen oikeudellinen asema tulee järjestää täksi ajaksi väliaikaisella päätöksellä.⁶⁰ LHL 17 §:ssä on määritetty väliaikaisista määräyksistä. Tuomioistuin voi antaa väliaikaisen määräyksen suullisessa valmisteluistunnossa koskien lapsen asumista, huoltoa, tapaamisoikeutta tai elatusapua. Jos asiaa ei voida viivyttää, väliaikainen määräys koskien lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta voidaan antaa ilman kuulematta asiaan osallista lapsenhuoltolain 17 §:n mukaan. LHL 15 §:ssä on määritelty henkilöt, joille tulee varata tilausuus tulla kuuluksi lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevassa asiassa. Tällaisia henkilöitä ovat lapsen vanhemmat ja huoltajat sekä seuraavat henkilöt: henkilö, jolle on vahvistettu oikeus saada lasta koskevia salassa pidettäviä tietoja, jos hakemus koskee tämän oikeuden muuttamista tai 9 c §:ssä tarkoitettu lapselle erityisen tärkeä henkilö, jos hakemus koskee mainitussa pykälässä

⁵⁶ Linnanmäki 2021, 284-285.

⁵⁷ HE 114/2004 vp, 47.

⁵⁸ LaVM 4/2005, 2.

⁵⁹ Linnanmäki 2021, 285.

⁶⁰ Aaltonen 2020, 269.

tarkoitettuna tapaamisoikeuden vahvistamista tai jos asiassa annettava ratkaisu voi vaikuttaa vahvistetun tapaamisoikeuden toteutumiseen. Tuomioistuimen antamaan väliaikaismääräykseen ei saa hakea muutosta. Päätös väliaikaismääräyksestä on voimassa, kunnes asiassa annetaan lopullinen päätös, jolle määräystä tätä ennen peruutetaan tai muutetaan. Väliaikaismääräys on suoraan täytäntöönpanokelpoinen.

Vaatimukset koskien väliaikaismääräystä tulevat ajankohtaisiksi vasta, jos asiassa ei päästä sovintoon. Pääasian vaatimukset tulee käsitellä erillään väliaikaismääräyksen vaatimuksesta, jotta niiden välinen ero pysyy selvänä. Vaatimusten erillään pitäminen voi olla välillä vaikeaa mutta se on kuitenkin välttämätöntä. Väliaikaismääräystä koskevassa käsittelyssä voidaan hyödyntää pääasiaan nimettyä todistelua, jos ne ovat merkityksellisiä myös väliaikaismääräysvaatimuksessa.⁶¹ OK 5 luvun 21 §:ssä on määrätty, että tuomioistuimen tulee valvoa, ettei asiaan sekoiteta mitään siihen kuulumatonta ja ettei asiassa esitetä tarpeetonta todistelua. OK 17 luvun 8 §:ssä on määritelty, että tuomioistuimen tulee evätä seuraavalainen näyttö: koskee asiaan vaikuttamatonta seikkaa, on muuten tarpeeton, voidaan korvata olennaisesti vähemmällä kustannuksella tai vaivalla saatavissa olevalla todisteella, voidaan korvata olennaisesti luotettavammalla todisteella tai on asianmukaisista toimenpiteistä huolimatta jäänyt tavoittamattomiin, eikä asian ratkaisemista tule enää viivyttää.

Väliaikaismääräystä pidetään turvaamistoimenpiteen kaltaisena välineenä, jonka avulla yritetään rauhoittaa lapselle vahingollinen tilanne. Väliaikaismääräys kohdistuu ainoastaan lapsen tilanteen järjestämiseen oikeudenkäynnin ajaksi.⁶² Lapsenhuoltolakia koskeva hallituksen esityksen HE 224/1982 ” Hallituksen esitys eduskunnalle laeksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta sekä niihin liittyvien lakien muuttamisesta” mukaan väliaikaismääräys ei saisi aiheuttaa tarpeettomia muutoksia vallitsevissa oikeudellisissa ja tosiasiallisissa olosuhteissa.⁶³ Ellei valmisteluistunnossa päästä sovintoon väliaikaismääräysvaatimuksesta, pidetään valmisteluistunnon yhteydessä pääkäsittely väliaikaismääräyksestä. Väliaikaismääräyksen antaminen on tuomioistuimen harkinnassa, joten kenelläkään ei ole ehdottomaa oikeutta saada sitä. Tuomioistuin voi siis myös hylätä väliaikaismääräysvaatimuksen.⁶⁴

Hovioikeuden linjauksen mukaan väliaikaismääräystä ei yleensä anneta kuulematta vastapuolta. On kuitenkin poikkeustapauksia, jolloin vastapuolen kuulematta jättäminen on mahdollista. Tämä edellyttää, että se on välttämätöntä lapsen aseman suojaamiseksi ja asia on niin kiireellinen, että vastapuolen kuulemiseen käytettävä aika vaarantaisi lapsen aseman ja

⁶¹ Aaltonen 2020, 249.

⁶² Aaltonen 2020, 249.

⁶³ HE 224/1982 vp, 18.

⁶⁴ Hansson-Anttonen ym. 2021, 19.

turvallisuuden. Tällainen tilanne voi tulla esimerkiksi silloin, kun lasta ollaan viemässä pois maasta tai lapsi on jo vastoin toisen vanhemman tahtoa viety pois maasta.⁶⁵

7 Huomioon otettavia seikkoja selvitystyössä

Kun olosuhdepyyntö on saapunut tuomioistuimesta hyvinvointialueelle, sovitaan vastuutyöntekijä ja hänelle työpari selvitystyöhön. On suositeltavaa, että selvitys tehdään parityönä mutta siitä ei ole enää lainsäädännössä erikseen säädetty. Nykyisen lastensuojelulain tultua voimaan vuonna 2008 kumoutui lastensuojeluasetus (1010/1983). Asetuksen 3 §:n mukaan selvitys tuli laatia lasten huoltoon perehtyneen toisen työntekijän kanssa. Yksittäinen työntekijä voi tarvittaessa laatia selvityksen esimerkiksi asian ollessa kiireinen tai jos yhteistyö on erityisestä syystä tarpeeton.⁶⁶ Kun yksittäinen olosuhdeselvittäjä tekee pienemissä selvitystyöissä työn ilman paria, voidaan säästää resursseja. Näitä resursseja voidaan kohdentaa monimutkaisempiin ja vaikeisiin selvitystyöihin.⁶⁷

Vastuutyöntekijä yhdessä työparinsa kanssa tutustuvat olosuhdeselvityspyyntöön sekä sen liitteenä tulleeseen muuhun aineistoon. Selvitykseen osallistuvat olosuhdeselvittäjät selvittävät mitä tietoa tuomioistuimella sekä sosiaalitoimella on jo entuudestaan lapsesta ja asianosaisista. Tietojen määrä, asianosaisten vaatimukset, tuomioistuimen esittämät kysymykset ja vanhempien asuinpaikka vaikuttavat kaikki selvitystyön keston. Selvitystyön keston vaikuttaa myös montaako lasta asia koskee, sillä jokaiselle lapselle tulee varata henkilökohtainen tapaaminen. Myös tulkin tai tulkkien käyttö vaikuttaa selvitystyön keston. Asianosaisten ja lapsen tai lasten tapaamiset, tieto- ja lausuntopyyntö sekä kirjoitusprosessi muodostavat selvitystyöskentelyn pääpiirteet. Riidan luonne, lapsen ikä ja kehitystaso vaikuttavat tapaamisten suunnitteluun. Selvittäjien tulee lapsen ja asianosaisten tietojen avulla arvioida voiko vanhempien yhteystapaamista toteuttaa turvallisesti, jos perheessä esiintyy esimerkiksi väkivaltaa. Jos selvittäjät kokevat tapaamisen uhkaavaksi, voi mahdollisen yhteistapaamisen järjestää etäyhteyden avulla. Olosuhdeselvittäjät voivat tavata vanhempia myös erikseen, jos yhteinen tapaaminen vanhempien kanssa ei onnistu. Kun olosuhdeselvittäjät ovat suunnitelleet tapaamisten aikataulun, he ottavat asianosaisiin yhteyttä esimerkiksi yhteydenottokirjeellä. Yhteydenottokirjeen mukana lähetetään esite selvitystyöstä sekä esitietolomake asianosaisten täytettäväksi.⁶⁸

⁶⁵ Helsingin hovioikeuden laatuhanke 2007, 60.

⁶⁶ Hansson-Anttonen ym. 2021, 22.

⁶⁷ Aaltonen 2020, 307.

⁶⁸ Hansson-Anttonen ym. 2021, 21.

7.1 Turvakielto

Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista (661/2009) määrittää turvakiellon. Lain 36 §:n mukaan väestötietojärjestelmään voidaan hakemuksesta tallettaa turvakielto, jos henkilöllä on perusteltu ja ilmeinen syy epäillä itsensä tai perheensä terveyden tai turvallisuuden tulevan uhatuksi. Ensimmäisen kerran turvakielto voi olla voimassa enintään viisi vuotta. Viiden vuoden jälkeen sen voimassaoloa voidaan hakemuksella jatkaa kahdeksi vuodeksi kerrallaan. Turvakielto voi olla voimassa myös toistaiseksi, mutta siihen vaaditaan erityinen syy. Turvakiellon kohteena olevan henkilön asuinpaikka, osoite ja muu yhteystieto saadaan luovuttaa sellaiselle viranomaisille, joilla on oikeus turvakiellon alaisten tietojen käsittelyyn. Kiellon kohteena olevan henkilön omistuksessa tai hallinnassa olevien kiinteistöjen, rakennuksien ja huoneistojen yksilöinti- ja sijaintitietoja ei voida myöskään luovuttaa muille kuin viranomaisille, jos niitä ei voida käsitellä erillään turvakiellon kohteena olevista tiedoista, kun tietoja luovutetaan väestötietojärjestelmästä. Viranomainen, jolle on luovutettu turvakiellon alaisia tietoja ei saa 37 §:n mukaan luovuttaa tietoja kenellekään eikä antaa niitä sivullisen nähtäväksi tai käsiteltäväksi, ellei laissa toisin säädetä. Viranomaisten tehtävä on huolehtia siitä, että vain sellaiset henkilöt saavat käsitellä turvakiellon kohteena olevia tietoja, joiden työtehtäviin se välittömästi kuuluu.

Olosuhdeselvittäjien tulee ennen selvitystyön aloittamista tarkistaa vanhempien tiedot, kuten esimerkiksi asuinpaikka ja lapsen huoltomuoto. Samalla heidän tulee katsoa, onko vanhemmillä turvakieltoa. Jos toisella vanhemmalla on turvakielto, se on yleensä tullut jo käräjäoikeudessa esille. Käräjäoikeus kirjaa turvakiellon aina olosuhdeselvityspyyntöön, mutta on tärkeää, että selvittäjät tarkastavat asian vielä uudelleen ennen selvitystyön aloittamista. Turvakielto tulee huomioida koko selvitystyöskentelyn ajan, jotta olosuhdeselvittäjät eivät paljastaisi vanhemman tai lapsen osoitetta tai asuinpaikkaa. Turvakiellon alaiset tiedot eivät saa tulla esille valmiissa olosuhdeselvityksessä eikä selvityksen aikana esimerkiksi selvittäjien keskustellessa toisen vanhemman kanssa. Olosuhdeselvityksen aikana lähetetään usein tietopyyntöjä muille viranomaisille, jolloin tulee huomioida, ettei niiden kautta tule selvityksen liitteeksi vanhemman tai lapsen osoite- tai yhteystietoja. Lausunto esimerkiksi lapsen päiväkodista tai koulusta voi paljastaa lapsen kotikunnan, jos sitä ei huomata peittää. Vielä ennen vuotta 2023 sosiaalikulunnat tekivät olosuhdeselvitykset, jolloin turvakiellon tarkoitus saattoi vaarantua, kun vanhemman asuinkunta määräsi olosuhdeselvityksen laativan kunnan. Tällöin oli suositeltavaa neuvotella siitä, että toinen kunta vastaisi selvityksen tekemisestä. Vuonna 2023 voimaan tulleet hyvinvointialueet vähentävät tarvetta tällaiselle järjestelylle.⁶⁹

⁶⁹ Hansson-Anttonen ym. 2021, 23

Turvakiellon merkitystä tulee olosuhdeselvittäjän arvioida lapsen kokonaistilanteen arvioinnissa. Selvitystä tehdessä tulee myös miettiä, millainen päätös huollosta, asumisesta ja tapaamisista on ylipäättään mahdollinen, kun toisella vanhemmalla on turvakielto. Turvakiellon taustalla voi olla seikkoja, jotka voivat olla riski- ja uhkatekijöitä lapsen edun kannalta. Valvotut vaihdot tai tapaamiset mahdollistavat sen, ettei turvakiellon kohteena olevaa henkilöä päästä seuraamaan ja sitä kautta selvittämään osoitetta.⁷⁰

7.2 Esteellisyys, puolueettomuus ja avoimuus

Hallintolain 28 §:n esteellisyysperusteet koskevat selvitystyöntekijöitä. Selvitystyöntekijä on esteellinen seuraavissa tilanteissa: jos hän tai hänen läheisensä on asianosainen; jos hän tai hänen läheisensä avustaa taikka edustaa asianosaista tai sitä, jolle asian ratkaisusta on odotettavissa erityistä hyötyä tai vahinkoa; jos asian ratkaisusta on odotettavissa erityistä hyötyä tai vahinkoa hänelle tai hänen 2 momentin 1 kohdassa tarkoitetulle läheiselleen; jos on palvelusuhteessa tai käsiteltävään asiaan liittyvässä toimeksiantosuhteessa asianosaiseen tai siihen, jolle asian ratkaisusta on odotettavissa erityistä hyötyä tai vahinkoa; jos hän tai hänen 2 momentin 1 kohdassa tarkoitettu läheisensä on hallituksen, hallintoneuvoston tai niihin rinnastettavan toimielimen jäsenenä taikka toimitusjohtajana tai sitä vastaavassa asemassa sellaisessa yhteisössä, säätiössä, valtion liikelaitoksessa tai laitoksessa, joka on asianosainen tai jolle asian ratkaisusta on odotettavissa erityistä hyötyä tai vahinkoa; jos hän tai hänen 2 momentin 1 kohdassa tarkoitettu läheisensä kuuluu viraston tai laitoksen johtokuntaan tai siihen rinnastettavaan toimielimeen ja kysymys on asiasta, joka liittyy tämän viraston tai laitoksen ohjaukseen tai valvontaan; tai jos luottamus hänen puolueettomuuteensa muusta erityisestä syystä vaarantuu.

Hallintolain 8 §:n mukaan olosuhdeselvitys tulee tehdä hyvän hallinnon oikeusperiaatteiden mukaisesti puolueettomasti ja tasapuolisesti. Eduskunnan oikeusasiamies on (EOA 234/2/04) todennut, että lasten huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaa selvitystyötä laatiessa sosiaalihuollon viranomaisten on oltava puolueettomia ja kohdeltava asianosaisia tasapuolisesti. Näiden avulla viranomaisen voi säilyttää objektiivisen näkökulman vanhempien erimielisyyksissä lapsen asiaa selvittäessä. Selvitystyöskentelyn puolueettomuus on eduskunnan oikeusasiamiehen mukaan kuitenkin toteutunut puutteellisesti.⁷¹ Vaatimus puolueettomuudesta ja tasapuolisuudesta koskee selvitystyöskentelyn lisäksi myös olosuhdeselvityksen sisältöä.⁷²

⁷⁰ Hansson-Anttonen ym. 2021, 23.

⁷¹ EOA 234/4/04 2006.

⁷² Aaltonen 2021, 326.

Puolueettomuuden vaarantuminen voi syntyä esimerkiksi, kun olosuhdeselvittäjä on työskennellyt aiemmin lapsen tai hänen perheensä kanssa. Etenkin asukasmääriltään pienissä hyvinvointialueissa voi syntyä tilanne, jossa esteetöntä viranhaltijaa ei löydy. Tällaisissa tapauksissa tulee pyytää virka-apua toiselta hyvinvointialueelta. Esteellisyyden harkinnassa tulee sosiaalitoimen ottaa huomioon, miten vanhemmat ja muut asianosaiset kokevat esteellisyyden.⁷³ Jos olosuhdeselvittäjä on ollut aikaisemmin tekemisissä jommankumman vanhemman kanssa, tulee se ottaa avoimesti esille ennen selvitystyön aloittamista. Jos molemmat vanhemmat hyväksyvät olosuhdeselvittäjän ja selvityksen tekijä itse arvioi, ettei hänen puolueettomuutensa ole vaarassa, voidaan selvitystyö aloittaa esteellisyydperusteesta huolimatta.⁷⁴

Selvitystyöskentely ei ole luottamuksellista, toisin kuin muu sosiaalityö, sillä kaikki oleellinen tieto tulee kirjata avoimesti olosuhdeselvitykseen. Lapsenhuoltolain 16 §:n ja sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 18 §:n mukaan selvitykseen voidaan ottaa salassa pidettäviä tietoja, jos se katsotaan välttämättömäksi lapsen edun selvittämisen vuoksi. Selvittäjien tulee selvityksessä tuoda ilmi kielteiset tiedot, vaikka heidän työnkuvaansa kuuluu yleisesti vanhemmuuden tukeminen. On tärkeää, että kaikki merkitykselliset asiat tuodaan selvityksessä ilmi, vaikka kirjaamatta jättämiselle voi olla ymmärrettävä syy, kuten esimerkiksi lapsen suojaaminen tilanteesta. Selvityksen tekijä ei voi valikoida tai muokata selvityksen tietoja haluamaansa suuntaan. Piiloviestintää selvityksessä voi tapahtua tahallisesti tai tahattomasti. Vanhempiin kohdistuva kritiikki saattaa tulla esille selvityksestä vain lukiessa ”rivien välistä”. Selvittäjien piiloviestit saattavat näkyä sanavalinoissa, painotuksissa tai lauseenrakenteissa. Tahatonta piiloviestintää tapahtuu silloin, kuin selvittäjät käyttävät esimerkiksi ilmaisuja, joita tuomioistuimien joutuu pohtimaan. Tällaisia ilmaisuja ovat esimerkiksi ”meitä jäi mietityttämään”, ”meille jäi vaikutelma” ja ”jäimme pohtimaan”. Voi olla tilanteita, jossa selvitystyöntekijöillä on eriäviä mielipiteitä selvityksen sisällöstä. Tällaisissa tilanteissa selvittäjien ei tule tehdä kompromisseja, vaan kertoa avoimesti kaikki tuomioistuimen ratkaisun kannalta oleelliset johtopäätökset. Tuomioistuimella tulee olla mahdollisuus arvioida erilaisia näkemyksiä, vaikka selvittäjien erilliset mielipiteet asiasta vahvistaisi asianosaisten riitaa entisestään. Tuomioistuimen on helpompi arvioida selvityksen tietojen luotettavuutta ja painoarvoa, kun olosuhdeselvittäjät ovat avoimesti ilmoittaneet kaikki tietolähteensä. Selvittäjien omat päätelmät ovat eroteltava selkeästi viranomaisilta tai perheneuvolaista saaduista. Jotta olosuhdeselvitys koetaan luotettavana ja asianmukaisena, tulee se olla tehty avoimesti. Tietojen salassa pitäminen tai epämääräisesti ilmaiseminen lisää usein epäluuloja vanhemmissa. Epäilykset usein aiheuttavat sen, että vanhemmat nimeävät

⁷³ Hansson-Anttonen ym. 2021, 24.

⁷⁴ Aaltonen 2021, 308.

olosuhdeselvittäjiä kuultaviksi tuomioistuimeen. Rivien välissä olevat tiedot ja epämääräiset ilmaisut vaikuttavat myös selvityksen painoarvoon tuomioistuimen päätöksen teossa.⁷⁵

7.3 Salassapito

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000, SHAL) määrää 20 §:ssä, että valtion ja hyvinvointialueiden viranomaisilla, julkisoikeudellisilla yhteisöillä, sosiaalipalveluiden tuottajilla, koulutuksen järjestäjillä, terveyden ja- ja sairaanhoitotoimintaa harjoittavalla yhteisöllä tai toimintayksiköillä sekä kaikilla terveydenhuollon ammattihenkilöillä on velvollisuus luovuttaa hyvinvointialueelle sen pyynnöstä tietoa salassapidon estämättä. Hyvinvointialueen tulee saada pyynnöstä sosiaalihuollon asiakassuhteeseen olennaisesti vaikuttavat selvitykset ja tiedot, jotka ovat välttämättömiä asiakkaan sosiaalihuollon tarpeen selvittämiseksi, sosiaalihuollon järjestämiseksi tai tarpeiden toteuttamiseksi. Tällainen velvollisuus on esimerkiksi tilanteissa, jolloin sosiaalitoimi laatii olosuhdeselvitystä tuomioistuimelle.

Olosuhdeselvittäjä saa SHAL 18 §:n ja LHL 16 §:n mukaan asiakkaan suostumuksesta riippumatta hankkia, kirjata selvitykseen ja todistajana kuultaessa kertoa tuomioistuimelle salassa pidettäviä tietoja, jotka ovat välttämättömiä lapsen edun vuoksi. Selvittäjät toimivat keskeisessä asemassa tiedon hankinnassa tuomioistuimelle, joten heidän tulee saada kaikki lapsen edun arvioimiseksi tarvittava tieto. Sosiaalihuollon asiakaslain esitöissä on todettu, että olosuhdeselvityksiä tehtäessä kaikkien muiden tahojen salassapitovelvollisuus väistyy. Olosuhdeselvitystä varten hyvinvointialue voi saada esimerkiksi tietoa vanhempien fyysisestä ja psyykkisestä terveydentilasta, päihteiden käytöstä ja lapsensuojeluilmoituksista. Poliisin tulee antaa selvittäjien pyytäessä tiedot kotihälytyksistä sekä vanhempien pidätyksistä. Tuomioistuimen tulee ohjata selvityksen tekijöitä salassa pidettävien tietojen saamiseksi. Jos valmisteluistunnossa on tullut ilmi, että selvitykseen tarvitaan salassa pidettäviä tietoja esimerkiksi vanhemman mielenterveysongelmiin liittyen, voi tuomioistuin yrittää selvittää toiselta vanhemmalta lääkärin tai psykologin, jonka luona toinen vanhempi on käynyt.⁷⁶

Kun selvittäjät ovat saaneet eri tahojen olosuhdeselvitystä varten toimittamat tiedot ja lausunnot, heidän tulee harkita ovatko kaikki tiedot tarpeellisia. Tietojen on oltava ratkaisun kannalta hyödyllisiä, jotta ne voidaan lisätä olosuhdeselvitykseen. Selvityksestä tulee peittää kaikki ulkopuolisiin henkilöihin liittyvät tiedot. Esimerkiksi poliisin toimittamissa tiedoissa saattaa esiintyä ulkopuolisten henkilötietoja, jotka tulee peittää ennen, kun ne liitetään selvitykseen.⁷⁷ Eduskunnan oikeusasiamies on ratkaisussa (EOA 2831/2016) vahvistanut, että

⁷⁵ Aaltonen 2021, 328-329.

⁷⁶ Aaltonen 2021, 424-425.

⁷⁷ Hansson-Anttonen ym. 2021, 25.

olosuhdeselvittäjät ovat vastuussa siitä, että vain ratkaisun kannalta oleelliset salassa pidettävät tiedot toimitetaan tuomioistuimelle ja toisen asianosaisen tietoon. Hyvinvointialueiden toimivaltaisien viranhaltijoiden tulee korostetusti harkita salassa pidettävien asiakirjojen luovuttamista etenkin silloin, kun tuomioistuin ei ole olosuhdeselvityspyynnössään ohjannut menettelyä. Olosuhdeselvitykseen sisällytettävät salassa pidettävät tiedot vaativat aina yksilökohtaista harkintaa kussakin tilanteessa. On tärkeää, että olosuhdeselvitys sisältää vain lapsenhuoltolain 16 §:n 3 momentin ja asiakaslain 18 §:n 1 momentin tarkoittamia välttämättömiä tietoja, joilla on tai saattaa olla merkitystä asiassa, sillä asianosaisten oikeusturva ja tietojen luottamuksellisuuden on toteuduttava.⁷⁸

Lapsella on oikeus osallistua ja vaikuttaa häntä koskevassa asiassa. Lapsella on myös oikeus suojeluun, joten nämä aiheuttavat vaikean tilanteen salassapidon kannalta lasta kuultaessa. Olosuhdeselvittäjän tulee välittää lapsen kuulemisessa myös sellaiset esiin tulleet tiedot, mitkä saattavat vaikuttaa lapseen kielteisesti. Tällainen tilanne voi olla esimerkiksi silloin, kun lapsi on kertonut sellaista, minkä esiin tuominen voi hankaloittaa hänen suhdettansa toiseen vanhempansa. Olosuhdeselvittäjän tulee kuitenkin harkita, onko tällainen tieto, mikä voi vaikuttaa lapseen kielteisesti välttämätön tuomioistuimen ratkaisun kannalta. Selvittäjällä voi olla mahdollisuus toimittaa oleelliseksi katsomaansa tietoa tuomioistuimelle käyttämällä muuta tietolähdettä. Lapsen ja lasta kuulevan henkilön välille pyritään luomaan luottamuksellinen suhde. Kuulija ei kuitenkaan voi luvata lapselle, etteikö lapsen kertomia asioita välitettäisi tuomioistuimelle tai hänen vanhemmilleen. Tämä on kerrottava lapselle rehellisesti ja selkeästi ennen hänen kuulemisensa aloittamista.⁷⁹ SHAL 11 §:n mukaan lapsi voi tietyin edellytyksin kieltää itseään koskevien tietojen antamista huoltajilleen. Jos lapsen kertomalla on merkitystä asian ratkaisun kannalta, hänen kiellostansa huolimatta asia kirjataan olosuhdeselvitykseen. Lapsen kiello-oikeus ei siis koske huoltoselvityksessä lapsen edun vuoksi tuomioistuimelle annettavia tietoja.

Lapsen kuuleminen tulee kirjata ylös hänen omin sanoin, ei häntä kuullen henkilön tulkinnoin. Lapsen ilmeet ja eleet tulee myös kuvata selvitykseen. Lapsen kuuleminen voidaan videoita tai muulla tavalla tallentaa mutta se tulee aina mainita olosuhdeselvityksessä. Asianosaiset saavat katsoa tallenteen tuomioistuimessa.⁸⁰ YTJulkL 13 §:n mukaan tallenteesta ei kuitenkaan voi antaa kopioita asianosaisille, mikäli se loukkaa lapsen yksityisyyden suojaa. Kuitenkin laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999, JulkL) määrää, että pyydettyä tallenne tulee antaa suoraan vanhemmille. Kaikki lapsen kuulemisessa syntynyt tieto on YTJulkL 12 §:n ja JulkL 11 §:n mukaan osa oikeudenkäyntiaineistoa ja siten asianosaisjulkista. Korkeimman oikeuden päätöksessä KKO 2004:79 on todettu, että asianmukainen käsittely

⁷⁸ EOA 2831/2016, 4.

⁷⁹ Auvinen 2021, 428.

⁸⁰ Auvinen 2021, 429.

tuomioistuimessa edellyttää sitä, että tuomioistuimen ratkaisu perustuu ainoastaan sellaiseen aineistoon, joka on ollut asianosaisten tiedossa. Aineistosta tulee antaa tieto asianosaisille, jos se voi tai on voinut vaikuttaa asian ratkaisemiseen. Asianosaisilla on pitänyt olla myös mahdollisuus perehtyä aineistoon, sillä vasta tämän jälkeen he voivat muodostaa oman käsityksen aineiston merkityksellisyydestä tai merkistöttömyydestä. Korkeimman oikeuden päätöksen mukaan asianosaisjulkisuus oikeudenkäynnissä ohittaa mahdollisuuden jättää tietoa antamatta julkisuuslain 11.1 §:n nojalla lapsen edun vuoksi.

Tuomioistuimelle riittää olosuhdeselvitys kirjallisena, mutta välillä saattaa tulla tilanteita, joissa olosuhdeselvittäjä kutsutaan tuomioistuimeen kuultavaksi. SHAL 18 §:n ja LHL 16.5 §:n mukaan olosuhdeselvittäjällä on kuulemisessaan oikeus kertoa salassa pidettäviä tietoja, jos ne ovat ratkaisun kannalta merkityksellisiä eli lapsen edun kannalta välttämättömiä. Jos tuomioistuin katsoo jonkin asian olevan merkityksellinen ratkaisun kannalta, tulee olosuhdeselvittäjän salassapidosta huolimatta kertoa se, vaikka ei olisikaan itse kokenut sitä merkitykselliseksi ja kirjannut sitä olosuhdeselvitykseen. YTjull 15 §, SHAL 27.4 § ja laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (619/1996, TpL) 12 § määrittävät, että tuomioistuimen istunto, jossa selvityksen tekijä kertoo kuulemisessaan salassa pidettäviä tietoja, on toimitettava tarpeellisin osin suljetuin ovin. Kun psykologia tai lääkäriä kuullaan huoltoriidan istunnossa todistajana, heitä koskee salassapitovelvollisuus terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain (559/1994) 17 §:n nojalla. Salassapitovelvollisuus ei kuitenkaan koske olosuhdeselvitykseen kirjattuja tietoja. Psykologit ja lääkärit eivät saa ilman asianosaisen suostumusta kertoa oikeudenkäynnissä asianosaista koskevia salassa pidettäviä tietoja. Jos asianosainen ei anna suostumusta tähän, tuomioistuin voi tarvittaessa saada tietoja pyytämällä olosuhdeselvittäjää hankkimaan tarvittavat tiedot todistajalta ja täydentämään olosuhdeselvitystä niiltä osin. Tämä on kuitenkin harvinaista, että asianosainen kieltäisi todistajaa kertomasta häntä koskevia salassa pidettäviä tietoja kuulemisessa.⁸¹

Osa olosuhdeselvittäjistä käyvät olosuhdeselvityksen läpi suullisesti asianosaisten kanssa ennen, kun kirjoittavat sen lopulliseen muotoon. Osa selvittäjistä taas lähettävät valmiin olosuhdeselvityksen samaan aikaan asianosaisille sekä tuomioistuimeen. Hyvinvointialueiden käytännöt siis vaihtelevat sen suhteen, annetaanko olosuhdeselvitys sen valmistuttua ennen asianosaisille vai tuomioistuimelle.⁸² JulkL 12 §:n mukaan jokaisella henkilöllä on oikeus saada tieto itseään koskevasta sosiaalihuollon halussa olevasta asiakirjasta. JulkL 11 §:n ja SHAL 11 §:n mukaan jokaisella on myös oikeus saada tietoonsa asiakirja, joka voi tai on voinut vaikuttaa hänen asiansa käsittelyyn. Kun olosuhdeselvitys on valmistunut, se tulee toimittaa asianosaisille heidän sitä pyytäessä, vaikka sitä ei olisi vielä toimitettu tuomioistuimelle. JulkL 4

⁸¹ Auvinen 2021, 430-431.

⁸² Auvinen 2021, 431.

§:n mukaan keskeneräinen asiakirja ei ole julkinen, vaan asiakirjasta tulee julkinen vasta kun se on allekirjoitettu. EOA:n päätöksessä (1757/4/02) on todettu, että asiakkaalla on selvitystyön ollessa kesken oikeus saada itselleen selvitystyön muiden viranomaisten lausunnot ja tai selvitykset. Asiakirjojen luovuttaminen kesken olosuhdeselvitystyön ei ole kuitenkaan yksiselitteinen, sillä julkisuuslain säännökset ovat tulkinnanvaraisia.

7.4 Hyvinvointialueiden yhteistyö selvitystyössä

Lapsenhuoltolain 16 §:n mukaan olosuhdeselvitys tulee tarvittaessa hankkia siltä hyvinvointialueelta, jossa lapsella taikka lapsen vanhemmilla tai muulla asiaan osallisella on asuinpaikka. Jos henkilöllä ei ole asuinpaikkaa Suomessa, selvitys pyydetään siltä hyvinvointialueelta, jossa henkilö oleskelee. Muulla asiaan osallisella tarkoitetaan henkilö, jolle vahvistettua tiedonsaantioikeutta on esitetty muutettavaksi. Asetus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (1086/2019, LHA) edellyttää 8 §:ssä, että eri sosiaalitoimet tekevät yhteistyötä keskenään, kun asia koskee useampaa hyvinvointialuetta. Selvitystyö koskee useampaa hyvinvointialuetta silloin kun vanhemmat asuvat eri hyvinvointialueilla. Se hyvinvointialue, jolta tuomioistuimien on pyytänyt olosuhdeselvitystä, on vastuussa selvityksen toteuttamisesta yhteistyössä toisen hyvinvointialueen kanssa. Asetusta koskevan muistion mukaan olosuhdeselvitys pyydetään lapsen asuinpaikan hyvinvointialueelta mutta tilanteesta riippuen selvitystä voidaan pyytää myös toiselta hyvinvointialueelta.⁸³

Jos useampi hyvinvointialue tekee olosuhdeselvityksen, voi seurauksena olla kaksi erillistä selvitystä. Usein ristiriitaiset olosuhdeselvitykset johtuvat siitä, että kumpikin hyvinvointialue suosii omalla alueellaan asuvaa lapsen vanhempaa. Tarkoituksena kuitenkin on, että hyvinvointialueet tekisivät yhteistyössä yhden olosuhdeselvityksen, jossa johtopäätökset ovat keskenään samansuuntaiset. Ristiriidassa olevat olosuhdeselvitykset eivät auta tuomioistuinta päätöksen teossa. Ristiriidat olosuhdeselvityksissä usein vain lisää vanhempien välistä konfliktia ja aiheuttaa tarpeen kuulla olosuhdeselvittäjiä tuomioistuimessa. Jotta olosuhdeselvittäjät saavat muodostettua yhtenäisen mielipiteen on suositeltavaa, että haastattelut ja yhteisneuvottelut käydään yhdessä. Jos hyvinvointialueet sijaitsevat lähekkäin on myös mahdollista, että lapsen asuinpaikan hyvinvointialue tekee selvityksen yksin, sillä tapaamiset ovat helppo toteuttaa myös lähellä olevassa hyvinvointialueessa. Toinen suositeltava vaihtoehto lähekkäin sijaitsevien hyvinvointialueiden osalta on muodostaa työpari. Työparissa olisi tällöin kummastakin hyvinvointialueesta selvittäjä, jolloin yhteinen olosuhdeselvitys on helpompi tehdä. Tuomioistuimen tulee lähettää olosuhdeselvityspyyntö lapsen asuinpaikan mukaiselle

⁸³ VN/5623/2019, 2.

hyvinvointialueelle ja tämän lisäksi tiedoksi toiselle hyvinvointialueelle, jotta siellä voidaan etukäteen varautua tulevaan yhteydenottoon.

7.5 Kansainväliset tilanteet

Vuonna 1994 kansainvälinen normisto koskien lapsen huoltoa muuttui merkittävästi, kun lapsen huolto- ja tapaamispäätösten tunnustamista ja täytäntöönpanoa koskeva Euroopan neuvoston sopimus ja Haagin sopimus tulivat voimaan. Näiden kahden sopimuksen keskeisimmät määräykset sisällytettiin lakiin lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Kansainvälisten säännösten lisäksi lakiin lisättiin monia uusia autonomisia säännöksiä. Voimassa olevan lain säännöksiä sovelletaan silloin, kun kansainväliset kahden- tai monenväliset sopimukset eivät tule sovellettavaksi.⁸⁴ Lapsenhuoltolaki antaa kansainväliset säännökset luvuissa 4,6 ja 7 koskien lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta. Lastensuojelulaki antaa säännöksiä, koskien lastensuojelun järjestämistä kansainvälisissä perhetilanteissa. Lapsenhuoltolain 18 §:ssä säädetään, että lapsen huollon määräytymiseen ja päättymiseen sovelletaan sen valtion lakia, jonka määrääntään sovellettavaksi toimivallasta, sovellettavasta laista, toimenpiteiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta sekä yhteistyöstä vanhempainvastuuseen ja lasten suojeluun liittyvissä asioissa Haagissa 19 päivänä lokakuuta 1996 tehdyn yleissopimuksen 16, 19 ja 21 artiklassa. 18 a §:n mukaan lapsen huoltajan tehtävien hoitamiseen sovelletaan sen maan lakia, missä lapsella on asuinpaikka. Tilanteessa, jossa lapsi muuttaa toiseen valtioon sovelletaan sen valtion lakia. 19 §:n mukaan toimivalta tuomioistuimessa menee lapsen asuinpaikan perusteella. Suomen tuomioistuin voi siis tutkia lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevaa asiaa, jos lapsella on asian vireille tullessa asuinpaikka Suomessa.

Hallituksen esityksen HE 88/2018 mukaan tilanteissa, jossa toinen vanhempi asuu ulkomailla, tai lapsella tai vanhemmalla on muuten liittymiä ulkomaille, olosuhdeselvitys voidaan pyytää ulkomaan viranomaiselta. Kansainväliset tilanteet voivat tapahtua Haagin lastensuojelusopimuksen tai Bryssel 11a -asetuksen mukaisesti keskusviranomaisen välityksellä.⁸⁵ Nykyisin kansainvälisiä säännöksiä tärkeämpi on neuvoston asetus (EY) N:o 2201/2003 eli Bryssel 11a -asetus. Kansallinen laki L 1153/2004 täydentää Brysselin asetusta ja antaa säännöksiä, joita tarvitaan asetuksen toimeenpanemiseksi Suomessa. Asetus ei sisällä säännöksiä sovellettavasta laista vaan lainvalintamääräykset löytyvät Haagin lastensuojelusopimuksesta. Asetuksessa on kuitenkin säännöksiä koskien kansainvälistä toimivaltaa, jäsenvaltioissa annettujen päätösten tunnustamista ja täytäntöönpanoa sekä keskusviranomaisen yhteistyötä. Uusi Bryssel 11a -asetus tuli voimaan 1.8.2023 ja sen tavoitteena on poistaa havaittuja ongelmia ja parantaa

⁸⁴ Gottberg 2011, 196.

⁸⁵ HE 88/2018 vp, 63.

päätösten liikkuvuutta jäsenvaltioiden kesken. Merkittävin uudistus oli eksekvatuurin poistaminen eli jäsenmaissa annetut päätökset ovat täytäntöönpanokelpoisia muissa jäsenvaltiossa ilman täytäntöönpanokelpoiseksi julistamista.

Bryssel 11a -asetuksen lisäksi Suomi on sitoutunut noudattamaan Haagin lastensuojelusopimusta (9/2011, SopS). Sopimuksen on saattanut voimaan (435/2009) laki, mikä tuli voimaan 1.3.2011. Haagin lastensuojelusopimus on Haagissa vuonna 1996 tehty yleissopimus ja sen soveltamisala koskee lapsen ja hänen omaisuutensa suojelua koskevia toimenpiteitä. Sopimus koskee kaikkia alle 18-vuotiata lapsia heidän syntymästään lähtien. Haagin lastensuojelusopimus pitää sisällään määräyksiä kansainvälisestä toimivallasta, sovellettavasta laista, päätösten tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta sekä viranomaisten yhteistyöstä. Sopimuksella on tällä hetkellä mukana 52 valtiota. Brysselin 11a -asetuksen ja Haagin lastensuojelusopimuksen lisäksi on olemassa eurooppalainen yleissopimus lasten huoltoa koskevien päätösten tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta. Sopimus on nimeltään Euroopan neuvoston sopimus (56/1994, SopS), ja sitä sovelletaan ainoastaan alle 16-vuotiaisiin lapsiin. Euroopan neuvoston sopimusta käytetään nykyisin vähän, sillä Brysselin 11a-asetus on korvannut sen EU:n jäsenvaltioiden välisissä suhteissa.⁸⁶

Kansainvälistä toimivaltaa koskevia normeja lapsen huoltoon liittyvissä asioissa löytyy monesta eri instrumentista. Tämän vuoksi tulee ensiksi ratkaista soveltamisjärjestys lapsenhuoltolain, lastensuojelulain, nykyisen ja uuden Bryssel 11a-asetuksen, pohjoismaiden avioliittokonvention ja Haagin lastensuojelusopimuksen välillä. Kansainvälisiä säännöksiä sovelletaan vasta silloin, jos kansainvälisestä instrumentista ei muuta johdu. Pääsääntönä on, että asetus korvaa soveltamisalallaan jäsenvaltioiden väliset sopimukset, joten normien etsiminen kannattaa yleensä aina aloittaa Bryssel 11a -asetuksesta. Jos kuitenkin lapsen huoltoa, asumista tai tapaamisoikeutta koskeva asia tulee vireille avioeroasian yhteydessä ja kummallakin vanhemmalla on jonkin Pohjoismaan kansalaisuus ja asuinpaikka, tulee ensisijaisesti soveltaa Pohjoismaiden avioliittokonventiota (413/1931). Suomelle ja Ruotsille on annettu oikeus soveltaa keskinäisissä suhteissaan pohjoismaista avioliittokonventiota.⁸⁷

Suomalaisessa tuomioistuimessa on vireillä lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevia asioita, jossa toinen vanhemmista asuu ulkomailla. Suomen viranomaisilla ei ole tällaisessa tapauksessa toimivaltaa toimia toisen valtion alueella. Ratkaisun kannalta tarvittavia tietoja voidaan kuitenkin pyytää toisesta valtiosta kansainvälisenä oikeusapuna. Oikeusapuun täytyy aina soveltaa kuhunkin tilanteeseen sopivaa kansainvälistä sopimusta tai Euroopan unionin säädöstä. Asiaa käsittelevän tuomioistuimen tulee yleensä aina olla oikeusapupyynnön tekijänä. Kansainvälinen oikeusapu perustuu oikeusviranomaisten väliseen yhteistyöhön.

⁸⁶ Helin 2020, 478-480.

⁸⁷ Helin 2020, 481-482.

Kansainvälisten sopimusten keskusviranomaisena toimii usein oikeusministeriö, joka antaa tarvittaessa ohjeita oikeusapupyynnön tekemiseen tuomioistuimelle. Jos tuomioistuin haluaa olosuhdeselvitykseen tietoja toisen maan viranomaisilta, tulee tuomioistuimen itse tehdä oikeusapupyynnön. Sosiaalitoimi ei ole oikeusviranomainen eikä se voi tehdä oikeusapupyynnön suoraan toiseen valtioon. Oikeusapupyynnössä tulee ottaa huomioon, että vieraassa valtiossa noudatetaan kyseisen maan lainsäädäntöä ja menettelyt määräytyvät sen lainsäädännön mukaan. Myöskään Suomen viranomaiset eivät voi vaikuttaa toisen valtion toimenpiteisiin.⁸⁸

8 Tiedonhankinta selvitystä varten

Olosuhdeselvityksen tarkoituksena on antaa tietoja perheen tilanteesta ja lapsen olosuhteista tuomioistuimelle lapsenhuoltolain 16.2 §:n mukaan. Pääpaino tiedonhankinnassa tulisi olla selvittäjien tekemisissä välittömissä havainnoissa sekä tosiseikoissa. Perusta tiedonhankinnalle on yksilöity tuomioistuimen toimesta olosuhdeselvityspyynnön. Selvitystyön aikana olosuhdeselvittäjät voivat hankkia myös muuta tietoa selvityspyynnön ulkopuolelta, mikäli se osoittautuu tarpeelliseksi.⁸⁹ Sosiaalitoimi ratkaisee, mitä tietoja ja lausuntoja se pyytää muilta asiantuntijoilta ja viranomaisilta sen perusteella, mitä asiakirjoja he ovat saaneet tuomioistuimelta. Selvitystyössä on usein tarpeen hankkia tietoa päiväkodista, koulusta, terveydenhuollosta tai muilta tahoilta, joilla on tuomioistuimelle olennaista tietoa lapsesta. Asiantuntijalausuntojen hyödyntäminen ja asiantuntijoiden konsultointi on tarpeen etenkin pitkityneissä ja erittäin riitaisissa erotilanteissa, joiden taustalla on myös lähisuhdevälivaltaa.⁹⁰

Lapsen päiväkodilla on usein paljon tietoa lapsesta sekä hänen suhteesta vanhempiinsa. Vanhempien yhteistyö päiväkodin kanssa kertoo heidän kiinnostuksestaan lapsen asioista. Lapsen ollessa kouluikäinen hänen opettajallaan ja koulupsykologilla tai koulukuraattorilla voi olla tärkeää tietoa lapsesta. Varttuneemman lapsen kanssa tulee kuitenkin keskustella yhteydenotosta kouluun, sillä lapsi voi kokea sen kiusalliseksi. Jos olosuhdeselvittäjät kysyvät päiväkodista tai koulusta tietoja, heidän tulee tehdä pyyntö yksilöidyn kysymyksen. Päiväkodin ja koulun tulee saada tietää mitä tietoja heiltä pyydetään ja missä tarkoituksessa, sillä he ovat salassapitovelvollisia kosken lapsen asioita. Jos vanhemmilla on esimerkiksi mielenterveys- tai päihdeongelmia, sosiaalitoimen tulee hankkia ongelmien laadusta tiedot vanhempia hoitaneilta lääkäreiltä tai hoitolaitoksesta.⁹¹ Sosiaalitoimi voi käyttää apunaan oman harkintansa mukaan esimerkiksi kasvatus- ja perheneuvolan palveluita selvitystyössään.⁹²

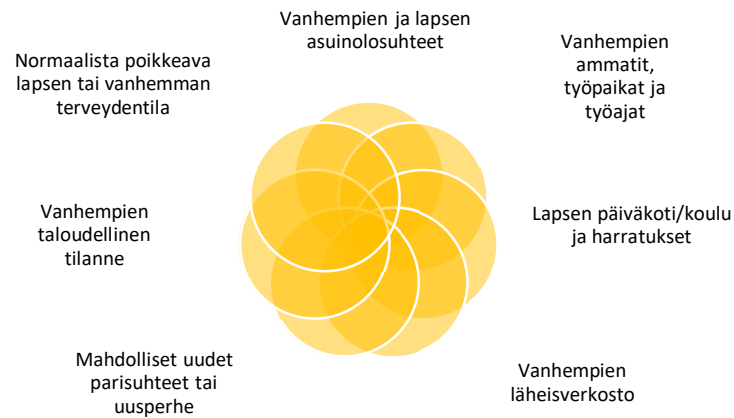
⁸⁸ Hansson-Anttonen ym. 2021, 27.

⁸⁹ Aaltonen 2021, 330.

⁹⁰ Hansson-Anttonen ym. 2021, 24.

⁹¹ Aaltonen 2020, 334.

⁹² Gottberg 2011, 177.



Kuvio 2: Olosuhdeselvityksessä mahdollisesti selvitettäviä asioita.

On tärkeää, että sosiaalihuollon tietopyynnöissä ilmenee, missä tarkoituksessa tietoja pyydetään. Kun pyynnössä on yksilöityjä kysymyksiä, tietoja on helpompi luovuttaa. Pyyntöä voi rajata koskemaan esimerkiksi vain mielenterveyttä, päihteitä tai perheväkivaltaa. Tietopyyntöä tehdessä on hyvä huomioida, ettei pyynnössä pyydetä luovuttamaan lapsesta ja asianosaisista tarpeetonta tietoa. Liiallinen rajaaminen on kuitenkin haitaksi, sillä tällöin tuomioistuin ei saa harkita tietojen merkitystä ratkaisun kannalta. Sosiaalihuollon tulee pyytää erikseen lastensuojelusta tiedot, jos lapsi on tai on ollut lastensuojelun asiakas. Kaikilla olosuhdeselvittäjillä ei ole pääsyä lastensuojelun tietoihin ja vaikka olisi, on suositeltavaa käydä keskustelua suoraan lastensuojeluasian vastaavaan työntekijän kanssa. Lastensuojelulla on lapsesta ja lapsen perheestä yleensä tärkeää tietoa huolto- ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa.⁹³

Lapsen ja vanhempien elämäntilanne on tärkeä selvittää olosuhdeselvityksessä, jotta tuomioistuin pystyy arvioimaan lapsen etua. Kuviossa 2 mainitut asiat voivat olla selvitetty tuomioistuimen valmisteluistunnossa jo ennen olosuhdeselvityspyntöä. Asioita, jotka ilmenevät tuomioistuimen pöytäkirjasta tai yhteenvedosta ei ole tarpeen kirjata enää selvityspyntöön. Kuitenkin, jos valmisteluistunnon jälkeen elämäntilanteissa on tapahtunut muutoksia, ne tulee kirjata pyyntöön.

⁹³ Hansson-Anttonen ym. 2021,24.

8.1 Lapsen osallisuus, kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen

Prosessioikeudessa käsitteellä kuuleminen on monta eri merkitystä oikeudenkäynnissä. Käsitteellä voidaan viitata henkilön muodolliseen asemaan menettelyssä eli henkilön puhevaltaan ja sen käyttämiseen. Termiä käytettäessä esimerkiksi istunnon yhteydessä, tarkoitetaan tällöin ihmisen henkilökohtaista kuulemistä. Termi esiintyy eri yhteyksissä esimerkiksi lakiteksteissä, kirjallisuudessa ja esitöissä.⁹⁴ Hakemusasiassa kuulemisella voidaan tarkoittaa henkilölle annettua tilaisuutta toimia puhevallan käyttäjänä osallistuessaan menettelyyn. OK 15 §:n 1 momentin säännös koskee juuri tätä, sillä sen mukaan tietyille henkilöille on varattava tilaisuus tulla kuuluksi. Kuuleminen tapahtuu myös silloin kuin henkilö antaa kirjallisen lausuman asiassa. Toisenlainen kuuleminen tapahtuu, kun henkilöä kuullaan todistelutarkoituksessa. OK 17 luku antaa yleiset säädökset todistelulle. Asianosaisia sekä ulkopuolisia todistajia voidaan kuulla todistelutarkoituksessa.⁹⁵

Menettelyllinen osallisuus liittyy puhevallan käyttämiseen ja edustamiseen. Aineellinen osallisuus taas liittyy ratkaisun sisältöön, esimerkiksi mielipiteiden, näkemysten ja toivomusten huomioon ottamiseen. Menettelyllinen ja aineellinen osallisuus kytkeytyvät monella tapaa toisiinsa. Ilman menettelyllistä osallisuutta aineellinen osallisuus ei voisi toteutua. Jotta lapsen määräämisoikeus tai vaikutusmahdollisuus voisi toteutua, lapsella on oltava jollain tavalla mahdollisuus osallistua käsittelyyn.⁹⁶ LOS 12 artiklassa on määritelty osallisuuden menettelyllinen ja aineellinen sisältö. Menettelyllisessä osallisuudessa veloitetaan, että lapselle annetaan tilaisuus ilmaista mielipiteensä, kun hän on kykeneväinen sellaisen muodostamaan. Aineellisessa osallisuudessa edellytetään, että lapsen mielipiteet otetaan huomioon hänen kehitystasonsa ja ikänsä mukaisesti. Olosuhdeselvitystä tehtäessä lapsi ei ole asianosainen, joten hänellä ei ole puhevaltaa asiassa, jolloin lapsen kuulemisessa ei ole kyse menettelyllisestä kuulemisesta.⁹⁷



⁹⁴ Tolonen & Linnanmäki 2020, 41.

⁹⁵ Tolonen & Linnanmäki 2020, 316.

⁹⁶ Tolonen & Linnanmäki 2020, 351.

⁹⁷ Hansson-Anttonen ym. 2021, 47.

Kuvio 3: Lapsen osallisuudesta määrätään esimerkiksi oheisissa laissa ja sopimuksissa.

LOS:n yksi keskeisistä oikeuksista on lapsen oikeus osallisuuteen. Myös Suomen perustuslain 6 §:n nojalla, ihmisoikeussopimusten, kansainvälisten poliittisten asiakirjojen mukaan lapsella on oikeus osallistua häntä koskevaan päätöksen tekoon. Lapsen osallisuuden vahvistaminen on myös lapsenhuoltolain uudistuksen tavoitteena. Lapsen osallisuus voidaan sanoa olevan nykyisin yksi lapsisäädännön perusarvoista. Kolme yhtä tärkeää oikeutta muodostavat lapsen oikeuden osallisuuteen. Ensinnäkin osallisuus edellyttää, että lapsella on oikeus sellaiseen tietoon, jota ilman hän ei voisi muodostaa omaa näkemystään asiasta. Toiseksi osallisuus myös edellyttää, että lapsella on oikeus ilmasta mielipiteensä liittyen saatuun tietoon. Kolmanneksi lapsella on oikeus, että hänen mielipiteensä otetaan huomioon. Lapsen osallisuus voi jäädä puutteelliseksi, jos kaikki oikeudet eivät toteudu. On aikuisten tehtävä luoda edellytykset sille, että lasten ja nuorten osallisuus toteutuisi laajemmin ja paremmin.⁹⁸

Lapsen oikeus osallisuuteen on itsenäisen oikeuden lisäksi myös yleisperiaate, jolla on liittyväkohdat lapsen keskeisiin oikeuksiin, kuten lapsen oikeuteen hyvinvointiin ja kehitykseen, lapsen edun periaatteeseen ja syrjimättömyysperiaatteeseen. Lapsen oikeus osallisuuteen on itseisarvo, mikä auttaa muiden yleisperiaatteiden ja oikeuksien toteutumista.⁹⁹ Lapsen oikeus suojeluun on otettava huomioon lapsen osallisuuden lisäksi. Lasta on haluttu suojella päätöksiltä, jotka vaarantavat hänen tärkeitä etujaan. Lapsen huoltoasioissa suojelun ja osallisuuden välille tuo hankaluutta se, että niissä päätetään lapsen suhteista hänelle läheisiin ihmisiin, jotka voivat olla erittäin erimielisiä. Lapsella on riski joutua vanhempien riidan välikappaleeksi. Uudistuneessa lapsenhuoltolaissa on otettu esiin tasapainottelun osallisuuden ja suojelun tavoitteiden välillä.¹⁰⁰

Lastensuojelulaki ottaa lapsen kuulemista koskevissa säädöksissä huomioon lapsen suojelun. Lastensuojelulain 20 § mukaan lapsen mielipide voidaan jättää selvittämättä, jos selvittäminen aiheuttaisi lapsen terveydelle tai kehitykselle haittaa. Lain esitöiden mukaan lapsen psyykkinen suojelu menee mielipiteen selvittämisen edelle, esimerkiksi tilanteessa, jossa lapsen henkisen tilan vuoksi hänen mielipiteensä selvittäminen aiheuttaisi lapselle järkytystä tai räsitystä. Vaikka lapsenhuoltolaissa ei ole erillistä säädöstä asiasta, periaatetta sovelletaan myös huoltoriitojen käsittelyssä. Ristiriitaiset tilanteet lapsen kuulemisessa joudutaan ratkaisemaan lapsen etua tavoittelevalla kokonaisharkinnalla, sillä lapsen oikeutta tulla kuuluksi ei voida erottaa lapsen muista oikeuksista. Jotta lapsen oikeus kuulemiseen ja suojeluun toteutuisivat mahdollisimman hyvin, tulee kuulemista ja sen toteutustapaa arvioida asian luonteesta ja kuulemisen tavoitteista käsin. Lapsen osallisuutta ei voida arvioida vain oikeudellisin

⁹⁸ Lapsivaltuutettu 2021, 7.

⁹⁹ Nylund 2021, 325-326.

¹⁰⁰ Tolonen & Linnanmäki 2020, 345-346.

argumentein vaan lapsen edun arvioimiseksi tarvitaan monialaista tietoa, jonka pohjalta jurista oikeutta tulkitaan. Lapselle huoltoriidan muodostama kuulemistilanne on yksi vaikeimmista johon lapsi voi joutua, sillä lapselle ei välttämättä jää aidosti mahdollisuutta muodostaa ja ilmaista omia mielipiteitään.¹⁰¹

Oallisuuden peruskivi on lapsen tunnistaminen itsenäiseksi toimijaksi. Lapsen osallisuus rakentuu kolmesta eri tekijästä. Ensimmäiseksi lapsi tunnustetaan sosiaalisena olentona, joka pystyy luomaan ja ylläpitämään sosiaalisia suhteita. Toiseksi lapsi tunnustetaan ihmisenä, antamalla hänelle mahdollisuus tuoda esille mielipiteitään ja näkemyksiään ja arvostamalla niitä. Viimeiseksi lapsi tunnustetaan toimijana sekä tässä hetkessä että tulevaisuudessa.¹⁰² Kuulemisessa lapselle tulee taata mahdollisuus ymmärtää päätöksentekoprosessia, jotta hänellä on mahdollisuus muovata sitä tai päättää haluaako osallistua siihen ja millä tavalla. Lapsen osallisuus ei onnistu tyydyttävästi, jos se on täydellistä vain yhdellä osa-alueella. Aikuiset, esimerkiksi lapsen vanhemmat ja sosiaalihuollon viranomaiset päättävät mitä tietoja lapselta hankitaan, miten tietoa hankitaan sekä miten tietoja käytetään. Muodollinen tai nimellinen osallisuus tarkoittaa sitä, että lasta kuullaan ja hänen mielipiteensä kirjataan ylös mutta aikuiset eivät anna lapsen näkemyksille painoarvoa. Instrumentaalilla osallisuudella viitataan taas siihen, että lasta kuullaan ainoastaan sen takia, että hän on asiassa tietolähde. Kuuleminen toteutetaan ainoastaan tietojen saamiseksi, eikä siksi, että aikuinen voisi selvittää lapsen mielipiteet. Instrumentaaliosallisuudessa lasta ei kohdella yhteisön jäsenenä, eikä hänelle anneta miltään osin vastuuta. Tämä ei täytä LOS 12 artiklan vaatimuksia. Lapsen osallisuus täyttää LOS 12 artiklan vähimmäiskriteerit, silloin kun lapsen osallisuutta tuetaan aktiivisesti antamalla lapselle tietoja päätettävästä asiasta ja päätöksentekoprosessista sekä kerrotaan miten lapsen näkemykset ovat huomioitu. Lapsen osallisuus ei kuitenkaan todellisuudessa toteudu, sillä lapsi voi vaikuttaa vain lopputulokseen mutta ei siihen, miten ja mistä asioista päätetään. Usein lapsen omat näkökulmat jäävät aikuisten määrittämän näkökulman varjoon. Tällaisessa tapauksessa lapsen osallisuuden itseisarvo ei toteudu. Jotta lapsen osallisuus toteutuisi niin, että osallisuus olisi itseisarvo lapsi tulee kohdata yhteisön täysivaltaisena jäsenenä. Aikuinen ja lapsi toimivat yhdessä, jolloin päätösvalta ei ole vain toisella. Lapsen näkökulma rikastuttaa päätöksentekoa tuomalla esiin eri näkökulmia asioista. Osallisuus jaetaan yhteistoiminnalliseen osallisuuteen, konsultaaviseen osallisuuteen ja lapsialoitteeseen osallisuuteen, jotka tulevat esille kuviossa 3. Jokaisessa tilanteessa tulee arvioida erikseen,

¹⁰¹ Aaltonen 2020, 348-350.

¹⁰² Nigel 2014, 453.

mikä eri osallisuuden toimintatavoista sopii tilanteeseen parhaiten.¹⁰³



Kuvio 4: Gerison Lansdownin kolme eri osallisuuden aluetta.

Vanhempien ja lasten elämäntilanteen selvittämisen lisäksi tulee olosuhdeselvitykseen selvittää lapsen mielipide ja havainnot lapsesta, jos lapsen ikä ja kehitystaso sen sallii. Lapsen tulee myös itse suostua kuulemiseen. Myöskään selvästi tarpeetonta kuulemistä ei voida toteuttaa. Jos olosuhdeselvityspyyntö koskee vain huoltomuotoa tai yksittäisiä kysymyksiä, lapsen kuuleminen on tarpeetonta.¹⁰⁴ Kun arvioidaan lapsen kuulemisen tarpeellisuutta, tulee tuomioistuimen huomioida, että lasta on voitu kuulla jo aikaisemmissa vaiheissa. Tuomioistuimen tulee huomioida se lähtökohta, että kuuleminen vanhempien välisessä riita-asiassa on lapselle usein hankalaa ja kuormittavaa.¹⁰⁵ Lapsen kuuleminen, lapsen tahto ja lapsen etu tulee erottaa käsitteinä toisistaan, sillä ne eivät ole sama asia. Lapsen kuuleminen on tilaisuus, jossa lapsi voi kertoa mielipiteistään, näkemyksistään ja toiveistaan. Lapsella ei kuitenkaan ole velvollisuutta muodostaa mielipidettä asiassa tai ilmaista tahtoaan. Lapsen tahto ei ole aina hänen etunsa mukainen. Jos muu oikeudenkäyntimateriaali osoittaa, että lapsen tahdosta poikkeava ratkaisu toteuttaa lapsen edun parhaiten tulee se ottaa huomioon.¹⁰⁶

Lastensuojelulain 5, 20 ja 21 §:n mukaan 12 vuotta täyttäneellä lapsella on oikeus käyttää puhevaltaa huoltajansa ohella, joten lapselle tulee varata tilaisuus tulla kuuluksi. Lapsen ollessa asianomistaja rikosasiassa, hänen kuulemisensa tavoitteena on rikoksen ratkaiseminen. Tämän vuoksi rikosasiassa ja huoltoasiassa lapsen kuulemisen periaatteet ja toteutus eroavat toisistaan. Rikosasiassa poliisi tai lasten ja nuorten oikeuspsykiatrinen tutkimusyksikkö kuulee lasta. Tuomioistuin ei yleensä kutsu alle 15-vuotiaita lapsia henkilökohtaisesti paikalle

¹⁰³ Nylund 2021, 342-344.

¹⁰⁴ HE 88/2018 vp, 64.

¹⁰⁵ Hansson-Anttonen ym. 2021, 48.

¹⁰⁶ Aaltonen 2020, 350-351.

oikeuteen kuultaviksi vaan heidän kuulemisensa tallennetaan ja katsotaan oikeudenkäynnissä. Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva lapsen kuuleminen eroaa rikosasian kuulemisesta siten, että lasta ei kuulla todistusaineiston hankkimisen takia vaan lapsen mahdollisten mielipiteiden ja toivomustensa esittämisen vuoksi.¹⁰⁷ Lapsi ei ole asianosaisena huoltoriidoissa Suomessa eikä muissa Pohjoismaissa, joten lapsella ei ole katsottu olevan puhevaltaa. Osallisuus ei kuitenkaan vaadi aina puhevaltaa, sillä lähtökohtaisesti vanhemmat edustavat lastaan. Laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa (394/2001) 10 § viittaa lastensuojelulakiin, jonka perusteella lapsen huoltaja on velvollinen keskustelemaan lapsen kanssa ja kertomaan hänelle päätöksen teosta. Jos olosuhdeselvitystä ei tehdä alle 12-vuotiaalle sovittelussa, lapsen osallisuutta ei voida turvata. Sovittelussa lapsen edun arviointi jää vanhemmille. Olosuhdeselvityksessä voi olla riski, että sosiaaliskunnan kaksoisrooli sekä lapsen edun että lapsen näkemyksen arvioimisessa vaikuttaa toisiinsa tai lapsi ei halua kertoa avoimesti näkemyksiään olosuhdeselvittäjille. Tämä saattaa vaikuttaa lapsen osallisuuden olosuhdeselvityksissä. Yli 12-vuotiaalla lapsella on oikeus tulla kuuluksi, mutta kuuleminen tapahtuu oikeuden istunnossa. Suureksi osaksi tuomari päättää onko lapsen osallisuus vain muodollista vai todellista.¹⁰⁸

LHL 11 §:n lapsen mielipiteen selvittämisvelvoite koskee niin riidattomia kuin riitaisia huolto- ja tapaamisoikeusasioita. Riidaton tuomioistuimessa käsiteltävä huolto ja tapaamisasia perustuu huoltajien/vanhempien yhdessä tekemään hakemukseen tai huoltajan/vanhemman yksi tekemään hakemukseen, jota toinen puoli ei vastusta. Osa riitaisista asioista muuttuu tuomioistuinsovittelun tai oikeudenkäynnin myötä riidattomiksi. Hallituksen esityksen HE 88/2018 mukaan riidattomissa huoltoa ja tapaamista koskevissa asioissa lapsen mielipiteen selvittäminen on ensisijaisesti huoltajan tehtävä.¹⁰⁹

Lapsenhuoltolain 4 §:n mukaan lapselle on kerrottava lasta koskevista päätöksistä ja muista lapsen elämään vaikuttavista tekijöistä huoltajan toimesta. Huoltajan kertoessa lapselle asioita, hänen tulee ottaa huomioon lapsen ikä ja kehitystaso. Helsingin käräjäoikeus on linjannut, ettei lapsen mielipiteen selvittäminen lapsenhuoltolain 11 §:n mukaisella tavalla ole yleensä mahdollista alle kouluikäisten kanssa riidattomissa asioissa. Riidattomissa asioissa lapsen kehitystaso jää kuitenkin vanhempien arvioitavaksi. Tuomioistuimen velvollisuus on kuitenkin varmistua siitä, että vanhemmat ovat täyttäneet lapsenhuoltolain 4 §:n mukaisen velvoitteen. Siitä miten varmistuminen tehdään, ei ole otettu laissa eikä lainesitöissä kantaa. Tuomioistuimessa joudutaan luottamaan vanhempien hakemuksessa mainittuun merkintään siitä, että vanhemmat ovat selvittäneet lapsen mielipiteen ja ottaneet se huomioon

¹⁰⁷ Aaltonen 2020, 351-352.

¹⁰⁸ Nylund 2021, 347.

¹⁰⁹ HE 88/2018 vp, 23.

hakemusta tehdessä. Lapsen kuuleminen riidattomissa asioissa on erittäin harvinaista, sillä ne yleensä käsitellään kirjallisesti.¹¹⁰

Lastensuojelulain mukaan alle 18-vuotialla lapsilla ei ole katsottu olevan oikeutta päättää omasta lastensuojelutarpeestaan. Lapsia koskevassa päätöksenteossa alle 18-vuotiaat ovat oikeudellisesti vajaavaltaisia. Tämä tarkoittaa sitä, että heidän oikeutta valvoa omaa etuaan ja tehdä itsenäisiä päätöksiä on useimmiten rajoitettu kokonaan tai osittain. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö lapsi saisi ilmaista mielipiteitään itseään koskevissa asioissa. Lapsen mielipide sekä toiveet on otettava huomioon arvioitaessa lapsen edun mukaista ratkaisua mutta tuomioistuimen tulee ottaa myös huomioon muu asiassa kertynyt aineisto. Lapsen vajaavaltaisuuden ja alaikäisyyden ydinajatuksena on se, että lapsen ei tarvitse vaikeissa asioissa olla vastuussa, vaan vastuu on jollain muulla kuin lapsella.¹¹¹ LSL:n ja lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan lapsen mielipiteet tulee ottaa huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Laki ei kuitenkaan tarkemmin anna ohjeita siihen, miten lapselta saatua informaatiota tulisi arvioida. Lapsen oikeuksien käyttöä koskevassa sopimuksessa on kirjattu, että lapsen mielipide on huomioitava asianmukaisesti. Sopimuksessa on siis vielä yleisluontoisemmin kirjattu asia kuin LSL:ään ja lapsen oikeuksien sopimukseen. Myöskään LSL:n esitöistä HE 252/2006 ”Hallituksen esitys Eduskunnalle lastensuojelulaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.” ei löydy tulkinta-apua lapsen kertoman arvioimiseen. Hallituksen esityksen mukaan päätöksenteossa on annettava suurempi merkityksen lapsen tahdon toteuttamiselle mitä vanhempi ja kehittyneempi hän on. Hallituksen esitys sekä lapsen oikeuksien komitea korostaa, että tuomarin tulee aina perustella ratkaisunsa, oli se lapsen tahdon mukainen tai sen vastainen.¹¹²

8.1.1 Lapsen kuuleminen sosiaalitoimessa

Lapsenhuoltolain 15 a §:n mukaan lapsen kuulemisesta huolehtii ensisijaisesti sosiaalitoimi. Sosiaalitoimella on mahdollisuus tavata lasta useaan otteeseen sekä nähdä lapsi hänen luonnollisessa ympäristössään. Lapsi pystyy rakentamaan luottamusta paremmin ihmiseen, jota hän on nähnyt monta kertaa, jolloin lapsen on helpompi puhua hänelle vaikeista asioista. Ammatillaiset, jotka ovat työskennelleet lasten kanssa katsovat, että lapsen kuuleminen huolto-riidassa vaatii perehtymistä ja erityisasiantuntemusta. Lapsen kuuleminen toteutetaan tuomioistuimen pyynnöstä. Tuomioistuin on olosuhdeselvityspyynnössä rajannut selvitettävät asiat. Tuomioistuimen ei tule pyytää lapsen kuulemista irrallaan muusta asian

¹¹⁰ Aaltonen 2020, 354-355.

¹¹¹ Godzinsky, 174-175.

¹¹² HE 252/2006 vp, 118 ja 130.

selvittämisestä.¹¹³ Sosiaalitoimella tulee olla tietoa lapsen elämäntilanteesta ja vanhempien riidoista, jotta lapsen kuuleminen toteutuu lapsenhuoltolain 11 §:ssä määritetyllä tavalla. Lapsen kuuleminen edellyttää myös sitä, että lasta kuuleva taho on perehtynyt asiaan keskustelemalla lapsen vanhempien kanssa. Lapsenhuoltolain 16 §:n mukaan olosuhdeselvittäjien on keskusteltava henkilökohtaisesti lapsen kanssa, jos se on mahdollista lapsen iän ja kehitystason huomioon ottaen ja lapsi siihen suostuu. Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 11 §:n mukaan lapsen mielipide on selvittävä hienovaraisesti ja siten, että siitä ei ole haittaa lapsen ja hänen vanhempiensa väliselle suhteelle. Lapsen kuulemiseen ei ole asetettu ikäraja, joten sosiaalitoimen harkintaan jää kuulemisen toteuttaminen. Kun kyseessä on lapsen osallistumisoikeus, lapsen oikeuksien komitea suhtautuu kielteisesti ikärajojen käyttöön. Suomi on saanut komitealta useampi huomautuksia ikärajojen käytöstä lapsiasioissa.¹¹⁴ Lapsen mielipide on kuitenkin otettava asiassa huomioon, sillä lapsi voi myös kieltäytyä kuulemisesta. Kuuleminen ei saa tuntua velvollisuudelle, vaan lapsen tulee olla halukas näkemään ja keskustelemaan selvityksen tekijöiden kanssa. Selvittäjät tapaavat myös hyvin pieniäkin lapsia, jolloin tapaamisessa on kyse havaintojen tekemisestä lapsesta sekä lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksesta. Sosiaalitoimessa lapsen kuulemisen toteuttaa joko olosuhdeselvittäjä itse tai lapsen kuulemiseen perehtynyt asiantuntija, esimerkiksi perheneuvolan psykologi. Vaikka lapsen kuulemisen voi toteuttaa psykologi se ei tarkoita, että lapsen kuuleminen olisi lapsen psykologista tai psykiatrista tutkimista.¹¹⁵

Suhtautuminen lapsen kuulemiseen ja kuulemistavat vaihtelevat sosiaalitoimessa, sillä ei ole olemassa valtakunnallisesti yhteisiä menettelytapoja. Toteutustapaan vaikuttaa paljon se, millainen lapsinäkemys ja teoreettiset lähtökohdat sosiaalitoimen työntekijällä on. Lapsen kuulemisen toteuttavan henkilön koulutus ja työkokemus vaikuttaa siihen, kuinka paljon hän antaa lapsen mielipiteelle painoarvoa. Sosiaalityöntekijän ja psykologin näkemykset ja lähtökohdat voivat olla hyvin erilaiset. Tuomioistuimella harvoin on tietoa siitä, millaisia kuulemisperiaatteita ja -tavoitteita sekä näkemyseroja oman tuomiopiirin sosiaalitoimessa tai perheneuvolassa on.¹¹⁶ Selvitystyön tekijöiden on tärkeää tukea vanhempia kertomaan lapsentasoisesti lapselle riita-asiasta jo ennen lapsen omaa tapaamista selvittäjien kanssa. Vanhempien tulisi kertoa lapselle miksi sosiaalityöntekijä vierailee heidän kodissansa ja mihin asioihin lapselta kysytään mielipiteitä. Lapsen saama informaatio ennen hänen kuulemistaan on erityisen tärkeää kuulemisen onnistumisen ja lapsen hyvinvoinnin kannalta.¹¹⁷ Pienen lapsen kuulemisessa ei varsinaisesti selvitetä hänen mielipidettään, vaan tarkkaillaan lapsen käytöstä ja tehdään havaintoja lapsen ja vanhempien välisestä vuorovaikutuksesta. Lapsesta tehdyt

¹¹³ Aaltonen 2020, 358.

¹¹⁴ CRC/C/GC/12 2009.

¹¹⁵ Aaltonen 2020, 359.

¹¹⁶ Aaltonen 2020, 360.

¹¹⁷ Hansson-Anttonen ym. 2021, 49.

havainnoit tuovat tietoa hänen edustaan. Tieto on aina välillistä, sillä se on saatu tarkkailun perusteella eikä suoraan lapsen kertomana. Pienen lapsen ääni välitetään aina tuomioistumelle aikuisen tulkitsemana. Kouluikäisen lapsen kuuleminen tapahtuu aina keskustelemalla, jotta saadaan selville hänen omat mielipiteensä ja toiveensa. Olosuhdeselvittäjä voi käyttää kuulemisessa apuvälineitä, kuten esimerkiksi kortteja ja piirtämistä. Leikit toimivat hyvin silloin, kun halutaan havainnoida miten vapautuneesti lapsi tuo esiin omia ajatuksiaan vanhemmalleen ja miten vanhempi antaa niille tilaa. Olosuhdeselvityksessä tulee käydä ilmi, jos lapsen kuulemisessa on käytetty apuvälineitä tai erilaisia menettelytapoja, jotta selviää missä tarkoituksessa ja millä tavalla niitä on käytetty.¹¹⁸ Luovilla menettelytavoilla on kuitenkin omat riskinsä olosuhdeselvityksissä, vaikka niillä olisikin perusteltu ja selvä käyttötarkoitus. Luovien menetelmien ongelmana on niiden vahva tulkinnallisuus, sillä ennako-odotukset saattavat muokata johtopäätöksiä huomattavasti. Lapsen varautuneisuus äidin kanssa leikiessä ei välttämättä kerro siitä, että äiti olisi huono vanhempi vaan taustalla voi olla lapsen jännitys uudesta paikasta tai huonosti nukuttu yö.¹¹⁹

LSL 20 §:n mukaan lapsen mielipiteen selvittämisen tapa tulee kirjata lasta koskeviin asiakirjoihin, joten esimerkiksi lapsen piirustukset tulee kirjata selvitykseen neutraalisti. Lapsen tehtävistä ei kuitenkaan tule tehdä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä hänen mielipiteestänsä, suhteesta vanhempiinsa tai kotioloistaan. Kuuleminen voi perustua enemmän vain keskustelulle ja suoraan esitettyihin kysymyksiin lapsen ollessa vanhempi. Kuulemisessa esitetyt kysymykset tulee olla konkreettisia ja liittyä lapsen arkipäivään. Laajat ja liian spesifit kysymykset voivat hämmentää lasta, joten kysymykset olisivat hyvä alkaa kysymyssanoilla, kuten miten, mikä, kuka ja milloin. Kuulemisessa olisi hyvä jättää tilaa myös lapsen vapaalle puheelle. Kuulijan taidot vaikuttavat siihen, miten hän saa lapsen kertomaan asioita, joita häneltä ei ole osattu kysyä. Usein kuitenkin lapsen ilmeet ja kehonkieli kertovat enemmän kuin sanat. Tästä syystä on tärkeää, että nämä tuodaan olosuhdeselvityksessä tuomioistuimelle ilmi. Lasta tulee kotikäynnillä tavata kummankin vanhemman luona, sillä lapsen käytös voi muuttua huomattavasti riippuen kumman vanhemman luona hän on. Lasta olisi myös hyvä tavata ilman kummankaan vanhemman läsnäoloa, usein kuitenkin pienen lapsen kanssa tämä ei ole mahdollista. Jotta kuulemisen tavoitteet saadaan toteutettua, sosiaalitoimi tapaa lapsen 2-4 kertaa eli 1-2 kertaa sosiaalitoimistossa ja/tai kerran kummankin vanhemman kotona. Jos lapsella on sisaruksia, on perusteltua kuulla sisaruksia sekä yhdessä että erikseen. Sisarusten keskinäinen suhde ja ikäero voivat vaikuttaa huomattavasti lapsen kertomaan. Lapsen kuulemisen tarkoitus on antaa kullekin lapselle yksilöllinen ääni.¹²⁰

¹¹⁸ Aaltonen 2020, 362-363.

¹¹⁹ Hansson-Anttonen ym. 2021, 52.

¹²⁰ Aaltonen 2020, 364.

Lapsi tuottaa haastattelussa usein kahdenlaisia muistikuvia. Toinen muistikuva on yksittäisestä tilanteesta, mikä on sidottuna tiettyyn aikaan ja paikkaan eli tapahtumaspesifi. Toinen lapsen tuottama muistikuva on yleinen skeemapohjainen muistikuva, jossa useista samanlaisista tapahtumista muodostuu muistiin yleinen muistirakenne eli skeema. Yleistynyt muistikuva jättää mieleen tyypillisen toiminnan ja kohteen. Yleistynyt muistikuva jättää lapsen mieleen kuvauksen siitä, mitä tapahtuu esimerkiksi silloin, kun vanhemmat riitelevät tai millaisia ovat yleensä lapsen ja vanhemman pyöräilyretket. Olosuhdeselvityksiin voidaan hakea lapselta sekä yksittäisiin tapahtumiin että skeemoihin pohjautuvia muistikuvia. Skeemapohjaiset muistikuvat kuitenkin heikentävät mahdollisuuksia saada tarkkaa ymmärrystä yksittäisistä tilanteista. Olosuhdeselvittäjän on tärkeä hakea lapselta yleisten tapahtumakuvausten sijasta mahdollisimman tarkkoja kuvauksia tapahtumista lasta kuultaessa. Selvittäjä voi vaikuttaa lapsen muistikuvien luonteeseen harkitsemalla minkälaisia kysymyksiä lapselle esittää. Jos lapsi käyttää esimerkiksi sanaa aina, selvittäjä voi pyytää lasta kertomaan viimeisimmästä kerrasta tarkasti alusta loppuun saakka tai kerrasta, jonka lapsi muistaa hyvin. Kun lapselta kysytään väkivaltateemasta tai -epäilystä, selvittäjien tulee ensin pohtia, selvitetäänkö asiaa yleisellä tasolla vai onko esitetty väitteitä tai epäilyjä väkivallasta. Kuuleminen teemasta on hyvä aloittaa pyytämällä lasta kertomaan perheestään ja vanhemmistaan, esimerkiksi mikä äidissä/isässä on kivaa ja mikä ei ole kivaa. Jos lapsi kertoo, ettei esimerkiksi huutaminen ole kivaa, kuulija voi kysyä tarkentavia kysymyksiä siihen liittyen. Kuulijan tulee siis tarttua kaikkien mitä lapsi tuottaa, jotta vältetään suoraa ja johdattelevia kysymyksiä vanhempien väkivaltaisuudesta.¹²¹ LSL 25 §:n mukaan olosuhdeselvittäjien tulee tehdä tarvittaessa lasten-suojeluilmoitus ja ilmoitus poliisille, jos lapseen kohdistuu väkivallan epäily.

Kaikki merkityksellinen tieto, mikä on syntynyt lapsen kuulemisessa, tulee välittää tuomioistuimelle. Edes lapsen suojaamisen tarkoituksessa mitään tietoja ei saa jättää pois, jotka voivat vaikuttaa asian ratkaisuun. JulkL 11 §:n kohta, joka oikeuttaa rajoittamaan asianosaisten oikeutta saada sellaisia lasta koskevia tietoja, joiden antaminen olisi vastoin lapsen etua ei koske kuulemisessa syntyneitä tietoja. YTJulkL 12 §:n mukaan asianosaisilla on oikeus saada tietoa lapsen kuulemisesta syntyneistä asian ratkaisun kannalta tärkeistä seikoista. Kuulemisesta saatu tieto tulee välittää tuomioistuimelle mahdollisimman tarkasti, jotta tuomioistuin voi parhaalla tavalla arvioida lapsen lausumia. Jos selvitystä tehdessä lapsen kuulemista ei nauhoiteta tai tallenneta, kuuleminen tulisi kirjata mahdollisimman tarkasti selvitykseen.¹²²

¹²¹ Hansson-Anttonen ym. 2021, 52-53.

¹²² Aaltonen 2020, 364-365.

8.1.2 Lapsen kuuleminen tuomioistuimessa

Lapsenhuoltolain uudistuksessa vuonna 2019 annettiin kokonaan uusi 15 a § koskien lapsen henkilökohtaista kuulemistä tuomioistuimessa. Uudistus alensi kynnystä kaikenikäisten lasten henkilökohtaiseen kuulemiseen mutta erityisesti 12-vuotta täyttäneiden osalta. Uudistuksessa annettiin myös tarkemmat säännökset kuulemisen tavasta ja tallentamisesta sekä tuomioistuimen harkintavallasta. Uudistuksen myötä tuomioistuimella on mahdollisuus käyttää apuna asiantuntija-avustajaa lapsen kuulemisessa. Henkilökohtaista kuulemistä koskevat säädökset uudistuksen jälkeen vaikuttavat monelta osaa samankaltaisilta kuin lastensuojelulaissa säädetyt lapsen kuuleminen hallintotuomioistuimessa 86 §:ssä.¹²³

Lapsenhuoltolain 15 a § määrittää säännökset lapsen henkilökohtaiselle kuulemiselle tuomioistuimessa. Lasta voidaan henkilökohtaisesti kuulla lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittämiseksi, jos se on asian ratkaisemisen kannalta tarpeen ja lapsi pyytää sitä tai antaa siihen suostumuksensa. Jos kuuleminen on välttämätöntä asian ratkaisemiseksi eikä siitä arvioida aiheutuvan merkittävää haittaa, alle 12-vuotiasta lasta voidaan myös kuulla henkilökohtaisesti. Pykälän mukaan lapsen kuuleminen voi tapahtua tuomioistuimen pääkäsittelyssä tai muulla tuomioistuimen harkitseamalla tavalla. Lapsenhuoltolain 17 b §:n mukaan kunnan tulee järjestää kärjäoikeudelle riittävä määrä asiantuntija-avustajia lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskien riitojen sovittelua ja lapsen kuulemisen avustamista varten. Hovioikeus ja korkein oikeus voi käyttää lapsen kuulemisessa apuna minkä tahansa kärjäoikeuden käytettäväksi osoitettua asiantuntija-avustajaa. Lapsen kuuleminen voidaan lapsenhuoltolain 15 a §:n mukaan järjestää lapsen suojaamiseksi tai hänen itsenäisen mielipiteensä selvittämiseksi kärjäoikeudessa niin, että hänen lisäseen paikalla on vain yksi tai useampi tuomioistuimen jäsen. Lapsen kuuleminen voidaan tallentaa. Asiaan osallisille on varattava tilaisuus kuunnella lapsen kuulemisessa äänitetty äänitallenne tai heille on selostettava asian ratkaisun kannalta tärkeät seikat, jos he eivät ole olleet paikalla kuulemisessa. Asiaan osallisille on varattava tilaisuus lausua lapsen kuulemisessa esiin tulleista seikoista. Alkuperäisen lastensuojelulain 15 §:n 2 momentin mukaan riippumatta lapsen iästä lapsen kuulemistä rajoitettiin tiukasti huolto-oikeudenkäynneissä. Lapsen kuuleminen oli mahdollista vain, jos se oli välttämätöntä painavista syistä asian ratkaisun kannalta. Lain esitöissä HE 224/1982 lapsen kuulemisen kielteistä kantaa perusteltiin sillä, että lapsen ei tulisi tahtomatta joutua vanhempien väliseen riitaan.¹²⁴

YK:n lapsen oikeusien sopimuksen 12 artiklan mukaan lapselle on annettava mahdollisuus tulla kuuluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa asioissa. Kuuleminen voi tapahtua joko suoraan, edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä lainsäädännön edellyttämällä tavalla. Suomessa lapsen kuuleminen sosiaalitoimessa on pääsääntö mutta muualla

¹²³ Tolonen & Linnanmäki 2020, 244.

¹²⁴ HE 224/1982 vp, 6.

Euroopassa lapsia kuullaan useimmiten tuomioistuimissa. Lasta kuultaessa tuomioistuimissa on aina otettava huomioon riidan luonne ja kohde sekä lapsen tilanne riitelevien vanhempien välissä. LHL 15 a §:ssä asetettu ikäraja ei ole välttämätön vaan se ohjaa tuomioistuimissa tapahtuvan kuulemisen painopistettä vanhempiin lapsiin. Lakivaliokunnan mukaan alle 12-vuotiaasta lasta voidaan kuulla tai yli 12-vuotiasta lasta voidaan jättää kuulematta, sillä jokainen tapaus on erilainen. Kuulemisen edellytykset tulee arvioida yksilöllisesti joka kerta, riippumatta siitä, minkä ikäisestä lapsesta on kyse.¹²⁵

Hallituksen esityksessä HE 88/2018 todetaan, ettei yli 12-vuota täyttäneille lapselle aiheudu lähtökohtaisesti kuulemisesta käräjäoikeudessa haittaa. Toisaalta esityksessä katsotaan, että mikäli yli 12-vuotiaalle arvioidaan aiheutuvan haittaa, häntä ei tule kuulla tuomioistuimissa.¹²⁶ Tuomioistuimen tulee perustella ratkaisunsa, jos laissa asetettua ikärajaa ylitetään tai alitetaan. Lapsen kuulemisen edellytykset ovat tuomioistuimissa hyvin erilaiset kuin sosiaalitoimissa. Tuomarilla on rajatut mahdollisuudet selvittää lapsen mielipide, sillä toisin kuin sosiaalitoimissa lapsen tapaaminen rajoittuu yleensä vain yhteen kertaan. Usein tapaaminen on lyhyt, alle tunnin mittainen, sillä ei voida olettaa lapsen jaksavan vaativaa tilannetta pidempään. Lakimiehen koulutus ei anna yleensä valmiuksia lapsen tapaamiseen tai lapsen kanssa käytävään keskusteluun, joten kuulemisen onnistuminen riippuu usein tuomarin henkilökohtaisista taidoista. Tuomioistuimen tulee ymmärtää lapsen kuulemisen rajoitukset vaikeissa huoltoriidoissa. Lapsella, joka on pitkään elänyt vanhempien riidan keskellä on usein vääristynyt kuva ympäröivästä maailmasta, omasta itsestään ja vuorovaikutussuhteistaan. Vaikeissa huoltoriidoissa kynnys lapsen kuulemiseen tuomioistuimissa tulisi olla korkea.¹²⁷

Hallituksen esityksen HE 88/2018 mukaan lähtökohtana on, että lasta kuullaan sosiaalitoimissa olosuhdeselvitystä tehtäessä mutta se on mahdollista myös tuomioistuimissa. Kuuleminen tuomioistuimissa voi olla tarkoituksenmukaista esimerkiksi, silloin kuin lapsen kuulemisesta sosiaalitoimissa on kulunut aikaa tai olosuhteet ovat sen jälkeen muuttuneet. Olosuhteiden muuttuminen tulee kuitenkin olla sen verran vähäistä, ettei selvityksen täydentäminen tai uuden selvityksen pyytäminen katsota tarpeelliseksi. Jos olosuhdeselvitys olisi tarpeen ainoastaan lapsen kuulemisen takia, on kuuleminen yleensä parempi järjestää tuomioistuimissa.¹²⁸ Kun arvioidaan lapsen kuulemisen tarpeellisuutta tuomioistuimissa, tulee huomioida, että lasta on voitu kuulla monta kertaa aikaisemmissa vaiheissa. Lapselle kuulemistilanne on usein myös kuormittava, sillä kuuleminen koskee vanhempien välistä riita-asiaa. Kuulemisesta tekee erityisen raskaan lapselle, jos hän joutuu useampaan kertaan kertomaan

¹²⁵ LaVM 12/2018, 16.

¹²⁶ HE 88/2018 vp, 62.

¹²⁷ Aaltonen 2020, 366-368.

¹²⁸ HE 88/2018 vp, 62.

samat asiat eri viranomaiselle. Lakivaliokunnan mukaan aikaisempien kuulemisten määrä tulee ottaa huomioon kuulemista koskevassa harkinnassa tuomioistuimessa.¹²⁹

Kuulemisen tarpeellisuus tuomioistuimessa 12-vuotiaiden ja sitä vanhempien lasten osalta edellyttää, että se on asian ratkaisemiseksi tarpeen. Lapsen kuuleminen tuomioistuimessa voi olla perusteltu myös silloin, kun lapsen kertomat asiat kirjattu selvitykseen puuteellisesti vai vanhemmat väittävät kertomuksen olevan virheellisesti kirjattu. Todennäköisin syy lapsen kuulemiselle tuomioistuimessa on se, että sosiaalitoimen selvitykselle ei ole muuta syytä, kun lapsen kuuleminen. Lapsen kuulemisella tuomioistuimessa on mahdollisuus välttää oikeudenkäynnin pitkittyminen, mikä on lapselle haitallista.¹³⁰

Alle 12-vuotiaiden kuuleminen tuomioistuimessa on rajattu tilanteisiin, joissa kuuleminen katsotaan välttämättömäksi asian ratkaisemisen kannalta. Välttämättömyyden takia, tällaisia tilanteita on oikeudenkäynnissä hyvin harvoin. Hallituksen esityksessä on mainittu esimerkkinä tilanne, jossa lapsella on vanhempia sisaruksia, joita kuullaan tuomioistuimessa samana päivänä. Euroopan neuvoston suosituksessa lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä todetaan, että lapsen tulee ymmärtää käsiteltävät asiat tarpeeksi hyvin, jotta kuulemiselle tuomioistuimessa on riittävästi edellytyksiä.¹³¹ Mitä pienempi lapsi on kyseessä, sitä vähemmän on edellytyksiä hänen kuulemiseensa tuomioistuimessa. Jotta pienempi lapsi pystyy luottamaan kuulijaan ja kuulija pystyy ymmärtämään lapsen ilmaisuja, tarvitaan monta tapaamista. Tämän lisäksi pienen lapsen kuuleminen tapahtuu usein kummankin vanhemman kanssa erikseen, jotta voidaan tarkkailla lapsen ja vanhemman vuorovaikutusta. Tähän tuomioistuimella ei ole mahdollisuutta eikä tuomarilla tarvittavaa ammattitaitoa. Harkintaan vaikuttaa myös se, että mitä nuorempi lapsi on, sitä pienempi painoarvo hänen näkemyksillään on asian ratkaisun kannalta. Tuomioistuimelle jää vastuu arvioida, mitä merkittävä haitta tarkoittaa alle 12-vuotiaan lapsen kuulemisessa, sillä sitä ei ole laissa tai lain esitöissä määritelty. Mahdollisesti aiheutuvaa haittaa tulee tuomioistuimen arvioida riidan kohteen, jutun laadun, oikeudenkäyntiaineiston ja vanhempien antamien tietojen perusteella. Tuomioistuimen tulee muistaa, että mahdollinen haitta tulee ottaa huomioon harkittaessa myös yli 12-vuotiaiden kuulemista.¹³² Hallituksen esityksen mukaan kuulemista ei pidä toteuttaa, jos siitä arvioidaan olevan merkittävästi haittaa yli 12-vuotiaalle.¹³³ Lapsen kuulemista tuomioistuimessa ei voida järjestää ilman, että lapsi pyytää sitä tai antaa suostumuksensa LHL 15 a §:n mukaan. Tämä koskee kaiken ikäisiä lapsia, joita harkitaan kuultavaksi tuomioistuimessa. Yleensä lapsen suostumus saadaan hänen

¹²⁹ LaVM 12/2018, 11.

¹³⁰ HE 88/2018 vp, 62.

¹³¹ Euroopan neuvosto 2010, 28.

¹³² Aaltonen 2020, 270-371.

¹³³ HE 88/2018 vp, 62.

vanhemmiltaan. Jos lapsen suostumuksesta kuulemiseen ollaan eri mieltä, lapsen kuuleminen on parempi toteuttaa sosiaalitoimessa.¹³⁴

Menettelytavoista lapsen kuulemiselle ei ole valtakunnallista ohjeistusta, mutta suuntaviivoja löytyy asiantuntija-avusteisen huoltoriitojen tuomioistuinsovittelun seurantaryhmän vuonna 2016 laatimasta suosituksesta. Suositus on laadittu enimmäkseen tuomioistuinsovitteluun mutta se soveltuu monilta osin myös selvitystyön yhteydessä toteutettavaan lapsen kuulemiseen. Lapsen kuulemisessa lapsella on tilaisuus kertoa omista mielipiteistään ja toiveistaan. Lapsen asema oikeudenkäynnissä ei ole todistaja, joten häntä ei kuulla vanhempien esittämistä väitteistä, vanhemman sopivuudesta huoltajaksi tai perheen olosuhteista. Lapsen etu on ratkaiseva kriteeri kuulemista järjestäessä, joten oikeudenkäynnin normaaleista menettelysäännöistä voidaan joutua luopumaan. Kuuleminen tulee suunnitella huolellisesti. Lapsen kanssa ei voida työskennellä laajasti, sillä tuomioistuimessa tapahtuva kuuleminen ei ole sosiaalityötä. Yleensä lapsen kuuleminen tapahtuu yhdessä tapaamisessa, mikä rajoittaa lapsen kanssa käytävää keskustelua. Lapsen aikataulut, kuten esimerkiksi koulu ja harrastukset tulee ottaa huomioon kuulemisen ajankohtaa suunniteltaessa. Kuuleminen voi tapahtua tuomioistuimessa joko pääkäsitelyssä tai muualla tuomioistuimen katsomalla tavalla. Jos lasta kuullaan pääkäsitelyssä, kuulemistilanteessa on läsnä tuomari, asianajajat, sihteeri ja vanhemmat. Hovioikeudessa tulee pohtia, voidaanko lapsen kuuleminen toteuttaa ilman kaikkia kokoonpanon jäseniä. Lapselle on helpompaa käydä keskustelua yhden vieraan henkilön kanssa kuin kolmen.¹³⁵ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentissa nro 12 kohdassa 43 katsotaan että, suuri määrä ihmisiä lisää kohtuuttomasti lapsen paineita ja vaarantaa hänen mielipiteidensä esiin tuomisen. Kuulemistilanteen olisi yleiskommentin mukaan hyvä olla muodoltaan keskustelu kuin yksipuolinen kuulustelu. Parasta siis olisi, että lasta kuultaisiin luottamuksellisissa olosuhteissa eikä julkisessa oikeudenkäynnissä.¹³⁶ Tuomioistuin voi laajalla harkintavallallaan päättää missä lasta kuullaan. Hallituksen esityksen mukaan kuulemispaikka on oltava mahdollisimman lapsiystävällinen, jotta pystytään vähentämään lapsen jännitystä ja virallisuuden tuntua. Tila, missä lasta kuullaan tulee olla mahdollisimman rauhallinen ja asiallinen, esimerkiksi tuomioistuimen sovittelusalua tai tuomarin työhuonetta voidaan käyttää lapsen kuulemisessa.¹³⁷

Vanhempien kanssa tulee sopia lapsen kuulemiseen liittyvät säännöt, joilla pyritään varmistamaan, että kuuleminen toteutuu lapsen edun mukaisesti. Vanhempien kanssa on sovittava siitä, että he antavat lapselle luvan puhua vapaasti kaikesta, eivät painosta lasta tai pyri vaikuttamaan lapsen mielipiteeseen, eivät jälkikäteen kuulustele lasta, kertovat ettei lapsen

¹³⁴ Aaltonen 2020, 372.

¹³⁵ Aaltonen 2020, 273-275

¹³⁶ CRC/C/CG/12 2009 kohta 43

¹³⁷ HE 88/2018 vp, 62.

tarvitse puhua ellei halua, hyväksyvät ettei lapselta kysytä kannanottoja riidan kohteena olevista asioista sekä varmistavat että lapsi on halukas tulemaan kuulemiseen. Tuomari kertoo vanhemmille hänen valitsemallaan tavalla lapsen kuulemisessa esiin tulleet seikat, joilla voi olla ratkaisun kannalta merkitystä. Tuomarin tulee myös valmistautua lapsen kuulemiseen kysymällä vanhemmilta etukäteen tarvittavia tietoja, jotta keskustelu toteutuisi lapsen edun mukaisesti. Tuomarin tulisi kysyä vanhemmilta ainakin seuraavia asioita: mitä lapsi tietää vanhempien riidoista, onko lasta kuultu aikaisemmin viranomaisen toimesta ja miten hän reagoi siihen, mitä lapselle on kerrottu vanhempien erosta ja tulevaisuudesta, onko lapsi jomman kumman vanhemman puolella, onko lapsi kertonut mielipiteitään riidan kohteena oleviin asioihin, voiko lapsi puhua kummankin vanhemman luona vapaasti toisesta vanhemmasta sekä millainen lapsi on luonteeltaan. Vanhemmat voivat myös kertoa tuomarille mitä he toivovat lapselta kysyttävän. Tuomarilla ei kuitenkaan ole velvollisuutta toteuttaa vanhempien toivomuksia, jos ne eivät ole lapsen edun mukaisia. Ennen lapsen kuulemisen aloittamista tuomarin tulee varmistaa lapselta, että hän on tullut paikalle omasta tahdostaan sekä, että hän tietää mistä asiasta on kyse. Lapsenhuoltolain 11 §:n mukaan lapselle tulee kertoa hänen mielipiteensä selvittämisen tarkoitus ja selvittämiseen liittyvä menettely. Lapsen tulee aina siis ymmärtää, miksi häntä kuullaan ja mistä häntä kuullaan. Tärkeää on myös kertoa, että lapsen kertomat asiat eivät jää salaisuudeksi, vaan ne voidaan kertoa vanhemmille, jos tuomari kokee ne asian ratkaisun kannalta oleellisiksi. Lapselle on erityisen tärkeää kertoa, ettei päätöksenteko asiassa ole hänen vastuullaan eikä hänen mielipiteensä ratkaise asiaa. Lapsen tulee ymmärtää ennen kuulemistaan, ettei hänen mahdolliset toiveensa välttämättä toteudu, vaikka hänen ajatuksiansa kuunnellaan ja ne ovat tärkeitä. Lapselle on syytä korostaa, että tuomari tekee asiassa ratkaisun sen perusteella, minkä katsoo olevan lapsen parhaaksi.¹³⁸ Lapsen mielipiteen ja toivomusten selvittäminen on osa muuta prosessia ja harkintaa eikä se ole irrallista muusta selvitystyöstä. Lapsen mielipide tulee aina suhteuttaa kysymyksenasetteluun, taustatietoihin sekä perheen tilanteeseen. Lapsen mielipide ei siis selviä vain yhdellä haastattelulla.



¹³⁸ Auvinen 2020, 376-379.

Kuvio 5: Lapselle tulee kertoa oheisista asioista ennen oikeudenkäyntiä.¹³⁹

Lapsenhuoltolain 11 §:n mukaan lapsen mielipide tulee selvittää hienovaraisesti ottaen huomioon lapsen kehitystaso sekä se, ettei siitä aiheudu lapsen ja hänen vanhempiensa väliselle suhteelle haittaa. Kussakin tilanteessa lapsen kanssa käytävä keskustelu rakentuu erilaiseksi riippuen lapsen kehitystasosta, iästä, luonteesta, riidan kohteesta ja muista yksilöllisistä olosuhteista. Lapselta selvitetään yleisiä asioita kuten esimerkiksi lapsen suhde kumpaakin vanhempaansa ja muihin läheisiin ihmisiin, lapsen fyysinen ja psyykinen terveydentila, kehitystaso ikään nähden, lapsen toiveet ja näkemykset, missä määrin lapsi on ollut osallisena riidassa ja mikä vaikutus sillä on ollut lapseen. On tärkeää, että kuulija on tarkistanut, mitä ollaan selvittämässä tuomioistuimen olosuhdeselvityspyynnöstä. Päihde- ja mielenterveysongelmat sekä väkivaltaisuus ovat sellaisia teemoja, joita pitää valmistella erityisen huolella ennen lapsen kuulemista. Tulee kuitenkin pohtia, voiko esimerkiksi vanhemman mielenterveysongelmat selvittää muulla tavalla kuin lasta haastatteleamalla. Haastattelussa avoimet kysymykset ovat tärkeitä, sillä niiden avulla voidaan saada tietoa ilman, että joudutaan kysymään suoraan esimerkiksi vanhemman päihdeongelmista. Avoimien kysymyksien avulla lapselle jää tilaa kertoa oma kertomuksensa. Usein myös johdattlevien kysymysten taustalla on ennako-oletama, jolloin saadut vastaukset voivat olla vähemmän luotettavia.¹⁴⁰

Lapsen kanssa tulee keskustella hänen arkipäivästään, kuten koulunkäynnistä, harrastuksista, kodista, perheenjäsenistä ja kavereista. Näiden lisäksi lapsen kanssa on hyvä puhua hänen tunteistaan, kokemuksistaan, elämäntilanteestaan, hyvinvoinnistaan, toiveistaan ja huolistaan. Kun keskustelu ei uhkaa lapsen lojaliteetin tunnetta vanhempia kohtaan eikä omaa turvallisuuden tunnetta, lapsi todennäköisemmin pystyy puhumaan avoimesti. Lasta ei pidä saada kertomaan asioista, joita hän ei oman sisäisen selviämisensä vuoksi pysty kertomaan. Lapsen ahdistuessa keskustelu tulee siirtää toiseen aiheeseen tai lopettaa kokonaan. Lapsen kuuleminen ei saa olla kuulustelu vaan vastavuoroinen keskustelu. Lapsen kertoma kannattaa aina varmistaa toistamalla se ajatus, jotta varmistetaan, että lasta on ymmärretty oikein. Kysymyksiä ei kuitenkaan pidä toistaa, sillä lapselle voi tulla tunne, että hänen vastauksensa ovat olleet vääriä.¹⁴¹

Lapsenhuoltolain 15 a §:ssä ilmenee, että lapsen kuulemistilanne voidaan äänittää. Laissa ei ole kuitenkaan varsinaisesti määrätty, millä tavalla kuuleminen tulisi dokumentoida. Tuomioistuimen harkinnassa on kuulemisen tallentamistapa. Dokumentointi on välttämätöntä, sillä lapsen kuuleminen on osa oikeudenkäyntiä. Dokumentointi mahdollistaa myös sen, että lapsen kuulemiseen voidaan palata käsittelyn myöhemmissä vaiheissa eikä lasta tarvitse kuulla

¹³⁹ Auvinen 2020, 379.

¹⁴⁰ Hansson-Anttonen ym. 2021, 49.

¹⁴¹ Aaltonen 2020, 380.

uudelleen. Taltioinnin tapa tulee kertoa lapselle ennen kuulemisen aloittamista.¹⁴² Lapsen osallisuus ylittää kuitenkin myös tallentamista koskevaan päätöksentekoon. Lapselta tulisi kysyä mielipidettä tallennustapaan. Lapsen kieltäytyminen tallentamisesta tulee ottaa huomioon, sillä kuuleminen on lapselle aina vapaaehtoista.¹⁴³

Lapsikohtaisesti tuomioistuimen tulee harkita tallentamisen tarpeellisuutta ja vaikutusta kuulemisen sujuvuuteen. Tärkeintä kuitenkin on, että kysymykset ja lapsen vastaukset dokumentoidaan ja kirjataan olosuhdeselvitykseen mahdollisimman tarkasti. Kun lapsen kuuleminen nauhoitetaan, haastattelija voi keskittyä vuorovaikutukseen, kysymyksien ja vastauksien kirjaamisen sijaan. Nauhoittaminen on myös hyödyksi osapuolten oikeusturvan kannalta, sillä jos myöhemmin käsittelyssä esitetään, että lasta on painostettu tai johdateltu kuulemisessa. Lapselle tulee kertoa, että vanhemmat voivat mahdollisesti kuunnella tallenteen, sillä julkisuuslain 11 §:n perusteella asianosaisilla on oikeus saada tallenne.¹⁴⁴ Lapsenhuoltolain 15 a §:n mukaan osapuolille on varattava tilaisuus kuunnella äänitallenne tai heille on selostettava se. Kuitenkin julkisuuslain 11 §:n ja 12 §:n mukaan asianosaisille ei tarvitse kuitenkaan luovuttaa tietoa, jos sen antaminen olisi vastoin lapsen etua tai muuta erittäin tärkeää yksittäistä etua. Lapsen etu voi vaarantua silloin, kun se vaikeuttaisi lapsen ja hänen vanhempansa välistä suhdetta. Yksityisen edun vaarantuminen voi olla kyseessä silloin, kun toiseen vanhempaan voisi kohdistua väkivaltaa tai sen uhkaa. Vanhempi ei voi myöskään kieltää lapsen tapaamisen kuvaamista tai äänittämistä. Tallentamista ei voi estää myöskään lapsen yksityisyyden suojan vuoksi.¹⁴⁵

Lapsen kuulemisen tallentamisessa on kuitenkin myös huonoja puolia. Olosuhdeselvityksissä on tullut ilmi, että vanhemmat käyttävät tehtyjä äänityksiä myöhemmin sosiaalityöntekijöitä tai lasta vastaan. Hallituksen esityksen mukaan, jos vanhemmat eivät halua äänitystä, se voidaan kertoa heille suullisesti. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei lapsen kuulemistä tulisi dokumentoida ollenkaan. Kaikki oikeudenkäyntiaineisto tulee olla asianosaisten ja mahdollisen valituksen takia myös seuraavien oikeusasteiden käytettävissä. Lapsen kuulemisen dokumentointiin hyvä tapa on tehdä muistiinpanot ja sen pohjalta muistio/kuulemispöytäkirja. Tuomarin tulee pohtia, miten hän kirjaa lapsen kertomat seikat, jotta ne eivät vahingoita lapsen ja vanhempien välistä suhdetta. Kaikki asian kannalta oleelliset seikat tulee kuitenkin kirjata ylös, sillä vain julkituotuja ja dokumentoituja seikkoja voidaan käyttää ratkaisun perusteena. Muistioon tai pöytäkirjaan on hyvä kirjata myös lapsesta tehdyt havainnot. Lapsen pelokkuus, itkuisuus tai jännittyneisyys tulee olla kirjattuna. Jos lapsi puhuu aikuismaisesti tai

¹⁴² Aaltonen 2020, 380.

¹⁴³ He 88/2018 vp, 63.

¹⁴⁴ Hansson-Anttonen ym. 2021, 57-58.

¹⁴⁵ EOA 2276/2013

käyttää samoja ilmaisuja, kun vanhempi, tulee asia kirjata muistioon tai pöytäkirjaan. Kaikki mitä tarvitaan myöhemmin päätöksenteossa, tulee kirjata muistioon tai pöytäkirjaan.¹⁴⁶

8.1.3 Asiantuntija-avustaja

Lapsenhuoltolain 15 a §:stä tulee ilmi, että tuomioistuin voi käyttää apuna lapsen kuulemisessa hallintolain 17 b §:ssä tarkoitettua asiantuntija-avustajaa. Asiantuntija-avustajaa ei pidä sekoittaa asiantuntijaan tai avustajaan, sillä heidän roolinsa on oikeudenkäynnissä täysin erilainen. Asiantuntija-avustajan rooli lapsen kuulemisessa oikeudenkäynnissä on täysin uusi. Lapsenhuoltolaissa eikä sen esitöissä ei ole erikseen määritelty asiantuntija-avustajan tehtävän sisältöä. Hallituksen esityksessä 88/2018 on määritelty asiantuntija-avustajan tehtäväksi tuomarin avustaminen lapsen kohtaamisessa sekä myötävaikuttaminen lapsen kuulemisen toteuttamisessa. Heidän tehtävä on siis myötävaikuttaa siihen, että lapsen kuuleminen tuomioistuimessa tapahtuu mahdollisimman lapsiystävällisellä tavalla. Asiantuntija-avustaja ei voi osallistua asian ratkaisemiseen, sillä hän ei ole tuomioistuimen jäsen.¹⁴⁷ Lakivaliokunta on mietinnössään 12/2018 todennut, että asiantuntija-avustajan tehtävä ei ole kuitenkaan lapsen avustaminen tai tukeminen kuulemistilanteessa. Avustajan tehtävä ei siis ole toimia lapsen tukihenkilönä tuomioistuimessa.¹⁴⁸

Asiantuntija-avustajan rooli on hyvin erilainen tuomioistuinsovittelussa kuin avustajana oikeudenkäynnissä tapahtuvassa lapsen kuulemisessa. Nämä roolit ovat tärkeä erottaa toisistaan. Tuomioistuinsovittelussa asiantuntija-avustaja toimii työparina tuomarin kanssa, ja he jakavat kaikki sovittelun vaiheet sekä tiedot. Lapsen kuulemisessa oikeudenkäynnissä asiantuntija-avustaja ei ole tasavertaisessa asemassa tuomarin kanssa, sillä tuomari tekee asiaa koskevat päätökset yksin. Koska asiantuntija-avustaja ei ole oikeuden jäsen, hän ei voi tulkita tai arvioida lapsen kertomaa. Myöskään tuomari ei voi pyytää asiantuntija-avustajalta arvioita siitä, miten asia tulisi ratkaista. Lapsen viestien ymmärtäminen kuulemisessa edellyttää asian kokonaiskäsitystä, joten olisi ongelmallista, jos avustaja arvioisi lapsen kertomaa.¹⁴⁹ Kysymyksiä on herättänyt se, voiko tuomari ja asiantuntija-avustaja käydä keskenään keskustelua lapsen kuulemisessa ilmi tulleista näkemyksistä. Jos keskusteluja ei käydä, asiantuntija-avustajan tehtävänä olisi ainoastaan edistää vuorovaikutusta lapsen kanssa. Jos keskusteluja käydään, niiden sisältö tulisi tuoda esille myös asianosaisille. Asiaan osalliset saavat lausua näkemyksensä esiin tulleista asioista, sillä menettelyn kontradiktorisuus sen edellyttää. Tuomarin ja asiantuntija-avustajan väliset keskustelut tulisi siis dokumentoida ja saattaa asianosaisten

¹⁴⁶ Aaltonen 2020, 381-382.

¹⁴⁷ HE 88/2018 vp, 63.

¹⁴⁸ LaVM 12/2018, 11.

¹⁴⁹ Aaltonen 2020, 284.

tietoon.¹⁵⁰ Lapsen edun mukaista kuitenkin olisi, että asiantuntija-avustaja tuo havaintonsa lapsen kuulemisesta esille tuomarille. Asiantuntija-avustaja voi kuitenkin joutua myöhemmin kuultavaksi oikeudenkäynnissä, jos hän tuo havainnot ja näkemyksensä ilmi asiassa.¹⁵¹ Lapsen kuuleminen ei voi olla irrallinen tai yksittäinen työtehtävä, vaan se kuuluu olosuhdeselvitykseen tai täytäntöönpanosovitteluun psykologiliiton mukaan.¹⁵² Lain esitöissä kuitenkin todetaan, että asiantuntija-avustaja voi valmistautua kuulemiseen tarpeen mukaan olemalla läsnä jo asian käsittelyn aikaisemmissa vaiheissa. Tämä mahdollistaisi paremman perehtymisen asiaan ja esimerkiksi asianosaisten tapaamisen.¹⁵³

Mitään tiettyä ikärajaa ei ole asetettu asiantuntija-avustajan hyödyntämiselle tuomioistuimessa. Käytännön näkökulmasta on arvioitu, että asiantuntija-avustajan osallistuminen kuulemiseen hyödyntää enintään noin 12-vuotiata lapsia. Asiantuntijaa ei yleensä ole tarpeellista käyttää, jos lapsi on murrosiässä tai sitä vanhempi. Tuomioistuimen tulee harkita asiantuntija-avustajan avun hyödyntämistä aina tapauskohtaisesti.¹⁵⁴ Tuomarin ei tule ulkoistaa koko lapsen kuulemista asiantuntija-avustajalle, vaan päärooli tulisi olla hänellä itsellään. Tuomari suunnittelee lapselle esitettävät kysymykset ja hoitaa varsinaisen keskustelun. Asiantuntija-avustaja auttaa tuomaria arvioimaan mihin seikkoihin olisi hyvä kiinnittää huomiota, miten lapsi kohdataan ja miten lapsen ikävaihe voi vaikuttaa lapsen näkemyksiin. Asiantuntija-avustaja seuraa kuulemisessa myös lapsen reaktioita.¹⁵⁵

8.2 Tapaamiset ja kotikäynnit

Selvitystyöskentely perheen kanssa alkaa sosiaalitoimessa aloitustapaamisella. Olosuhdeselvittäjät arvioivat oikeudenkäyntiaineiston ja esitietojen perusteella sopivan kokoonpanon aloitustapaamiseen. Aloitustapaamisessa voivat olla vanhemmat yhdessä tai erikseen, vanhemmat ja lapsi tai lapset yhdessä, lapsen tapaamisoikeutta hakeva tai oheishuoltoa hakeva tai oheishuoltajaksi esitetty yhdessä tai erikseen vanhempien kanssa. Mieluiten selvittäjät tapaa vanhemmat yhdessä mutta myös vanhempien tapaaminen erikseen onnistuu tarvittaessa. Vanhempia on parempi tavata erikseen esimerkiksi silloin, kun taustalla on lähisuhdeväkivaltaa, jolloin molemmat vanhemmat pääsevät rauhassa kertomaan näkemyksensä asioista. Yhteistapaamisella voi olla vahingollisia seurauksia lapsen ja toisen vanhemman tilanteelle, jos vanhempien välillä on väkivaltaa, pelkoa tai uhkaa. Olosuhdeselvitykseen kirjataan mistä

¹⁵⁰ Tolonen & Linnanmäki 2020, 255.

¹⁵¹ Aaltonen 2020, 385.

¹⁵² Psykologiliitto 2017.

¹⁵³ HE 88/2018 vp, 24.

¹⁵⁴ Tolonen & Linnanmäki 2020, 256.

¹⁵⁵ Aaltonen 2020, 386-387.

syystä ja kenen toiveesta vanhempien yhteistapaamista ei järjestetty. Selvittäjien tulee tapauskohtaisesti ja yksilöllisesti arvioida jokainen tilanne, ja tunnistaa millaisia riskejä yhteistapaamiseen voi liittyä. Jos vanhempien yhteiselle tapaamiselle ei ole estettä, se on hyvä järjestää jo ennen lapsen tapaamista. Tällöin olosuhdeselvittäjät voivat saada yhteisestä tapaamisesta sellaista tietoa, mitä ei olisi mahdollista saada vanhempien erillisillä tapaamisilla. Tällaista tietoa voi esimerkiksi olla vanhempien välinen kommunikointi lapsen asioista. Vanhempien yhteistapaamiset ovat tärkeä osa kokonaisuutta, sillä selvittäjillä on mahdollisuus käydä vanhempien kanssa läpi lapsen tilanne, arvioida vanhempien tapaa kommunikoida ja käsitellä lapsen asioita yhdessä sekä tunnustella olisiko riita-asiassa jotain riidattomia seikkoja.¹⁵⁶

Vanhempien tapaaminen on mahdollista järjestää tarvittaessa myös etäyhteyden välityksellä, kunhan tietoturvallisuudesta on huolehdittu. Aloitustapaamisen tarkoituksena on tutustuminen, esittäytyminen ja selvitystyöskentelyn esittely. Tapaamisessa sovitaan osapuolten kanssa työskentelytavoista, aikatauluista, tapaamisten osallistujista, säännöistä ja lapsen osallisuudesta. On tärkeää, että aloitustapaamisen jälkeen vanhemmat ymmärtävät selvitysprosessin kulun sekä viranomaisten oikeudet ja velvollisuudet. Vanhempien tulee myös tiedostaa heidän velvollisuutensa salassapitoon koskien toisen vanhemman ja lapsen tietoja. Jotta vanhempien yhteiset tapaamiset sosiaalitoimessa onnistuvat, on tärkeää, että olosuhdeselvittäjät tukevat vanhempien yhteistyötä. Jos vanhempien riita on vaikea, he saattavat herkästi ajautua syyttelemään toisiaan. Tämä johtaa helposti vain uusiin syytöksiin, jolloin kaikki läsnäolijat turhautuvat entisestään. Tilanne hankaloittaa olosuhdeselvittäjien työtä, sillä asiat tulevat esille irrallisina ja sirpaleisina. Selvittäjät voivat edistää vanhempien välistä vastavuoroista keskustelua esimerkiksi pysähtymällä heidän kokemuksiinsa, vahvistamalla kuuluksi tulemistä ja tukemalla keskustelua. Vanhempien on tärkeä ymmärtää, että molempia kuunnellaan vuorollaan, eikä samaan aikaan ja kilpaillen.¹⁵⁷

Sosiaalitoimen aloitustapaamisessa sovitaan jatkotapaamiset vanhempien kanssa. Henkilökohtaisia tapaamisia voi vanhempien kanssa olla tarvittaessa useita. Vanhemman henkilökohtaisessa tapaamisessa pyritään selvittämään sellaista tietoa, mitä ei ole tuomioistuimen asiakirjoissa. Eron syy ja aikaisemmat tapahtumat auttavat olosuhdeselvittäjiä ymmärtämään vanhempien riidan syitä. Vanhemman ja lapsen yhteisen arjen konkreettiset asiat auttavat ymmärtämään, miten arki toimi ennen, miten arki toimii nyt ja miten se toimii lähitulevaisuudessa. Vanhempaa ohjataan kertomaan oma näkemyksensä lapsen edun toteutumisesta ja lapsesta ja hänen ajankohtaisesta tilanteestaan. Vanhempien aikaisemmin täytetyt asiakastietolomakkeet käydään usein yhdessä läpi. Lomakkeista voi nousta esiin keskustelunaiheita, kuten

¹⁵⁶ Hansson-Anttonen ym. 2021, 28-29.

¹⁵⁷ Hansson-Anttonen ym. 2021, 30.

esimerkiksi terveys, hyvinvointi, päihteiden käyttö ja perheväkivalta. Olosuhdeselvittäjät voivat vanhemman henkilökohtaisen tapaamisen aikana tehdä hänestä havaintoja esimerkiksi liittyen asiattomaan käytökseen tai päihtymystilaan. Yksilökäynnillä on tärkeää, että vanhempi kokee tulevansa ymmärretyksi ja että työntekijä pystyy asettumaan hänen asemaansa. Jos vanhempi kokee, ettei hänen näkökantaansa ymmärretä, hän usein palaa uudelleen samoihin jo puhuttuihin teemoihin, jolloin keskustelussa ei päästä etenemään. Vanhemmille on annettava riittävästi palautetta siitä, että olosuhdeselvittäjät ymmärtävät heidän viestinsä niin asiatasolla kuin myös inhimillisenä kokemuksena.¹⁵⁸

Jos tuomioistuimen olosuhdeselvityspyyntö edellyttää tai olosuhdeselvittäjä kokee tarpeelliseksi, kummankin vanhemman luokse tehdään kotikäynti. Kotikäynnillä nähdään lapsen asuinolosuhteet, kuten oma tila ja esineet. Usein lasta tavataan kotikäynnillä, mutta siellä lasta ei ole tarkoitus kuulla, sillä lapsen mielipidettä ei tule selvittää vain toisen vanhemman luona. Sosiaalitoimen pääsääntönä on, että lapsen mielipide selvitetään neutraalissa ja puolueettomassa ympäristössä. Olosuhdeselvittäjät tapaavat kotikäynnillä kaikki lapsen kanssa asuvat henkilöt, kuten esimerkiksi vanhemman uuden puolison tai muut sisarukset. Kotikäynnillä lapsi pääsee tutustumaan olosuhdeselvittäjään ennen hänen henkilökohtaista tapaamistaan. Kotikäynnillä olosuhdeselvittäjät keskustelevat lapsen kanssa esimerkiksi lapsen arjesta, vuorokausirytmistä, kodin säännöistä, lapsen harrastuksista ja vapaa-ajasta, lapsen ihmissuhteista, lapsen hoidosta tai koulusta, lapsen ja vanhemman yhteisestä tekemisestä ja kasvatuksesta. Olosuhdeselvittäjät pyrkivät havainnoimaan lapsen ja vanhemman välistä vuorovaikutusta ja yhdessäoloa. Yhdessäoloa voidaan yrittää havainnoida pyytämällä lasta ja vanhempaa esimerkiksi pelaamaan yhdessä jotain.¹⁵⁹

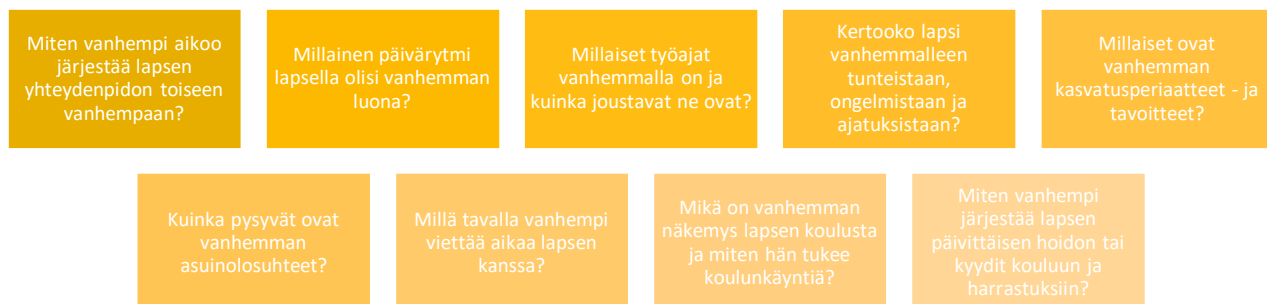
Jos vuorovaikutuksen arvioimiseksi on lapselle ja vanhemmalle annettu tehtäviä, tulee ne mainita selvityksessä. Selvityksessä tulee käydä ilmi mitä tietoa tehtävillä on haettu ja miten luotettavaa tieto yleisesti niiden avulla on saatu. Selvitystyön aikana tehdyt havainnot lapsen ja vanhemman välisestä vuorovaikutuksesta ovat tärkeää tietoa tuomioistuimelle. Tuomioistuimen tulee kuitenkin ottaa huomioon niiden painoarvoa punnittaessa, että tapaamisten yhteydessä tehtyjen havaintojen johtopäätökset voivat sisältää usein myös virhelähteitä. Olosuhdeselvittäjän tekemät havainnot kotikäynneillä ovat aina tilannekohtaisia kuvauksia vanhemman kodista ja arjesta. Havainnot eivät kuitenkaan anna kokonaisvaltaista ja luotettavaa kuvaa vanhemman ja lapsen välisestä suhteesta. Kotikäynneistä sovitaan aina etukäteen, jolloin vanhempi on monin tavoin voinut varautua tilanteeseen etukäteen. Tämä vähentää kotikäynneistä saatujen tietojen painoarvoa. Kotikäynti on kestoltaan myös lyhyt, jolloin vierailu ei anna kokonaisvaltaista kuvaa siitä, miten normaali arki sujuu perheessä. Sekä vanhempi

¹⁵⁸ Hansson-Anttonen ym. 2021, 31.

¹⁵⁹ Hansson-Anttonen ym. 2021,32.

että lapsi voi olla vierailulla jännittynyt, minkä vuoksi olosuhdeselvittäjien saama kuva vuorovaikutuksesta ei välttämättä vastaa todellisuutta.¹⁶⁰

Alkutapaamisen ja kotikäynnin lisäksi olosuhdeselvittäjät voivat joskus kokea tarpeelliseksi tavata lasta ja vanhempaa yhdessä myös toimistolla. Tapaamisella voidaan havaita lapsen ja vanhemman välistä yhteisoloa esimerkiksi pelien avulla. Yhteistapaaminen sosiaalitoimessa edellyttää lapsen mielipiteen selvittämistä. Tietoja käsitellään lapsen ikätasoa vastaavalla tavalla lapsen ja vanhemman kanssa yhdessä sekä erikseen. Käsiteltäviä teemoja voivat olla esimerkiksi lapsen perushoito kummankin vanhemman luona, lapsen ja vanhemman yhteinen toiminta, vanhempien kasvatuseriaatteet, vastuunjako molemmissa perheissä, lapsen tarpeet ja vanhemmuus. Tapaamisen tavoitteena on siis saada tietoa lapsen arjesta, vanhempien valmiudesta huolehtia perheen arjesta, kyvystä suojella lasta ja vanhemman valmiudesta tukea lapsen kehitystä. Vanhemman kanssa keskustellaan hänen yhteistyövalmiudestaan lapsen tarpeisiin vastaamisessa, hänen näkemyksistään lapsen tarpeista ja valmiuksista vastata niihin.¹⁶¹ Vanhemmat voivat usein käyttäytyä sosiaalitoimessa eri lailla kuin tuomioistuimessa. Selvitystyön yhtenä tavoitteena onkin saada tuomioistuimen käyttöön tarkempaa tietoa vanhempien riidan taustalla olevista motiiveista ja vanhempien välisestä vuorovaikutuksesta. Tämän takia sosiaalitoimen tavoitteena on tavata vanhempia sekä yhdessä että erikseen. Keskustelu vain toisen vanhemman kanssa voi tuoda esille asioita, joita toisen vanhemman läsnä ollessa ei uskalleta tai haluta tuoda esille. Vanhempien yhteiskeskustelujen avulla saadaan tietoa vanhempien välisestä dynamiikasta ja yhteistyökyvystään. Olosuhdeselvitys keskittyy kuitenkin lapsen asioihin, joten keskustelu vanhempien parisuhteesta tulisi suunnata vanhempien kykyyn toimia huoltajina. Parisuhteeseen liittyvää puhetta tulee kirjata olosuhdeselvitykseen vain, jos se on asian ratkaisun kannalta merkityksellistä.



¹⁶⁰ Aaltonen 2020, 333-334.

¹⁶¹ Hansson-Anttonen ym. 2021, 32.

Kuvio 6: Arvioitaessa vanhemman kykyä toimia lapsen huoltajana voidaan esittää esimerkiksi nämä kysymykset.¹⁶²

Kun olosuhdeselvittäjät tapaavat lapsen henkilökohtaisesti, he kertovat lapselle hänen oikeudestaan tulla kuuluksi. Lapsella on oikeus kertoa hänen mielipiteensä, mutta se ei kuitenkaan ole hänen velvollisuutensa, jos hän ei jostain syystä halua. Lapselle kerrotaan myös hänen mahdollisuudestaan tulla kuuluksi tuomioistuimessa. Kaikki lapsen kanssa käytävä keskustelu kirjataan olosuhdeselvitykseen. Lapsen kanssa käydään läpi hänen elämäntilanteestaan, kuten esimerkiksi päivärytmi kotona, päiväkotitai koulu, vanhemmat, perheet ja toiveet. Olosuhdeselvittäjät keskustelevat lapsen kanssa tulevaisuudesta ja erilaisista konkreettisista vaihtoehtoista liittyen asumiseen ja tapaamisoikeuteen. Selvittäjät käyttävät tiedonkeruun menetelmänä lapsen tapaamisessa havainnointia eli observointia tapana saada tietoja ympäristöstä, henkilöstä, viestinnästä, tottumuksista ja taidoista. Lapsen henkilökohtaisen tapaamisen jälkeen selvittäjät arvioivat lapsen ilmaisutapaa, emotionaalista tilaa, kontaktin laatua ja iänmukaista kehitystasoa. Lapsen henkilökohtaisessa tapaamisessa tulee huomioida, ettei lapsen yksittäiset vastaukset ole niin merkityksellisiä kuin useat saman suuntaiset vastaukset ja esimerkiksi tiedot muilta lasta tuntevilta tahoilta, kuten päiväkodista ja koulusta. Lapsen henkilökohtainen tapaaminen kuitenkin auttaa selvittäjiä havainnoimaan lapsen kasvua ja kehitystä tukevia suosituksia. Lapsen ilmaisua voi rajoittaa lojaliteettiristiiri, sillä riita on lapsen vanhempien välillä. On olosuhdeselvittäjien harkinnassa, tavataanko lasta yhden vai useamman kerran. Tapaaminen tulee aina toteuttaa lapsen ikä ja kehitystaso huomioiden. Olosuhdeselvittäjät voivat käyttää lapsen ikätasoa vastaavia työvälineitä keskustelun tukena, kuten keskustelurunkoa tai haastattelulomaketta. Yleensä lapsen henkilökohtainen tapaaminen pidetään sosiaalitoimen tiloissa, missä on tarvittavat tilat ja välineet. Tarvittaessa tapaaminen voidaan toteuttaa myös lapselle tutussa paikassa. Ei ole kuitenkaan asianmukaista selvittää lapsen mielipidettä kotikäynnillä toisen vanhemman luona.¹⁶³

8.3 Elämäntilanteiden selvittäminen

Olosuhdeselvitys sisältää tietoja lapsen elinolosuhteista ja perheen tilanteesta. Lapsen ja vanhempien elämäntilanteella on väliä tuomioistuimen päättäessä etenkin lapsen tapaamisista ja asumisesta mutta usein myös huollosta. Sosiaalitoimi voi kerätä tietoja perheestä jo ennen tapaamista ennalta lähetettävän lomakkeen avulla. Koska olosuhdeselvityksen on tarkoitus antaa tuomioistuimelle tietoja lapsen edun arvioimiseksi, vanhempien elämäntilanteita ja olosuhteita selvitetään lapsen näkökulmasta. Kun olosuhdeselvittäjät keräävät ja käsittelevät

¹⁶² Aaltonen 2020, 337.

¹⁶³ Hansson-Anttonen ym. 2021, 33.

vanhempien taustatietoja, heidän tulee muistaa lähestyä asiaa hypoteesin kautta eli huomioida kaikki kysymysasettelujen mahdolliset selitykset. Tilanteessa, jossa toisella vanhemmalla väitetään olevan päihdeongelma eikä vanhempi itse tätä myönnä, tulee hankkia mahdollisesti päihdeongelmaa tukevia tietoja mutta myös vaihtoehtoisia hypoteeseja tukevia tietoja. Näitä tietoja voivat olla vanhemman itse kertoman lisäksi viranomaistiedot, kuten poliisinrikosrekisteri, sosiaalihuollon tiedot ja terveystiedot. Päihdeongelmaa vastaan olevia tietoja tulee myös etsiä aktiivisesti, eli kerättyjä tietoja tulee arvioida neutraalisti ja objektiivisesti. Vaihtoehtoinen selitys vanhemman päihdeongelmasta voisi esimerkiksi olla, että toinen vanhempi tulkitsee toista vanhempaa negatiivisesti ja tekee ilmoituksia viranomaisille mustavalkoisten näkemystensä perusteella. Jotta voidaan laatia hyviä vaihtoehtoisia selityksiä, tulee selvittää mahdollisimman tarkasti ja konkreettisesti mihin toisen vanhemman väite tai epäily perustuu. Väite voi perustua esimerkiksi siihen, että vanhempi on usein nähnyt toisen vanhemman päihtyneenä, lapsi on puhunut asiasta tai koulu on ilmoittanut huolensa asiasta. Jos selviää, että lapsi on puhunut asiasta, tulee selvittää kenelle on puhunut, mitä on puhunut ja minkälaisessa yhteydessä on puhunut asiasta.¹⁶⁴

Tiedot olosuhdeselvitykseen tulee koota tuomioistuimen olosuhdeselvityspyynnöstä ja tilanteesta riippuen. Tietoja, jotka ovat merkitty riidattomiksi tai ne selviävät tuomioistuimen asiakirjoista, ei ole tarpeen selvittää. Lapsen edun arvioimiseksi tietoja tulisi kerätä mahdollisimman laajasti eri asioista. Kotikäynnillä kerätään tietoa asuinolosuhteista, jolloin kiinnitetään huomioita muun muassa asunnon kokoon, sijaintiin, asumisen pysyvyyteen, asunnon sijaintiin suhteessa lapsen kouluun tai päiväkotiin, siisteyteen, lapsen omaan tilaan ja asunnon asukkaisiin. Olosuhdeselvityksessä tulee käydä ilmi, minkälainen vanhemman arki on. Vanhemman arkeen kuuluu hänen työ- tai opiskelupaikkansa, työajat ja taloudellinen tilanne. Vanhemman arjen lisäksi lapsen arjen käytännön järjestelyt ovat tärkeää tietoa asian ratkaisemisen kannalta. Lapsen arkeen liittyy kuljetukset, kuka hoitaa yhteydenpidon päiväkotiin, kouluun tai harrastukseen sekä vanhemman suhtautuminen ja tukeminen lapsen harrastuksiin. Selvityksessä on tärkeää käydä ilmi, minkälainen on vanhemman terveydentila, jotta voidaan arvioida sen mahdollinen vaikutus lapsesta huolehtimiseen. Myös päihteidenkäyttö ja muut riippuvuudet tulee ottaa puheeksi vanhempien sekä vanhempien mahdollisten uusien puolisoien kanssa. Päihteidenkäytön lisäksi on oleellista selvittää, onko vanhemmalla merkintöjä sellaisista lainrikkomuksista, joilla on merkitystä lapsen asumisen, tapaamisten tai huoltajuuden kannalta. Olosuhdeselvityksessä on tärkeää selvittää myös vanhemman kasvatusperiaatteet sekä vanhemman näkemykset lapsen uskonnosta ja sen harjoittamisesta. Vanhempien on hyvä kertoa heidän läheisverkostostaan, jotta selvitykseen saadaan kirjattua, miten vanhempi pystyy tukemaan lapsen ja läheisverkoston suhdetta sekä suhdetta ja yhteydenpitoa lapsen toiseen vanhempaan. Jos lapsella on lastensuojelun tai perhesosiaalityön asiakkuus,

¹⁶⁴ Hansson-Anttonen ym. 2021, 34.

tuomioistuimen tulee saada olosuhdeselvityksen kautta tietoon lastensuojelulliset huolenaiheet sekä niihin saadut tukitoimet. Olosuhdeselvittäjien ja mahdollisten muiden perheen kanssa työskennelleiden viranomaisten havainnot vanhemman ja lapsen välisestä vuorovaikutuksesta ja kiintymyssuhteesta ovat tärkeä tulla selvityksen kautta ilmi. Näiden kaikkien tietojen lisäksi olosuhdeselvittäjät voivat selvittää tapauskohtaisia erityisiä huomioita juuri tähän lapseen/perheeseen liittyen sekä muita tuomioistuimenpyytämiä seikkoja, kuten lapsen suhde vanhemman uuteen puolisoon.¹⁶⁵

Aikaisemmin lapsilainsäädäntö oli erittäin puutteellista ja hajanaista. Useissa eri laeissa oli säännöksiä koskien lapsen asemaa ja vanhemmuutta, kuten vuoden 1734 naimakaarella ja perintökaarella. Nämä oli perustana myöhemmin tulleille lapsen asemaa ja vanhemmuutta koskeville säädöksille holhouslaissa (34/1898) ja avioliittolaissa. Täydentäviä säännöksiä löytyi myös lastensuojelulaista, mikä mahdollisti holhouslakia laajemman puuttumisen perheen anatomiaan. Pohjoismaiden Neuvosto hyväksyi vuonna 1982 suosituksen siitä, että ruumiillinen kurittaminen kielletään pohjoismaissa. Suomi ja Ruotsi olivat ensimmäisiä valtioita, jotka kielsivät lapsiin kohdistuvan kuritusväkivallan. Suomen komitea julkaisi vuonna 1980 mietinnössään, että lapsen ruumiillinen kurittaminen ja häneen kohdistuva henkinen väkivalta tuli ehdottomasti kieltää. Rikoslaki määrittelee 21 luvun 5§:ssä pahoinpitelyn ruumiilliseksi väkivallaksi, joka vahingoittaa toisen terveyttä, aiheuttaa toiselle kipua tai saattaa toisen tiedottomaan tai muuhun vastaavaan tilaan. Rikoslain uudistuksen jälkeen vuonna 2011 tuli voimaan 21 luvun 16 §, minkä mukaan muutoksen (441/2011) jälkeen alaikäiseen ja läheiseen kohdistetut lievät pahoinpitelyt ovat aina virallisen syytteen alaisia. LOS 29 artikla velvoittaa valtion huolehtimaan siitä, että lasta suojellaan väkivallalta ja muulta huonolta kohtelulta, kun hän on vanhempiansa hoidossa. Hallituksen esityksen HE 88/2018 mukaan valtion on ryhdyttävä kaikkiin asianmukaisiin lainsäädäntötoimiin suojellakseen lasta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta silloin kun hän on vanhempiansa, muun laillisen huoltajansa tai kenen tahansa muun hoidossa.¹⁶⁶

Lapset voivat kokea perheessä vanhempien väkivallan näkemistä, kuulemista tai itse väkivallan kohteeksi joutumista. Suomessa tästä käytetään käsitettä perheväkivalta, joka siis tarkoittaa perheen sisällä tapahtuvaa väkivaltaa. Perheen sisällä väkivalta voi olla molemminpuolista tai vaan toiseen vanhempaan kohdistuvaa parisuhdeväkivaltaa tai vanhempien kohdistamaa väkivaltaa lapseen. Käsite perheväkivalta jättää epäselkeäksi, onko väkivalta kohdistunut vain vanhempien välillä vai myös vanhempien ja lapsen välillä. Muissa pohjoismaissa käytetään selkeämpiä käsitteitä, joista selviää tarkemmin uhri ja tekijä.¹⁶⁷ Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisussa on todettu, että vanhempien välinen väkivalta lisää lapsen kohdistuvan väkivallan

¹⁶⁵ Hansson-Anttonen ym. 2021, 34.

¹⁶⁶ HE 88/2018 vp, 18 ja 35.

¹⁶⁷ Mattila 2013, 103-105.

riskiä. Lapsiuhritutkimuksen mukaan kuritusväkivalta on vähentynyt Suomessa merkittävästi viimeisten 20 vuoden aikana. Eniten väkivalta on vähentynyt lievemmissä teoissa eli niissä, joita on aiemmin kutsuttu ruumiilliseksi kuritukseksi, kuten töniminen, tukistaminen ja piiskaaminen. Tutkimuksen mukaan yhdeksäsluokkalaisista lapsista on vuoden 2010 vuoden aikana kokenut 8 prosenttia lievää väkivaltaa. Tytöt raportoivat kokemuksia 12 prosenttia ja pojat 5 prosenttia. Jotta voidaan löytää tehokkaat keinot väkivallan vähentämiseksi, tulee tuntee väkivallan taustalla olevat syyt. Suomessa väkivallan käyttö kasvatuksessa voidaan jakaa kolmeen osaan. Ensimmäinen syy on vanhemman väsymyksen ja uupumuksen aiheuttama itsehillinnän menettäminen. Toisena syynä ovat vanhemman mielenterveys- tai päihdeongelmat, jotka aiheuttavat lapsen väkivaltaisen käsittelyn. Viimeisenä syynä on vanhemman ajatus siitä, että hän on oikeutettu käyttämään väkivaltaa johdonmukaisesti kasvatuksessa apuna. Kun vanhempi lyö lastaan uupumuksen ja väsymyksen takia, vanhempi usein tiedostaa tehneensä väärin ja katu tekoaan. Tällaisten tilanteiden ehkäisemiseksi vanhemman kuormitusta voidaan vähentää, esimerkiksi lapsiperheiden kotipalvelulla tai muulla arkea helpottavalla tuella ja ohjauksella. Mielenterveysongelmasta tai päihdeongelmasta johtuvan vanhemman väkivaltaiset kasvatusten menetelmät tulee kitkeä pois vanhemman hoidolla ja kuntoutuksella. Lapsen olosuhteet tulee selvittää tarkoin ja tarvittaessa turvautua lastensuojelun toimenpiteisiin. Jos vanhempi luulee väkivallan lasta kohtaan olevan oikeutettua, hän ei joko tiedä sen olevan haitaksi lapselle tai hän toimii tietoisesti lainvastaisesti. Jos kyseessä on eri kulttuurista tulleesta vanhemmasta, tulee häntä valistaa erilaisesta kasvatustavasta sekä antaa tukea ja neuvontaa kasvatuserätyöväkivallan korjaamiseen.¹⁶⁸

Huoltoriidoissa perheen sisäinen väkivalta nousee esille eri tavoilla. Usein väkivalta ja väkivallan uhka tulee kuitenkin esille vanhemman omien vaatimusten perusteluissa. Perusteissa väkivalta voidaan esittää esteenä esimerkiksi lapsen yhteishuollolle tai perustelle, että tapaamiset tulisi järjestää valvotusti. Vaikka väitteen tekijälle ei ole esittää todisteena esimerkiksi poliisiraportteja tai lääkärinlausuntoja, väite väkivallasta tulee ottaa vakavasti. Perheen sisäinen väkivalta on hyvin hankala tunnistaa jopa asiantuntijan toimesta ja monesti se voi jäädä piiloon oikeudenkäynnissä. Tulee kuitenkin muistaa, että oikeudenkäynnissä voidaan esittää myös aiheettomia väitteitä väkivallasta. Huoltoriidoissa vanhemmat saattavat tarkoituksella tehdä toisistaan rikosilmoituksia, jotta tuomioistuimien saisi toisesta vanhemmasta kielteisen kuvan. Perheen sisällä tapahtuneella väkivallalla voi olla monia vaikutuksia lapseen. Pelkästään väkivallan näkeminen ja kuuleminen on omiaan vahingoittamaan lasta ja hänen perusturvallisuuttaan. Väkivallan näkeminen ja kuuleminen voi vaikuttaa lapseen yhtä paljon kuin henkilökohtainen väkivaltakokemus. Lapsilla, jotka ovat nähneet tai kuulleet väkivaltaa on yleensä todettu sekä fyysisiä että psyykkisiä oireita. Lapsen kokemukset väkivallasta vaikuttavat monella tapaa hänen suhteeseensa vanhempiansa. Lapsi voi pelätä

¹⁶⁸ Sosiaali- ja terveysministeriö 2010:7, 17-18 ja 26.

väkivaltaista vanhempaansa ja suojella väkivallan kohteeksi joutuvaa vanhempaa. Osa lapsista voi kokea tilanteen myös toisinpäin, jolloin lapsi voi ihailla väkivaltaisesti käyttäytyvää vanhempaansa. Lapsi, joka on kokenut väkivaltaa voi alkaa itse käyttäytyä aggressiivisesti, epäsoσιαalisesti tai muuten ongelmallisesti. Väki­valta voi myös vääristää lapsen käsitystä oikeasta ja väärästä, aiheuttaa heikon itseluottamuksen ja itsearvostuksen sekä vaikuttaa kielteisesti lapsen kognitiiviseen ja älylliseen kehitykseen. Väki­vallan vahingolliset vaikutukset psyykkiseen terveyteen voi aiheuttaa lapselle ahdistusta tai masennusta.¹⁶⁹ Väki­vallan lisäksi myös suuret muutokset lapsen elämässä, lapsen traumaattinen tai kaoottinen tausta tai erilaiset somaattiset häiriöt voivat kaikki vaikuttaa lapsen käytökseen ja aiheuttaa ulos- ja sisäänpäin suuntautuvaa psyykkistä oireilua. Lapsen kohdistuva väki­valta ja laiminlyönti, mielenterveys- ja päihdeongelmat perheessä, vanhemman vankeustuomio ja vanhempien välisen väki­vallan todistaminen luetaan kaikki haitallisiin lapsuuden ajan kokemuksiin. Vanhemman päihteiden käyttö aiheuttaa puutteita lapsen arjessa ja se voi vaikuttaa lapsen perushuolenpitoon ja sitä kautta terveyteen. Vanhemman päihdeongelma vaikuttaa usein myös lapsen koulunkäynnin vaikeuksiin, lapsen omaan päihteiden käyttöön nuorena ja vanhemman ja lapsen väliseen vuorovaikutukseen. Haitalliset lapsuuskokemukset kasaantuvat ja usein yhden alueen ongelmat lisäävät riskiä myös muille haitallisille kokemuksille, esimerkiksi vanhempien päihdehäiriö voi lisätä lapsen kohdistuvan väki­vallan riskiä. Mitä enemmän lapsen elämässä on haitallisia kokemuksia, sitä suurempi on erilaisten haittavaikutusten riski. Vaikutukset lapsuuden haitallisista kokemuksista ylettyvät pitkälle aikuisikään saakka sekä psyykkisessä että fyysisessä terveydessä ja toimintakyvyssä. Monet tekijät, kuten esimerkiksi lapsen ikä, sukupuoli, ympäristö, perinnölliset tekijät ja haitallisten kokemusten luonne, kesto ja lukumäärä vaikuttavat yksilötasolla siihen, miten haitalliset lapsuuden kokemukset vaikuttavat yksittäiseen lapseen.¹⁷⁰

Olosuhdeselvityksessä on tärkeää tarkastella lapsuuden haitallisia kokemuksia ja lapsen kokonaisvaltaista psyykkistä hyvinvointia läpi selvitystyön. Selvitystyössä on kuitenkin varottava vahvoja tulkintoja oireiden syistä etenkin, jos tarjolla ei ole kattavia terveydenhuollon selvityksiä eikä lapsi itse kerro kokemuksistaan, sillä mikään yksittäinen oire ei kerro siitä mitä lapsi on kokenut. Tilanne on eri silloin, kuin lapsi osaa itse yhdistää esimerkiksi väki­vallan pahaan oloonsa. On kuitenkin muistettava oireilun aikajanaa tutkittaessa, että psyykinen oireilu ei välttämättä ala heti vaikean tai traumaattisen kokemuksen jälkeen. Vanhempien erotessa lapsen sen aikaiset tai jälkeiset oireet voivat liittyä paljon aikaisempaan kokemukseen. Olosuhdeselvittäjien tulee lapsen oireiden alkuperää selvittäessä osata käyttää hypoteesiajattelua ja vaihtoehtoisten selitysmallien systemaattisista tutkimista. Selvitystyössä tulee huomioida, ettei lapsi välttämättä oireile ulkoisesti, vaikka kokisi huomattavaa haittaa. Myöskään

¹⁶⁹ Mattila 2013, 114 ja 121-122.

¹⁷⁰ Hansson-Anttonen ym. 2021, 38.

mikään yksittäinen oire ei kerro siitä, että lapsi olisi altistunut väkivallalle. Jokainen lapsi käyttäytyy eri lailla niin väkivallan kuin vanhempien eroon liittyvien oireiden osalta. Väkivallan ja pitkäkestoisen riitelyn vaikutuksia lapseen ei voida kokonaan erottaa toisistaan. Usein lasten ja nuorten yleiset psyykkiset oireet ovat myös väkivaltaan liittyviä oireita tai vanhempien eroon liittyviä sopeutumiskeinoja. Ilman kattavaa psykologista arvioita tai psykiatrista arvioita on olosuhdeselvittäjien vaikea yhdistää oireita tiettyyn tekijään, sillä lasten ja nuorten ahdistus-, pelko- ja masennusoireet ovat nykyisin niin yleisiä. Selvitystyössä tulee huomioida, että väkivallalle altistunut lapsi voi käyttää väkivallan kokemuksen vähättelyä tai kieltämistä sopeutumiskeinona.¹⁷¹

Lapsenhuoltolain mukaan vanhemman tulee suojella lasta kaikelta lapseen kohdistuvalta väkivallalta. Vanhemmat eivätkä muut huoltajat saa kohdistaa lapseen minkäänlaista väkivaltaa, huonoa kohtelua tai hyväksikäyttöä. Lapsenhuoltolain mukaan lasta on suojeltava myös vanhempien väliseltä väkivallalta, sillä tutkimusten mukaan se on erittäin haitallista lapsen kehitykselle, vaikka väkivalta ei kohdistuisi suoraan lapseen. Perheen sisällä voi esiintyä monenlaista väkivaltaa, yleisin väkivallan muoto on lähisuhteissa henkinen väkivalta. Henkinen väkivalta on erityisen vaikea tunnistaa, sillä siitä ei jää fyysisiä vammoja. Henkinen väkivalta voi aiheuttaa lapsessa väkivaltaisen vanhemman pelkoa. Olosuhdeselvityksessä on tärkeää tunnistaa henkinen väkivalta, jotta tilanne pystytään huolellisesti kartoittamaan. Henkisen väkivallan yksi muoto on vieraannuttaminen. Vieraannuttamista esiintyy eroriidoissa, jossa vanhemman vanhemmuutta sekä vanhemman ja lapsen kiintymyssuhdetta sabotoidaan. Tyypillisesti vieraannuttaminen toteutuu tapaamisten ja yhteydenpidon perusteettomana estämisenä tai toisen vanhemman mustamaalaamisena. Käsitettä vieraannuttaminen pidetään epätarkkana ja osin kiistanalaisena, ja sitä voidaan käyttää myös perusteettomasti. Suurimman osan tutkijoiden mielestä olisi parempi puhua vieraannuttavista toimintatavoista ja käyttäytymismalleista, eikä diagnoosiin rinnastettavasta oirekombinaatiosta. Vanhempi voi käyttäytyä, puhua tai toimia vieraannuttamistyyppisesti joko tietoisesti tai tiedostamattomasti. Olosuhdeselvityksessä on tärkeää kuvata, miten ja milloin vieraannuttamista on havaittu sekä selittykö lapsen tai vanhemman käyttäytyminen tai toiminta jollain muulla syyllä, kun vieraannuttamisella. Tämä on ainoa tapa saada selville, onko kyse vieraannuttamistyyppisestä käyttäytymisestä vai esimerkiksi perustellusta syytä suojata lasta pelon takia. Vieraannuttamiskäsitettä ei tule käyttää ollenkaan, jos lapseen kohdistuu väkivaltaa tai sen uhkaa ja tämä selittää vanhemman tai lapsen toiminnan. Näiden tilanteiden erottaminen on vaikeaa, ja vaatii huolellisen perehtymisen asiaan mahdollisimman laajan taustamateriaalin kanssa. Vieraannuttamisesta ei ole kyse tilanteissa, jossa lapsi haluaa itse etäännyä toisesta vanhemmasta tai vanhempi haluaa itse olla vähemmän vuorovaikutuksessa lapsen kanssa. Jotta lapsen turvallisuus ja tilanne voidaan hahmottaa, on tärkeää arvioida, minkälaisia haasteita ja riskejä vieraantuneen lapsen

¹⁷¹ Hansson-Anttonen ym. 2021, 39-40.

ja vanhemman suhteeseen liittyy. Kaikkein vakavin väkivalta, kuten henkilörikokset ja perhesurmat ovat harvinaisia mutta niiden riski on vanhempien eronyhteydessä koholla. Viranomais-
 ten tulee kiinnittää erityistä tarkkuutta tilanteisiin, joissa on läsnä samanaikaisesti useita riskitekijöitä, kuten aikaisempaa väkivaltaa, päihde- tai mielenterveysongelma ja äärimmäistä mustasukkaisuutta. Olosuhdeselvittäjällä on vastuu selvitystyössä ottaa puheeksi väkivalta ja selvittää perheen tilanne, jotta tuomioistuin pystyy ottamaan väkivallan huomioon ratkaisua pohtiessa. On tärkeää, että selvittäjällä on riittävä ymmärrys lähisuhdeväkivallasta ja sen haitallisista vaikutuksista lapseen.¹⁷²

Olosuhdeselvitystyössä on turvallisinta ottaa väkivalta puheeksi kummankin vanhemman yksitällisellä tapaamisella. Ennen tapaamista selvittäjän on hyvä etsiä mahdollisimman paljon taustatietoa siitä, onko perheessä ollut väkivaltaa. Lastensuojelulla voi olla paljon olemassa olevaa tietoa lapsesta ja hänen perheestään. Tietojen avulla olosuhdeselvittäjä saa paremmin luotua kokonaiskuvan tilanteesta, sillä usein vanhempien kertoma tapahtumista eroaa todellisuudesta huomattavasti. Selvittäjän tulee olla rohkea, aloitteellinen ja luottaa omaan ammattitaitoon, jotta hän voi kysyä väkivallasta suoraan, kuunnella ja kartoittaa tilanne rauhassa. Tilanteessa voi käyttää apuna lähisuhdeväkivallan suodatin- ja kartoituslomaketta, mikä soveltuu hyvin käytettäväksi olosuhdeselvitystyössä. Jos selvitystyön aikana väkivalta nousee esille, olosuhdeselvittäjän tulee huolehtia siitä, että osapuolet pääsevät tarvitsemiensa palveluiden pariin. Tilanteen ollessa akuutti väkivallan uhrin ja lapsen voi ohjata turvakotiin. Väkivaltaisen vanhemman voi motivoida matalan kynnyksen palveluihin, kuten väkivallan katkaisuojelmaan. Jotta lapsen etu ja turvallisuus pystytään arvioimaan, tulee perheessä esiintynyt väkivalta kirjattava tarkasti olosuhdeselvitykseen. Tuomiot ja lähestymiskiellot kirjataan sellaisinaan selvitykseen. Väkivaltaväitteistä olosuhdeselvitykseen kirjataan, kuka on väittänyt ja mitä on väittänyt, kuka pelkää ja ketä pelkää. Mahdolliset palvelukäynnit avun saamiseksi ja lääkärintodistukset kirjataan myös selvitykseen. Salassa pidettävien tietojen takia, tulee harkita mitkä tiedot ovat asiassa oleellisia, ja vain ne tulee kirjata selvitykseen.¹⁷³

9 Sosiaalityöntekijöiden haastattelu

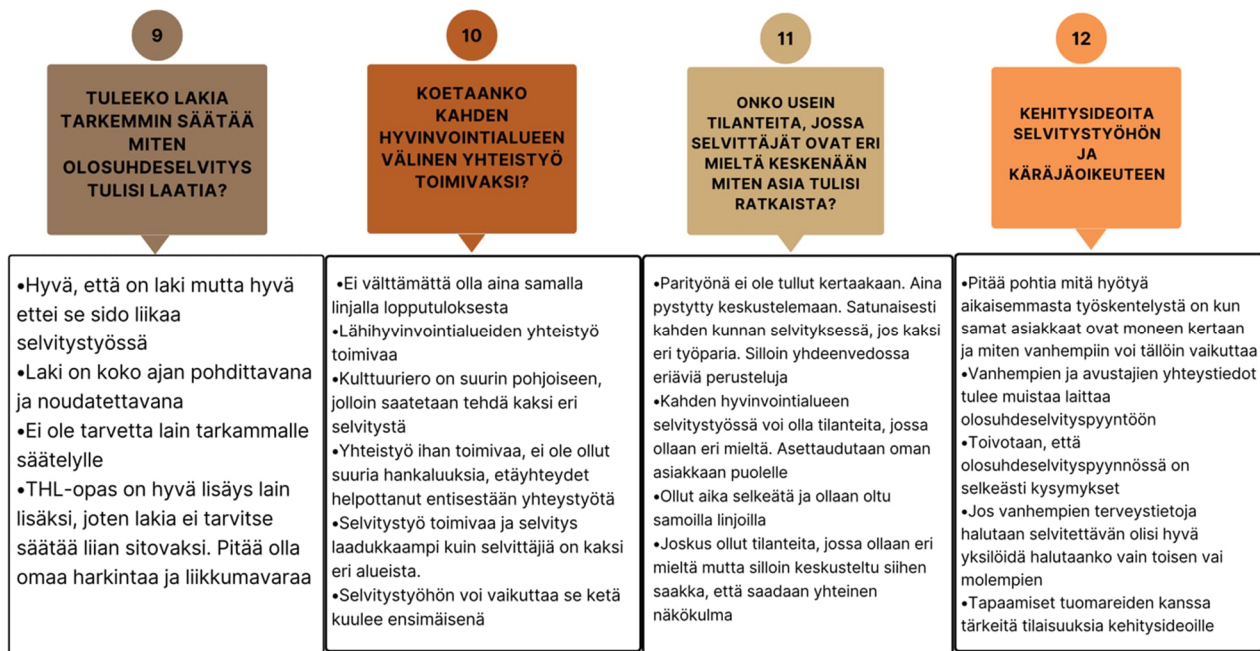
Opinnäytetyöni aikana haastattelin sosiaalityöntekijöitä Uudenmaan alueelta. Sosiaalityöntekijät olivat haastattelun aikana tehneet olosuhdeselvityksiä kahdesta vuodesta yli kymmeneen vuoteen. Tutkimusmenetelmäksi valitsin laadullisen tutkimuksen teemahaastattelut, sillä tavoitteenani oli käsitellä tiettyjä aiheita rajaamatta niitä kuitenkaan liikaa etukäteen.

¹⁷² Hansson-Anttonen ym. 2021, 40-42.

¹⁷³ Hansson-Anttonen ym.2021, 42-43.

Lähtökohtana oli, että haastateltava sai kertoa omat näkemyksensä työkokemuksensa perusteella. Haastatteluja varten olin yhteydessä eri hyvinvointialueisiin sähköpostitse ja pyysin ilmoittautumaan vapaaehtoiseen haastatteluun opinnäytetyötä varten. Haastattelut toteutettiin Teams-etäyhteyden välityksellä ja jokaiselle haastattelulle varattiin 15-45 minuuttia. Haastattelussa oli kolmeen eri teemaan liittyviä kysymyksiä: vanhempien ja lapsen tapaaminen, kansainväliset tilanteet ja yhteistyön toimivuus. Alla olevista taulukoista käy ilmi kaikki 12 haastattelukysymystä ja haastateltavien vastauksia kysymyksiin.

<p>1</p> <p>KUINKA MONTA KERTAA OLOSUHDESELVITTÄJÄ TAVALLISESTI TAPAA LASTA?</p>	<p>2</p> <p>ONKO SYYTÄ TAVATA MUITA LAPSELLE LÄHEISIÄ HENKILÖITÄ ESIMERKIKSI ISOVANHEMPIA?</p>	<p>3</p> <p>MINKÄLAISISSA TILANTEISSA VANHEMMAN TAPAAMINEN JÄRJESTETÄÄN ETÄYHTEYDEN VÄLITYKSELLÄ?</p>	<p>4</p> <p>MITEN AIKUISTEN ALKOHOLIN JA HUUMEIDEN KÄYTTÖÄ SELVITETÄÄN?</p>
<p>Kaikkien haastateltavien vastauksista tuli esiin, että lasta tavataan normaalisti noin kolme kertaa selvitystyön aikana. Lasta tavataan yleensä molempien vanhempien kotikäynnillä sekä kotikäyntien jälkeen kerran perhekeskuksen toimistolla. Lasta voidaan tarvittaessa kuulla toimistolla myös toisen kerran, jos kyseessä on oikein riittävä tilanne.</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Jos lapsi on asunut isovanhempien kanssa, isovanhempia on voitu tavata •Harvinaisissa tapauksissa tavattu isovanhempia tuomarin pyynnöstä. Isovanhemmat voivat kuitenkin olla mukana kotikäynneillä, jos molemmat vanhemmat hyväksyvät sen •Vanhempien avopuolisoita voidaan kuulla, jos liittyvät lapsen olosuhteisiin ja ovat vakiintuneita 	<ul style="list-style-type: none"> •Jos etäisyydet ovat pitkiä, ei voida vaatia vanhemman tuloa paikanpäälle •Työntekijöiden turvallisuuden takia järjestetyt etätapaamiset ovat tosi harvinaisia •Selvitystyön ensimmäinen ja viimeinen tapaaminen voidaan järjestää etänä aikataulujen ja matkojen takia. •Kotikäynnit erittäin harvoin etänä, mahdollisia silloin kuin on aikaisempi olosuhdeselvitys tehty •Poikeustilanteissa, kuten korona aikana •Kahden hyvinvointialueen yhteistyön aikana 	<ul style="list-style-type: none"> •Viranomaistiedot tarkistetaan esimerkiksi poliisin ja lastensuojelun asiakirjat •Päihdeklinalikalle lähetetään tietopyyntö •Alkutapaamisella keskustellaan hoitokontakteista •Pyydetään terveystietojen potilastiedot, joista näkyy päihde- ja mielenterveystiedot •Kotikäynnillä katsotaan onko asunto sovelias ja tapaamisilla havainnoidaan vanhempaa
<p>5</p> <p>MITÄ TEHDÄÄN TILANTEISSA, JOISSA VANHEMPI EI VASTAA YHTEYDENOTTOIHIN?</p>	<p>6</p> <p>MITEN KANSAINVÄLISET ASIAT HOIDETAAN, JOS TOINEN VANHEMPI ASUU TOISESSA MAASSA?</p>	<p>7</p> <p>MITEN KANSAINVÄLISET ASIAT HOIDETAAN SUOMEN RAJOILLA?</p>	<p>8</p> <p>ONKO KÄRÄJÄOIKEUDEN PYYNNÖISSÄ USEIN ASIOITA, JOITA SELVITTÄJÄT EIVÄT PYSTY SELVITTÄMÄÄN JA MITÄ NÄMÄ ASIAT OVAT?</p>
<ul style="list-style-type: none"> •Ei ole tullut ikinä tällaista tilannetta vastaan •Yritetään soittaa, laittaa sähköpostiviestiä, tekstiviestiä ja postia •Yritetään olla asiakkaan asianajajaan yhteydessä •Vapaaehtoisista, joten jos ei saada yhteyttä tehdään johtopäätös selvitykseen, kirjataan miten yritetty tavoitella, pyydetään viranomaistiedot 	<ul style="list-style-type: none"> •Jos vanhempi oleskelee Suomessa häntä voidaan tavata mutta ei voida nähdä olosuhteita tai viranomaistietoja •Ei yhtenäistä olosuhdeselvitystä vaan hoidetaan paikallisesti •Ei ole ollut ikinä kansainvälistä tilannetta, pitää keskustella tiimissä •Ei ole juurikaan ollut kansainvälisiä tilanteita, oheishuollossa enemmän •Teamsin kautta voidaan tavata ulkomailla asuvaa vanhempaa 	<ul style="list-style-type: none"> •Ei ole ikinä ollut kansainvälistä tilannetta •Tällaista tilannetta ei ole tullut vielä vastaan •Voidaan tavata vanhempaa mutta ei saada muita tietoja 	<ul style="list-style-type: none"> •Välillä erikoisia asioita, mitkä eivät kuulu sosiaalityöntekijän työnkuvaan mutta aika harvinaista •Pyydetään selvittämään asioita, joita voidaan selvittää vain ihmisten kertomusten perusteella •Ei kovin usein, joskus spesifejä asioita, joita selvityöntekijä ei pysty suoraan sanomaan esimerkiksi vieraannuttaminen. •Psykoogin tutkimuksia pyydetty, ei kuulu selvitysohkentelyyn •Yleensä vain sellaisia asioita mitä pystytään selvittämään



10 Johtopäätökset

Lasten oikeuksista on kirjoitettu oikeustieteessä vasta pari kymmentä vuotta, joten se on teema hyvin tuore. Oma oikeudenalana lapsioikeuden katsottiin syntyneen 1970-80 luvuilla, jolloin säädettiin laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta sekä lastensuojelulaki. Lakien myötä lapsi alettiin nähdä yksilönä eikä vain perheen jäsenenä. Lapsen oikeuksien kehitys on ollut vahvasti yhteydessä ihmisoikeuksien kehitykseen. Lapsen oikeuksien sopimus on vaikuttanut laajasti ympäri maailmaa lapsen oikeudelliseen asemaan sekä lapsen oikeuksia koskeviin yleisiin oppeihin. Lapsioikeus onkin rakentunut lapsen oikeuksien sopimuksen ympärille. Sopimuksen artikloihin on jälkeenpäin kirjattu monia samoja elementtejä, kun lapsenhuoltolakiin. Lapsenhuoltolain uudistuksen 2019 vuoden jälkeen käsitys lapsen asemasta ja perheestä muuttui yhdessä perherakenteiden kanssa. Uudistuksessa korostettiin lapsen etua ja lapsen osallisuuden vahvistamista, ja niistä tulikin lapsenhuoltolain peruseriaatteita. Uudistuksen myötä vuoroasumiselle annettiin säännökset, lapsen osallisuutta korostettiin, lapselle annettiin oikeus ilmaista mielipiteensä ja näkemyksensä itseään koskevissa asioissa ja kansainvälinen osallisuus turvattiin. Uudistus täsmensi monia säännöksiä, mutta ne antavat edelleen liikkumavaraa tuomioistuimelle päätöksenteossa. Voidaan kuitenkin todeta että, lapsen edun käsite on aiheuttanut ongelmia kirjallisuudessa sen avoimuuden ja joustavuuden takia. Tuomioistuimen tulee ottaa lapsen etu huomioon tehdessään päätöksiä koskien lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta. Ilmaisuu on kuitenkin tulkinnanvarainen ja sen merkitys vaihtelee eri tilanteissa. Lapsen edun käsite vaihtelee esimerkiksi lapsen oikeuksien sopimuksessa ja lapsenhuoltolaissa. Oikeuskirjallisuudessa käsitettä on systematisoitu jaoteltu, jotta sen eri ulottuvuuksia voidaan havainnollistaa.

Lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevan asian vireille tullessa tuomioistuimeen, voi tuomioistuin pyytää hyvinvointialueelta lapsenhuoltolain 16 §:n mukaisen selvityksen lapsen ja perheen olosuhteista. Sosiaalitoimi toimii tuomioistuinta avustavana viranomaisena ja laatii selvityksen siten, että tuomioistuimella säilyy mahdollisuus itsenäisesti arvioida asian ratkaisu. Todettakoon kuitenkin, että sosiaalitoimen rooli muuttui lapsenhuoltolain säätämisen jälkeen. Olosuhdeselvitys alettiin yhä enemmän mieltämään asiantuntijalausunnoksi ja tuomareiden päätäntävaltaa ja tehtäviä siirrettiin sosiaalitoimelle. Tuomarit kokivat, ettei heillä ollut tarpeeksi valmiuksia huoltoriitojen käsittelyyn juridisen koulutuksen perusteella. Tämän johdosta tuomareille järjestetään nykyisin säännöllisesti erilaisia koulutuksia, joten tilanne on muuttunut huomattavasti. Koulutusten avulla tuomarit ottavat nykyisin itsenäisemmän roolin asian käsittelyssä ja ratkaisemisessa, sillä heidän tietoisuutensa on kasvanut koskien huoltoriitoja.

Oikeudenkäynti on muuttunut paljon lapsenhuoltolain säätämisen jälkeen. Nykyisin tuomari saa paljon oikeudenkäynnissä sellaista tietoa suoraan vanhemmilta, jota 1980-luvulla hankittiin sosiaalitoimen avulla. Johtopäätöksenä voidaan todeta, ettei olosuhdeselvityksien tarve ole enää niin suuri mitä se on aikaisemmin ollut. Olosuhdeselvityksiä laaditaan usein silloin, kuin vanhemmilla on jo aikaisemmin ollut vireillä asioita oikeudessa tai vanhemmilla on päihde- tai mielenterveysongelmia. Lapsenhuoltolain uudistuksessa vuonna 2019 ei määritelty tavoiteaikaa olosuhdeselvityksen tekemiselle, vaikka selvitykseen kuuluva kohtuuttoman pitkä aika on ollut suuri ongelma. Uudistuksen myötä määräajan määrittäminen asetettiin tuomioistuimen tehtäväksi. Tuomioistuimen tulee huomioida määräaika asettaessa sosiaalitoimen resurssit, jolloin isoilla hyvinvointialueilla olosuhdeselvitys pitkittää huomattavasti oikeudenkäyntiä edelleen. Haastatteluiden vastauksien perusteella olosuhdeselvitystyötä koskeva laki koetaan tarpeeksi kattavaksi, eikä sen tarkemmalle säätelylle ole tarvetta.

Sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastustoimen uudistuksen myötä 1.1.2023 tuli voimaan hyvinvointialueet. Uudistus muutti lapsenhuoltolakia siten, että selvitys tulee hankkia kunnan sijasta hyvinvointialueelta. Opinnäytetyön haastatteluiden vastauksista voidaan johtopäätöksenä todeta, että hyvinvointialueiden välinen yhteistyö on sujunut ilman suuria ongelmia. Etenkin lähekkäisten hyvinvointialueiden yhteistyö koetaan toimivaksi. Haastatteluissa tuli kuitenkin ilmi, että aina hyvinvointialueet eivät ole keskenään samaa mieltä, ja suurimpia näkemyseroja on Pohjois-Suomen kanssa. Esille tuli myös, että oman hyvinvointialueen asiakasta saatetaan suosia enemmän kuin toisen hyvinvointialueen asiakasta. Ennen sote-uudistusta oli vaarana turvakiellon vaarantuminen, sillä asuinkunta määräsi olosuhdeselvityksen laativan kunnan. Nykyisin hyvinvointialueet eivät paljasta vanhemman tarkkaa asuinpaikkaa. Haastatteluiden vastauksista voidaan myös todeta, että olosuhdeselvitysten kansainväliset tilanteet ovat aika harvassa.

Lapsen kuuleminen on toteutettava lapsen ikä ja kehitystaso huomioon ottaen siten, että lapsen mielipide selvitetään hienovaraisesti niin ettei siitä ole haittaa lapsen ja hänen vanhempiensa väliselle suhteelle. Lapsen mahdollisuus tulla kuuluksi on pitkälle kehittynyt, sillä alkuperäisen lastensuojelulain mukaan lapsen kuulemista rajoitettiin tiukasti huoltoasioissa. Lapsen kuulemiseen ei ole asetettu ikärajaa, joten sosiaalitoimen ja tuomioistuimen harkintaan jää lapsen kuulemisen toteuttaminen. Lapsenhuoltolain uudistuksen myötä tuli kokonaan uusi 15a § koskien lapsen kuulemista tuomioistuimessa. Uudistus alensi kynnystä kaikenikäisten lasten henkilökohtaisen kuulemiseen mutta erityisesti 12-vuotta täyttäneiden. Lapsen kuulemiselle ei ole valtakunnallisesti yhteisiä menettelytapoja, joten lapsen kuuleminen ja kuulemistavat voivat vaihdella eri sosiaalitoimissa. Johtopäätöksenä voidaan todeta, että lapsen kuulemisen lähtökohtana on, että lasta kuullaan sosiaalitoimessa olosuhdeselvitystä tehtäessä mutta se on myös mahdollista tuomioistuimessa tarvittaessa. Suomessa lapsen kuuleminen sosiaalitoimessa on pääsääntö mutta muualla Euroopassa lapsia kuullaan useimmiten tuomioistuimessa. Olosuhdeselvittäjien haastatteluissa kävi ilmi, että lasta voidaan tavata monta kertaa sosiaalitoimessa tarpeen mukaan. Tämä ei ole mahdollista silloin, kun lasta kuullaan tuomioistuimessa.

Opinnäytetyön johtopäätöksenä voidaan todeta, että lapsen oikeudet ovat huomattavasti kehittyneet ja kehityksen vaikutus näkyy sosiaalitoimen ja tuomioistuimen työssä. Lapsen etu ja osallisuus otetaan ensisijaisesti huomioon olosuhdeselvitystyössä sekä tuomioistuimen ratkaisuissa. Tulee kuitenkin muistaa, että lapsen oikeudet ovat aina aikuisten määrittämiä. Lapsen edun tulee aina syrjäyttää vanhempien tarpeet, jotta lapsen etu ja osallisuus olisivat itseisarvoja.

Lähteet

Kirjallisuus ja artikkelit

Aaltonen, A. 2020. Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimessa. 2. painos. Helsinki: Edita.

Gottberg, E. 2011. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. 6. painos. Turku: Turun yliopisto.

Hakalehto-Wainio, S., Nieminen, L., Pajulammi, H., Koulu, S., Godzinsky, V., Mikkola, T., Mustasaari, S., Mäntylä, N., Pollari, K., Lohiniva-Kerkelä, M. & Iivonen, E. 2013. Lapsioikeus murroksessa. Viro: Lakimiesliiton kustannus.

Hakalehto, S., Toivonen, V., Pollari, K., Helander, M., Hirvelä, P., Salmela, J., Mikkola, T., Malinen, S., Linnanmäki, K. & Nylund, A. 2021. Lapsen oikeudet perheessä. Kauppakamari

Hansson-Anttonen, P., Kaivosoja, M., Kemppainen, O., Malia, M., Nieminen, K., October, M., Pakkanen, T., Tammela, S., Tervo, J., Vaitomaa, J., Viholainen, N. & Vilkkö, K. 2021. Opas lapsenhuoltolain mukaisen sosiaaliskunnan selvityksen laatimiseksi. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Helin, M. 2020. Suomen kansainvälinen perhe- ja perintöoikeus. 2. painos. Alma Talent.

Jokela, A. 2015. Pääkäsitteily, todistelu ja tuomio, Oikeudenkäynti 3. 2. painos. Alma Talent.

Stenvall, E., Tiitinen, L., Saarinen, L., Pollari, P. & Sirtamo, J. 2021. Lasten kuulemisen käsikirja lainvalmistelijoille. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Tolonen, H. & Linnanmäki, K. 2020. Uudistunut lapsenhuoltolaki. Helsinki: Alma Talent.

Uusitalo, K., Väisänen, T., Mattila, T., Nieminen, A., Mohsen, M. & Puro, K. 2013. Lapsen asema kansainvälistyvässä maailmassa. Helsinki: Helsingin hovioikeus.

Virallislähteet hallituksen esitykset

HE 114/2004 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle riita-asioiden sovittelua ja sovinnon vahvistamista yleisissä tuomioistuimissa koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 224/1982 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta sekä niihin liittyvien lakien muuttamisesta.

HE 252/2006 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle lastensuojelulaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 44/2002 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

HE 88/2018 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeksi.

LaVM 12/2018 vp. Lakivaliokunnan mietintö 12/2018 hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

LaVM 4/2005 vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä riita-asioiden sovittelua ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa koskevaksi lainsäädännöksi.

Muut lähteet

Euroopan neuvoston ohjelma. 2010. Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä. Euroopan neuvoston ministerikomitea. Viitattu 17.3.2023. <https://op.europa.eu/fi/publication-detail/-/publication/5f031e5d-9f09-11e5-8781-01aa75ed71a1>

Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke. 2007 (päivitetty 2009). Lapsen huolto, tapaamisoikeus ja elatus. Viitattu 12.3.2023. https://oikeus.fi/hovioikeudet/helsinginhovioikeus/material/attachments/oikeus_hovioikeudet_helsinginhovioikeus/karajaoikeuspainotteistenlaatuhankeidenraportit/2007/adfxFnZrb/Lapsen_huolto_tapaamisoikeus_ja_elatus.pdf

Lapsen elatus ja huolto sekä vanhemmuuden selvittäminen. 2020. Tilastoraportti 31/2021. Terveyden ja hyvinvoinninlaitos. Viitattu 10.2.2023. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/143118/Tr31_21.pdf?sequence=4&isAllowed=y

Lapsivaltuutettu. 2020. Lapsivaltuutetun vuosikirja. Lapsen etua etsimässä. Suomi: Lapsiasia-valtuutetun toimiston julkaisuja. Viitattu 15.1.2023 <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162991/LAPS-vuosikirja-2020-FI.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Sosiaali- ja terveydenhuollon ja pelastustoimen uudistus. 2022. Mikä on sote uudistus? Viitattu 24.4.2023. https://soteuudistus.fi/uudistus-lyhyesti-Viitattu_24.4.2023.

Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja. 2010. Älä lyö lasta! Kansallinen lapsiin kohdistuvan kuritusväkivallan vähentämisen toimintaohjelma 2010-2015. Valtioneuvosto. Viitattu 4.4.2023.

https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/72366/STM_Jul_1007_%EF%BF%BDI%EF%BF%BD_ly%EF%BF%BD_verkko.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Sosiaali- ja terveysministeriön kuntainfo. 2019. Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta anetuin lain muuttamisesti voimaan 1.12.2019. Helsinki: Valtioneuvosto. Viitattu 30.3.2023. https://stm.fi/documents/1271139/11628549/Kuntainfo_5-2019_verkkoon.pdf/87226381-3509-455f-4762-df0f4bfa6b3a/Kuntainfo_5-2019_verkkoon.pdfn

Suomen Psykologiliitto. Suomen Psykologiliitto ry:n lausunto lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lain uudistamisesta. 2017. Viitattu 1.4.2023. <https://www.psyli.fi/suomen-psykologiliitto-ryn-lausunto-lapsen-huoltoa-ja-tapaamisoikeutta-koskevan-lain-uudistamisesta/>

Valkama, E. & Litmala, M. 2006. Lasten huoltoriidat käräjäoikeuksissa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 224. Viitattu 5.2.2023. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152456/224_Valkama_Litmala_2006.pdf?sequence=2

Oikeuskäytäntö

KKO: 2004:79

EOA 01.08.2017 dnro 2831/2016

VN/5623/2019. Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettuun lakiin liittyvien asetusten muuttamista koskevat valtioneuvoston asetukset. Muistio.

CRC/C/15/Add.272. Committee on the Rights of the Child: Concluding Observations, Finland. 30.09.2005.

CRC/C/GC/12. Committee on the Rights of the Child. General comment NO 12. 20.07.2009

EOA 30.06.2006 dnro 234/4/04.

CRC/GC/2003/4. Committee on the Rights of the Child. General comment NO 4. 01.07.2003.

EOA 17.12.2014 dnro 2276/4/13

Kuviot

Kuvio 1: Lapsenhuoltolain (190/2019) 16 §:n uudistus 1.1.2023.	19
Kuvio 2: Olosuhdeselvityksessä mahdollisesti selvitettäviä asioita.	38
Kuvio 3: Lapsen osallisuudesta määrätään esimerkiksi oheisissa laissa ja sopimuksissa.	40
Kuvio 4: Gerison Lansdownin kolme eri osallisuuden aluetta.	42
Kuvio 5: Lapselle tulee kertoa oheisista asioista ennen oikeudenkäyntiä.	53
Kuvio 6: Arvioitaessa vanhemman kykyä toimia lapsen huoltajana voidaan esittää esimerkiksi nämä kysymykset.	60